

ПЕДАГОГИЧЕСКА ПРАКТИКА

МЕСЕЧНО СПИСАНИЕ ЗА ОСНОВНИ УЧИТЕЛИ

Редактор Антон Борлаков.

Ангел Балтов — Пловдив.

Болно е днешното обучение.

Днешното училище е предмет на най-остра критика; нещо повече: то е просто зашеметено от тежките удари, що от всички страни се сипят и безпощадно слагат върху доволно изпустялата му снага. Против него е целия културен свят, целият обществен-политически, културен и економически прогрес. С него воюват и учители, и ученици, и психолози, и педагози, и медици, и физиолози, и хигиенисти, и моралисти. Всички с поразително единодушие и категоричност подчертават, че то е тежко, дори безнадежно болно, грохнало от старост, изпреварено от развитието на живота и науката, немошно да отговори на възложените му задачи и нуждите на новото време. И тоя повик против днешното училище е напълно основателен, защото общеизвестно е поразителното безплодие на неговата съществена, ако не и единствената функция днес — обучението.

„Ако Бог ми поднесе на едното блюдо на везните готовите истини, казва знаменития немски поет и философ Лесинг, а на другото — стремежите към тези истини, и ми предостави да избирам, аз ще предпочета последното“. В тези няколко думи на Лесинга се заключава същината и целта на рационалното обучение — генералния принцип, върху който трябва да бъде сложен целокупния учебно-възпитателен процес, една върховна дидактико-педагогическа повела, един лозунг, който трябва да се напише с едри букви над входните врата на всяко училище: Стремеж към истината, към знания, нови хоризонти! Та това е зидаря на общечовешкия прогрес, твореца на целокупния материален и духовен живот, лоса, който движи валяка на историческата еволюция напред! Не в количеството на дадените и запомнени знания се състои истинската заслуга на рационалното обучение, а в количеството на духовната енергия, в количеството и силата на пробудените в детето стремежи към саморазвитие, в количеството и силата на пробудените в него копнежи за изследване и търсене истини.

те. Развитието е дело на един вечно недоволен и вечно вълнуващ се дух за овладяване нови области в необятното поле на мисълта, дух за безспирно лутане из мъглявостите на неизвестното, за тжрсене, изследване, опитване — дух, тжй присжщ и на детето. Под импулса на този именно дух последното ще трябва да изживее своите школки години. Подобно на издирвача в областа на науката, и то ще трябва самостойно да наблюдава, анализира, синтезира, обобщава, чупи, сглобява, опитва и пр., понеже този е единствено сигурния път за добиване на здрава духовна култура.

Пжтя на днешното обучение, обаче, далеч не сжвпада с току що очертания. Днешното обучение е сухо, мржтво, абстрактно, едностранчиво. Басила на догматизма и словесността го е превжрнал в крайно неприятна репресия, която гнети детската душа и убива всичко ценно в нея. То не поощрява и не импулсира кжм самодейност и продиктувност, а вковава, автоматизира. Не развива, а изражда, затжпява; не буди мисл, чувство и стремеж кжм саморазвитие и тжрсене истините, а приспива, атрофира и прави от детето грамофон, който свири на поставена от друг плоча. То не сжздава в детския мозжк понятия, концепции и идеи здрави, не формира мировгледи, не култивира способност за бистро наблюдение, критическо мислене и точен анализ, а сжздава незначителна грамотност, пжлни главите на питомците с баласт от цифри и думи за сжбития, лишини често пжти от каквато и да било връзка и сжджржание; прави от тях всичко друго, но не и личности сжс завжршени и здраво циментирани познания за околния мир, с установен метод за мислене и дейност, с усет и способност за бжрзо и правилно ориентиране вжв водовжртежа на живота. То черпи своето сжджржание изключително от книгата, чуждо е на природата и живота — единствените и неизчерпаеми източници на всички трайни, сигурни и полезни духовни ценности. Нещо повече: в много отношения, то е вжв флагрантно противоречие с целокупния природен и обществен живот.

Вжв днешното обучение не кипи живот, то не буди чувство на приятност и удоволствие — мощните двигатели на човешкия прогрес, а изпжлня гжрдите на учениците с тягост и апатия. То не привлича, а отблжсква, защото в основите си е отрицание на детската природа, не облагородява и пречиства детските души, а загрубява и често сжздава патна, чието изчистване в много случаи е една трудна и дори невжзможна задача. То не сжздава свободни и самостойни личности, а роби, орждия чужди, инструменти, които издават звуци според настроението и вкуса на онзи, който свири на тях.

Тежко болно е днешното обучение. Болен е учителя от непрекжснато нервирание, безплодни и непосилни напжжи, от „разрешаване“ безспирни конфликти; болни сж и учениците

от седене, слушане, наизустяване, от неразбиране и гнет. Болна е и цялата атмосфера в клас.

От такова обучение добро не може да се очаква. Целостният, изпълнен с ентузиазъм и жажда за системен, непрекъснат и полезен труд човек не може да бжде резултат на неговото въздействие. То създава хора разхвърляни, разпокъсани и негодни за положителна и самостоятелна работа. Това е факт, толкова очевиден, че не се нуждае от доказване. Вземете, напр., десет деца със завършено първоначално образование — подберете тяхната мисъл и способност за наблюдение и ориентирване, техните стремежи и импулси, създадени при атмосферата на днешното обучение, и вие непременно ще се убедите, че деветте от тях са — ни повече, ни по-малко — папагали, годни само да подражават слепо и да бжбрят зазубрените на ученическата скамейка думи и фрази, без да вливат в тях конкретно, точно установено съдържание. Разсъждай, критически поглед, здрава връзка — това са цветя, чужди за градината на днешното обучение.

Справедливостта го изисква да признае, че има училища, дето, въпреки многото и крайно неблагоприятни условия, все се чувства аромата на учителския ум и сърце и се долавя благоуханието на стройно, мелодично и сочно обучение, но те са рядка скъпоценност — китни оазиси в сред обширната училищна пустиня. Имайки пред вид, обаче, съществените дефекти в психологичните основи на днешното обучение и масата други незгоди, които разяждат духа на учителя за интензивна и системна работа, смело мога да заявя, че тези оазиси са едно чудо днес, подвизи на забравили себе си учители, чийто сили догарят в пламъците на един веч странен идеализъм; са дело на свръхчовеци някакви — защото свръхчовешка енергия, свръхчовешки усилия и усърдие са нужни, за да се запази светлинка в сред свирепия вой и ненаситния яд на околновръстни бури, що днес клатят устоите на целокупния ни живот. Колко копнежи за културно възможване, за планомерна съзидателна дейност в полето на народната просвета ежедневно гаснат в прогнили учителски гърди, намират смъртта си в ледените прегръдки на нашата мрачна и жестока обществено-училищна действителност!

Болното в днешното училище е много, но аз ще посоча само на една незначителна част от него. Преди всичко програмата на нашето училище е извънредно много претрупана и тая ѝ претрупаност, позната на всички учители, сплзва всеки стремеж за поставяне преподаването на по-методични начала. Учителя, смятайки се за обязан да премине цялата предвидена материя, минава я, но тичайки от факт на факт в прашната класна стая по начин най-повърхностен. Време за излети, наблюдения, дълбочавания, обобщавания и пр. и пр.

няма. Изобщо, възможността за практикуване на един по-ефикасен, по-целесъобразен метод е сведена до минимум, а здравата педагогическа мисъл е отдавна казала своите правдиви дими: „Не много да се учи, а всеотранно и с нужната дълбочина!“ Обучението трябва да се цени не толкова по това, колко то дава на учениците, а по това, как им го дава, по методите, с които то си служи. Метод, който пробужда у питомците активност, инициатива и творчески сили, е метод целесъобразен — път, който най-сигурно води към всеотранния разцвет на учащите се, а метода за трупене главите на учениците с баласт от книжни и разкъсани знания, които далеч не могат да се асимилират от детето и превърнат в негова кръв и плът, е метод за създаване от учениците папагали, „многознаещи“ трупаци, надути и негодни за самостоятелна работа бюрократи; метод за създаване впрегатен добитък, който ще тегли усърдно и безропотно тежките колесници на бедни властелини....

Последният именно метод цари у нас, защото първият е невъзможен или слабо възможен. Интелектуализмът е вече една прогнила основна гредка на днешното обучение, а дидактическият материализъм — бездна, която за дълго още, изглежда, ще поглъща голяма част от усилията на учители и ученици.

При режима на днешното обучение на всякъде и във всичко цари всевластно отдавна уж заповедания в безната на историята психологич. възглед на Хербарта за всемогъщността на представата — основния камък, според него, на нашия психически живот. За чувството и волята, които според Хербарта са „състояния на куп представления“, а не основни душевни сили — за нормалната отхрана на тези, безспорно, по-първични и несравнено по-мощни от представата и със свои собствени закони сили днес няма време и място. Този именно остарял и разбит вече Хербартов възглед дава изцяло почти колорита на нашата учебна основа (програма).

Друго. Днешното обучение се води по изработени в началото на учеб. година седмични програми, в които е точно предвидено, в кой ден и кой час през деня, по кой учебен предмет ще се обучава. Програмата е една за всички годишни времена. Някои незначителни отклонения могат да стават, но с предварително разрешение. И тук болното е в голям размер. От една страна ни се заявява най-авторитетно от експерименталната психология и педагогика, че в основата на учебния процес трябва да легнат екскурзиите, непосредствените наблюдения над живота в природата и обществото; че при обучението трябва да се държи сметка за състоянието на детското съзнание, за интересите, които влияват детето в дадения момент, за неговите чувства, настроение, желания, апетит и ред други условия, предвиждането на които от рано е обсо-

лютно невъзможно, а от друга — сме заставени още на 1 септември да знаем с абсолютна точност, напр., на 15 април между 9 и 10 часа сутринта по кой учебен предмет ще работим; нещо повече: някои отиват дори до там, че искат да се предвиди и учебната единица, която ще се разработва. Това е един учебен абсурд.

Вжн от това, казах и по-рано, че седмичната програма е еднаква за всички месеци и сезони. Броя на седмичните часове по естествознание, напр., през декември и януари е равен на тоя през април и май, когато природата е в своя разцвет и успешните разучвания над нея са напълно възможни. Това е голяма несъобразност, която тормози и учители и ученици, и при много случаи придава на обучението дори комичен характер.

Седмичната програма у нас е почти предписана от горе и нейното спсобяване от страна на учителя е чисто механическа работа. Затова тя е мъжтва, както е мъжтво и месечното разпределение на материята, изработено вжз основа на нея. В случая за авторитетната дума на психологията и педагогиката не се оставя място, а също не се взема пред вид и категоричната повела на конкретните условия, при които ще се работи и които, въпреки дадената от нас клетва да пазим свято и ненарушимо и следваме съляпо изработените в началото на годината програми и планове, не рядко ни се налагат — зачеркват, допълват, корегират. Не по предварително фиксиран брой на седмичните часове по един или друг предмет трябва да се определя материята, която ще се мине през месеца, както това става у нас, а обратно — реалната, действителната възможност за успешното разработване на по-тесен или по-широк кръг материя по един или друг предмет трябва да бжде меродавна при определяне броя на седмичните часове през месеца или сезона. Разбира се, в случая ще се работи с оглед към общия план, който се приготвя от централната власт.

Болното, както споменах и по-рано, е доста, но аз ще изтъкна още малко от него. Детския психически апетит се задоволява от днешното обучение почти така механически, както обикновено изпълняваме съветите на лекарите — на час по лъжичка; през два часа по един прах и пр. Механическото редуване на учебните предмети след всеки 45 минути напомня по-скоро едно железнопътно разписание за движение на влаковете, отколкото една програма за разумно ръководене развитието на детето, което не е бездушен локомотив, а жива сила, за чиито тежнения, вкусове, охота и пр. трябва да се държи точна сметка. Детската мисъл и чувство не се докарват в движение по желанна посока чрез заповед, както това така леко става с влака.

На седмичната ни програма пише: понеделник първия

час смятане, втория—естествознание, третия—история, и ние сме длъжни да следваме повелението на програмата, което в много случаи не съвпада с това на природата на децата, с тяхния интерес и апетит. Разбира се, че винаги нашият противоестествен постъпък ще свършва с пълен крах.

Първия час. Смятане—45 минути. Ще подпомогнем децата да се освободят от всички впечатления и представи, които нямат нищо общо с предмета на обучението; ще подготвим съзнанието им за успешно извършване на числовите операции или решаване практически задачи, като извикаме в неговия център всичко онова, което е в свързка с новото и е потребно за градивен материал при по-нататъшната ни работа. Това трябва да се извърши с успех преди всичко, иначе преподаването ни ще бжде губи- време. Който познава само елементите на психологията, знае много добре, колко труден и продължителен е процеса на освобождаване съзнанието от известни негови обитатели и заселване там, макар и временно, на други. При най-щастив случай това ще ни се удаде в продължение на 15—20 м., ако изобщо процесите, за които е реч, търпят подобни преметания. Докато се извършат потребните наблюдения, анализирания, конкретизирания и пр. над новите операции или задачи, ще се минат още 15—20 м., и тжко, когато децата се почувствуват допрядни до ключа на разбирането, тжко когато първите лжчи на правилната ориентировка проиграт пред техния взор и когато интереса и вниманието им се изкачат на градус най-пригоден за успешна работа — тжко когато отделението се обхване от пламъците на копнеж за търсене и анализиране нови факти, за вдълбочаване и обобщаване, чрез която дейност предмета на обучението ще се обясни всестранно — вдълбае, всмукне в клетките на детския психически организъм, звънца бие и учениците ще трябва да се разделят с онова, което с толкова усилия можа да им се направи тжй близко и мило. Известни са протестите и желанията на учениците при подобни случаи—говоря за безупречно добросъвестна и методична работа от страна на учителя: — И - и - и, учителю, хайде още да смятаме! обаждат се мнозина.

— Не може вече. Чак след два или три дни — точно на на 9 ч. сутринта, ще има пак влак за . . . . за гара „смятане“. Така е писано на седмичната програма.

Втория час. Децата от „математици“ сега ще обжрнем в „естественици“. Сградата, която с толкова усилия създадохме, ще бжде разрушена. Да бехме я поне покрили и свързали здраво съставните ѝ части, все щеше да се запази нещо цяло от нея, но сега ще се разпилее в най-съществената си част, може би.

Предстои ни работа различна от оная, за която децата са подготвени. Нужни са големи усилия и вещина, за да съ-

средоточим вниманието на отделението към новата материя, понеже детските интереси са поглънати от други обекти, от друга област. Не, и свърхчовешките усилия не могат се увенча с пълнен успех; частичен такъв е само възможен и то при безупречна в методично отношение работа, каквато рядко се удава при тая система на обучение. Тъкмо когато, обаче, се постигне възможния максимум интерес към новия обект, звънеца пак бие и в резултат се получава още една незавършена и не закрепена добре сграда.

О скалата на същото безплодие ще се разбие и третия учебен час, а в резултат на неимоверните ни усилия ще имаме: три мъчителни часове, три незавършени работи, три неуспеха, един почти изгубен полуден. И то поради неспазване законите, по които се извършва учебния процес, поради непознаване детското съзнание и законите, които го управляват. В повечето случаи днес работим така, като че ли детското съзнание е торба, която може да се пълни и изпразва, когато и както ни скимне, като че ли то е латерна, която всеки момент е готова да засвира точно мелодията, която се иска нам. Тоя възглед, който е давал колорита на обучението още в епохата на псалтира и наустницата, продължава да цари у нас и да брани здраво завещаното ни безплодие.

Виждали ли сте с каква страст пчелицата влива устца в благоуханното венче на медоносния цвят, с каква ненаситност и жажда и как продължително смуче сладкия му ароматичен сок? Опитайте се да я откъсните от цъвета и вие ще видите, че тя тутакси ще се върне и продължи да смуче нектар. Така е то и с детето: точно така и неговото съзнание търси сочен и благоуханен цвят и намери ли такъв, влива острото си смукалце в него, засмуква със страст и не се откъсва, докато не почувствува насита. Каква наслада изпитва, как блаженствува то в подобни моменти! А колко далеч са нашите постъпки от изворите на това блаженство! По предписание на програмата цял ден поднасяме на детето най-разнообразни цветове, ала, въпреки това, то страшно изнемогва под ударите на духовен глад. Защо така? — Защото не можем да го наситим, защото между многото ни други грехове систематично го откъсваме от медоносния цвят на едно или друго знание, тъкмо в момента, когато съзнанието му е пробило стеничките на венчето и е дошло в съприкосновение с толкоз търсения от него и толкоз необходимия му нектар. А и колко е малък броя на сочните и благоуханни цветове, що смогваме да поднесем на детето в процеса на обучението!

Да оставиш детето цял полуден, напр., да бжде в активен контакт с една и съща област от факти, явления и прояви — след като си смогнал, разбира се, да отвориш широко вратата на неговите мисли и настроение за обекта на обучението, да му дадеш пълна възможност за системни, всестрани и

изчерпателни наблюдения, обобщавания, асоциации, упражнения и, изобщо, редовни разучвания над завършен цикъл от случаи и по тоя начин да удовлетвориш до пълна насита ламтежа за живи, целостни и здраво обосновани знания на пробудените в него мисъл и чувство — това днес би се квалифицирало като страшен и непростим педагогически грях, би се таксувало като ерес, застрашаваща силно святостта, целостта и неприкосновеността на владеещата днес „стройна“ учебновъзпитателна система.

При днешната организация на обучението владеещия метод ще бъде догматичния, а достигнатите резултати — механически зазубрени откъслечни знания по всяка учебна дисциплина, хилави в умствено и волево отношение личности. Вместо тиха и напоителна пролетна росица, освежаваща и сживяваща — буря, що ломи безпощадно нежните клонки на крехката детска душа; вместо бистър и сладководен поток, пръскащ аромата на благоуханните горски цветенца и тревички, между които се провира — порой мътен, който отвалича и умъртвява всичко, що среща на пътя си, — ето това е обучението днес, а такава и ще бъде, щом като запази днешните си в много отношения антипсихологични и противонаучни основи.

Спомням си тук високоназидателните в педагогич. отношение думи на великия немец Нитче: „Желаете ли да се покачите навъзбог, катерете се със свои крака! Не давайте да ви носят нагоре, не яхайте людски рамене и глави!“*) Отнесени към областта, която ни интересува в случая, тези думи значат: Искате ли вашите питомци да достигнат съответното на възрастта им стъпало от стъпбата на развитието, оставете ги да се катерят със свои крака и глави, самостойно. Не давайте да ви яхат! — Ето главната основна греда на здравето обучение, ето естествения противорес на днешното догматично, пасивно, хилаво, тежко болно обучение.

Нов друм, усеян с цветята на светъл оптимизъм, освежаваща радост и красиви надежди, откриват пред помътнения взор на днешното обучение, новото време и новата педагогич. и научна мисъл. Да поемем всички тоя път, е върховна повела на върховен дълг към делото не само на училищната, но и на обществената обнова. Защото е невъзможно благоустроено общество без благоустроени души, а кой друг, освен училище и учители, в тоя момент на вихрено надпреварване за насищане на плътта изживява време, енергия и усърдие за разхубавяване на умове, сърца и характери? Пътят на общественото преустройство в духа на по-виши начала минава през народната школа. Това добре трябва да се знае от всички, що се смятат призвани да ръководят градежа на нашето, духовно възможване, на личното ни и обществено щастие.

*) „Тъй каза Заратустра“, стр. 279.

Добри Чолаков — София.

Лекция и преподаване.

I. Сввременното училище.

То има много недостатъци. Един от големите негови недъзи е, дето знанията, които децата добиват в него, са книжни и повърхностни. От това и подготовката на учениците за живота е съвсем слаба. Децата свършват училището и навлизат в живота, без да сумеят да използват придобитите знания. За живота не се учат от самия живот, а придобитите в училището знания отлетяват така незабелязано, както са били придобити. От друга страна, придобиването на знания става в училището по мъчителен за децата начин, който едва ли се отличава от онзи, що е царувал в килийното училище. Старата мъдрост, че на учението корените са горчиви, а плодовете сладки, има и днес такава сила, както и преди. И днес учителя задължава и наказва учениците да учат; и днес учението и училището са така досадни, както са били някога, и за мнозина напускане училищния праг е равносилно на отминаване горчивата чаша. И днес ученическите дарби и способности остават незасегнати от училището; закаляване на волята и придобиване навици към труд са само фрази, които често се повтарят, но в които не се влага определено съдържание. Тези и ред други слаби страни на сввременното училище извиква основателни критики, които всекидневно се засилват.

Първо подложи на критика днешната училищна система, дидактичното художество. Отначало това учение се роди, като нов метод на преподаване, но скоро то се обяви и против учебната програма и против наредбите училищни, които таксува като стеснителни и вредни.

Сега училището е подложено на нова атака от друго ново учение — учението за трудовото училище. Дали сввременното училище не ще преживее и това ново учение е въпрос, върху който не е време да се спираме. Нека оставим бъдещето да реши този спор. Тук искам да подчертая, че в своята теория сввременното училище не е толкова на погрешен път. За теорията на педагогията не е чужд нито въпроса за дидактичното художество, нито този за трудовото учение в смисъл на активно обучение. Впрочем идеята за трудовото училище не е още напълно изяснена. Тя е още в движение, във формиране. Ще кажа само, че идеите на днешното училище са не само резултат на вековна опитност, но много от тях са доказани по научен начин. Разбира се, че между теоритическата разработка на дадено педагогическо положение и неговото успешно практическо приложение има разлика. На тази разлика се дължат много от слабите резултати на днешното училище. Това трябва никога да не се изпусна изпредвид.

II. Сжщност на обучението.

Учителювата работа е и сложна и деликатна. Тя никога не може да се шаблонизира. Шаблонизира се само фалшивото учение.

В всекидневното преподаване учителят има да се справя с индивидуалностите на своите ученици и да държи сметка за тях. Неговият метод трябва да се нагажда според душевното развитие и умственото богатство на децата. Знанията, които дава, трябва да се наслояват върху знанията на учениците, а те не у всички деца са еднакви, защото не всички са излезли от една среда и не всички са с еднакви наклонности и еднакво възпитание. Ако учителя не държи сметка за тоя крупен факт, усилията му рискуват да отидат напразно. Когато той работи, когато преподава, обяснява, представя или упражнява, трябва да следи, какви душевни процеси се възбуждат в съзнанието на неговите ученици, какви асоциации от идеи се репродуцират, за да посрещнат новата учебна материя, която той поднася на вниманието им. Учителя трябва да се научи да чете по външни признаци, как душевните процеси у децата се събуждат, растат и се развиват. Вниманието му трябва да бъде насочено върху тях, защото те са по-меродавни за хода на неговия урок, отколкото предварително приготвената лекция. Ако интересите на тези душевни процеси налагат, той трябва да съумее чевръсто да се отклони от предназначения път, и пак да се повърне на него. С метода и лекцията си той трябва да умее да манипулира съвсем свободно и до там да се освободи от тяхното влияние, че да принесе тежестта на работата си в душевните процеси на учениците. Във време на преподаване методът и лекцията за него да не съществуват, да са изчезнали някак от съзнанието му, а в същото време да ръководят цялата му работа, т. е. той да знае, да чувства интуитивно, че преподава една лекция, която предварително си е приготвил.

Ще рече, при преподаването учителя трябва да има съзнанието си раздвоено: от една страна да следи предварително приготвения план, своята лекция, а от друга — да пренесе тежестта на обучението в душевните процеси на детето, да се вдълбочи в тях, да ги овладее и направлява с сигурна и здрава ръка, без да понижава събудения интерес, а чрез работата си да го засилва.

Има и трета страна, която изпъква като особна мъчнотия. Учителя няма работа с едно само дете, та да следи само неговия душевен процес. С преподаването си той е длъжен да владее цялото отделение и ту да го обхване в слух, ту да го зарази от едно общо чувство, ту да събуди едно и също желание, ту най-сетне да издигне душите на всички до там, та да ги слее в една, и всички като един ученик да апер-

ципират онова, което той им носи със своя урок. Доколкото е мъжен този процес, се вижда от факта, дето твърде често учителите изпадат в фалшивото положение да работят с част от учениците си, а другите деца през време на урока остават или неми зрители на това, което става пред тях, или свободно безчинствуват пред увлеклия се в лекцията учител, който обикновено, в такъв момент не вижда, какво става пред него.

Така погледнато, учителя при преподаване трябва да раздели вниманието си на три страни: да следи лекцията, т. е. плана на урока, да следи и направлява душевните процеси на учениците и да привлича към урока цялото отделение, всичките ученици. Последното, макар да е една особена работа, в същност влиза или по-скоро спада към втората, защото е едно нейно разширение.

От горното се вижда, че преподаването има две страни: външна — лекция, и вътрешна — изпълнение. С външната страна на преподаването учителя си приготвя плана за предстоящата работа. Тя в същото време му сочи и целта, която гони с преподаването. Ако учителя влезе на работа без предварително да се е подготвил, без да е подредил и систематизирал материята, която ще преподава, работата му е осъдена в повечето случаи на неуспех. Ако той няма сигурен и добре изработен план на работа, ако не знае, защо влиза в клас и какво му предстои да върши, или ако надве — натри поприготи нещо, никога не може да постигне желанный успех. Такава работа е мъка и за учителя, и за учениците. Това показва грамадното значение на предварителната подготовка на учителя, на външната страна на лекцията. Ала ако добре подготвения учител съсредоточи вниманието си само в лекцията, ако тя стане за него главна цел, и той започне в класа да разказва, да пояснява, да представя, без да следи зорко, дали учениците му възприемат неговата мисъл, неговото преподаване ако той не държи сметка, дали те го разбират и схващат, в такъв случай и най-добре съставената лекция е без значение. Учителя се обръща на декламатор, който приказва само за тези, които искат да го слушат. Той е лектор, професор, който чете лекции, без да иска да знае, дали аудиторията го слуша; за професора може това да е извинително, защото той е длъжен преди всичко да разработи материята и да я прочете пред слушателите си. Тези от тях, които искат, нека го разберат; които не са в състояние да го разберат или нямат желание да сторят това, свободни са да напуснат аудиторията му. Не така стои работата с учителя в основното училище. За него е важно друго: материята, която поднася на децата, трябва да се внедри в съзнанието им, да стане тя плът от тяхната плът, кръв от тяхната кръв. Ако той не постигне тази цел, добре и правилно разработената му лекция е отишла по вятра. В такъв случай той е съставител на хубави лекции, добър дек-

ламатор и разказвач, но не и учител на деца от основното училище.

Ще рече, колкото външната страна на лекцията да е важна за доброто преподаване, все пак вътрешната страна, преподаването на материята е главната цел на учителювата работа, — е нейната същност. А тази именно страна на обучението се оставя на заден план при всекидневната работа. У нас се приказва повече за външната страна, отколкото за вътрешната: периодическата педагогическа литература, дори и официалната педагогия, по-малко спира вниманието си върху вътрешната страна, върху изпълнение на лекцията, отколкото на външната метода, по която се гласи лекцията.

Обикновено, учителите — новаци най-често биват сковани от своята лекция. Те приличат на ученици, които добре са си научили урока и добре го рецитират. Едва след дълги опити учителите се освобождават от веригите на лекцията и започват свободно да раздвояват съзнанието си, за да следват и плана на урока, и душевния процес на учениците. И при все това не всички дългогодишни учители могат да вършат това раздвояване с еднакъв успех. Има такива, които до последния момент на учителствуването си не могат да се освободят от влиянието на метода и лекцията: те събди на нейната външна форма, защото дълбочаването в лекцията е и мъчна и деликатна работа.

И понеже от всеки учител се иска резултат, иска се учениците му да са усвоили дадената материя, която учебната програма предписва, те, като не успяват да свършат това чрез преподадените лекции — може би много добре стъжмения, насилват учениците си да учат по учебниците, привикват ги да запомнят уроците дума по дума, без ученика да се е проникнал от онзи висок интерес, който училището е било длъжно да събуди в него посредством учебната материя. Незабелязано за всички в училището се възцарява вербализма, обучението става книжно, а учениците напускат прага на училището или с умраза, причинена от терзанията, на които събди били подложени, или с повърхностни знания, резултат на зубрене; — но и в единия и в другия случаи с голяма апатия към науката, за сметка на която събди получавали, може би, все шесторки.

Общият поплак, че учениците не се учат, че събди разсеени, че не си готвят уроците дома, — поплак, който твърде често се слуша в училищните коридори, говори, какво вътрешната страна на преподаването не е била изпълнена, както трябва.

III. По-важни условия, които трябва да се спазват, за да се постави тежестта на урока в преподаването.

1. Когато учителя преподава, когато разказва или изпитва, когато представя или обяснява, винаги трябва да има пред-

вид, че с работата си трябва да събуди ясни и живи образи-ясни и живи представи. Думите съжизраз на човешката мисъл. Но от дългия навик на говоренето, често пжти процеса на говоренето и мисленето така съж се механизирани, че, обикновено, човек изказва думи и изречения, които в момента на говоренето не събуждат в неговото съзнание съответните образи. Ние на ден може сто пжти да повторим в говори си, например, думата „Стара-планина“, без в момента на изговарянето създадения вече конкретен образ за планината да изпжква в въображението ни. Напротив, споменуването името на планината си остава просто едни кухи звукове, ако мога така да си изразя. Разбира се, че това не е беда за нас. Макар, когато говорим, да не се събуждат конкретни и ясни представи за споменувания предмет, все пак ние, възрастните, имаме ясни представи за нещата и всякога, когато стане нужда, можем да ги репродуцираме. Това е една механизация, потребна за човека. Ала същата тя може да стане вредна за учителя, като преподавател. Твърде често той се самоизлъгва. Мисли, че разказва и обяснява ясно, че неговите думи събуждат у учениците му образи, картини, представи, а те си остават само звукове, фрази, които раздразва слуха, на детето, събуждат някакъв повърхностен мислов процес и изчезват. На същата измама съж изложени и децата. И те твърде често уж слушат и разбират, а в същото време запомнюват само думите, фразите. Тази мжнотия може лесно да се отстрани, когато работата се касае за предмети или явления, които могат да се представят на учениците нагледно. Затова и в педагогията се смята за най-главно правилото — представай всичко, което е възмжжно, нагледно. Но по-голямата част от преподаването се извършва по неволя чрез говорене, чрез устно предаване. В последния случай трябва да се знае само едно: чрез разказа, чрез говора, чрез въпросите трябва да будим само образи. Учителя може да разказва и хубаво, и увлекателно, и картино. Но на своя разказ той не трябва да се доверява, а всякога трябва да проверява, дали казаното от него е събудило жив образ, ясна представа; той трябва се пита, дали детето, като слуша, си въобразява ясно слушаното. Нещо повече: той трябва да се стреми да възбужда образи и никога да не се доверява на ученическите изрази, на фразите, защото изматата от тях е голяма и за учителя и за учениците. Инак, учителят се увлича във външната страна на урока и забравя вътрешната.

Кога четем някоя прозично написана книга, отначало ние четем и следим ясно мисълта на автора. Скоро ние се уморяваме и вече прочетенето не буди у нас конкретна мисъл или конкретни представи. И ето ние почваме да се унисаме! Ако пжк книгата е художествено и увлекателно написан разказ, тя ни увлича и ние продължаваме да четем, без да се

откъснем от него. Не се ли уморяваме? Без съмнение. Мнозина си мислят, че като се обличат в художествения разказ, който предава събитията в картини, всички картини, които авторът е нарисувал, се събуждат в ума им, се наслаждат в възображението им и се преживяват. Не, те се увличат в интригата, увличат се само от събитията, а много хубави картини, които трябва да се преживеят, които трябва да се почувствуват, отлетяват незабелязано. Друго би било четенето, ако човек не се увличаше, а четеше по части, като се старее да вниква в всички картини, които писателя рисува. Тогава той преживява всичко, каквото прочете. Така е и при преподаването. Чрез своята работа учителят не бива да се доверява напълно ни на своето картинно разказване, ни на ученическите изяви, че те уж разбират това, което им се преподава.

Дидактичното изкуство, което въздигна картинното и художествено описание до първостепенен дидактически принцип, беше на прав път, защото художествения разказ винаги има по-големи преимущества пред обикновената проза. Но то се увлече в него, без да може да приложи критически това хубаво начало. Като нагласяваше уроците по маниера на художественото описание, то не пренесе центъра на своето внимание в ученическото съзнание, а продължаваше да се опира от своя художествен разказ, разказваше дълго и широко, разказваше много и безспир, а учениците слушаха, слушаха и мечтаяха. Дали образите, които учителя рисуваха пред тях се събуждаха в техните глави или увлечени от дългия разказ те се унисаха на крилата на своето възбуждение, но не по тези образи, които учителя се е стремил да създаде, а по съвсем други, — учителя не обръщаше внимание. Учениците изпадаха в сънливо състояние, но той го незабелязваше. И както при дрямката човек се носи без воля по сънните мечти, които имат основите си в всекидневния живот, също така и дидактичното изкуство приспиваше с дългите и непрекъснати разкази децата. Това беше една голяма негова грешка, която то не може да съзнае, но която упорито из основи неговото дело. Като свършвам по този пункт, аз ще подчертая само едно: учителя трябва да преподава на части. Той трябва не само да буди образи в душите на децата, но трябва да даде време на учениците да преживеят урока част по част. Както вниманието на човека не може да тече непрекъснато като буен ток, а ту пламни, ту изгасне, така и учителяното творчество трябва да се излива много по малко, бавно, с прекъсване.

2. Дидактичното изкуство направи и друга една грешка, която беше логическо последствие от основното негово схващане за ролята на картинния разказ: учителя прекаля с своя разказ. Де трябвало, де не трябвало учителя все разказ-

казваше, разказваше картинно, образно. Учениците оставаха пасивни. С това учителя ставаше всичко, а учениците нищо. Тази грешка се прави и сега от мнозина, без те да сж сторонници на дидактическото художество. Изобщо, тя има широки размери. В много училища ще видите, как учителите работят по-вече, а учениците чакат наготово. Има ревностни учители, които разказват по 3—4 пжти урока на учениците си, само и само да го запомнят.

Педагогията е установила едно начало, което вековете не сж в сжстояние да опровергаят, защото е по-силно от тях. *То е: това, що могат сами учениците да открият, да узнаят, да извършат, никога да не им се дава направо и наготово.* В такъв случай ролята на учителя е само да напжти, да подтикне учениците към дело, а сам той, вместо да говори, вместо да обяснява, да показва или да върши — да следи, да контролира и направлява техните усилия. Това е извора на активното творчество. Днешното училище може, стига да иска, да прилага това начало, нестеснявано ни от програмата, ни от училищната организация. И не само може, но е и длжжно да направи това. И, ако то го прилагаше, скоро би добило много черти от физиономията на „трудоов училище,“ защото тогава децата няма да стоят неми и пасивни, а ще участвуват в училищното дело активно.

Ала навиките сж по-силни от теорията. Когато учителя каже или свърши нещо сам пред учениците, върва, че то се вече разбира и усвоява от тях. Това ще рече, че той държи на вжнкашната страна на урока, на формата, а не на неговата сжщност, на неговото усвояване и внедряване в ученическото сжзнание. Вместо да прави учениците си центжр на обучението, учителя прави такъв лекцията си; тя е за него цел и смисъл на работата му.

3. Учителя трябва да преценява добре отговорите на децата и никога да не подминава без внимание погрешните отговори. Всеки погрешен отговор е резултат на погрешно мислене, на грешни предилки. Той не е резултат на вродена способност да се мисли погрешно. Учителя пита, за да узнае, дали преподаденото е верно схванато, или да извика представи, с които смята да свърже новия урок. Когато той задава въпроса, предполага, че ще повдигне определен мислов процес и ще получи определен отговор. Обаче, вместо това, получава погрешен и противен на очакването си отговор. Навик е станало у учителите в такъв случай да подминават без внимание погрешните отговори. Най-много, което се прави, то е, или да се подкани ученика да се поправи или, ако се получи пак погрешен отговор, да се вдигне друг ученик да отговори верно. Но най-обикновено още след първия погрешен отговор вдига се друг ученик, за да поправи грешката.

Този начин на постъпване е един дребен наглед случай с големи последиствия. Погрешния отговор е резултат на погрешни предсилки или на неясно схващане на зададения въпрос. С получаване верен отговор от друг ученик нито погрешните предсилки у първия ученик се отстраняват, нито пък неяснотата на въпроса се прояснява. И ако смятаме, че урокът е вери́га от логически нанизани представления, трябва да считаме, че в ученика, който е дал погрешен отговор, тази вери́га е прекъсната, а ние, от наша страна, нищо не правим, за да я съединим. Може друг ученик да даде верен отговор, ала неяснотата у първия си остава, и ние я подминаваме, като по този начин с нашето невнимание оставяме ученика в невъзможност да следи правилното развитие на урока. Нам се налага да му помогнем. Затова вместо да вдигаме друг ученик, ние трябва да се опитаме бързо да отгатнем причината на погрешния отговор. И ако тя се дължи на неясност на въпроса, трябва незабавно да го поясним и да подтикнем ученика да отговори правилно. Това повторение и разяснение ни се налага и от друго съображение. Възможно е това погрешно схващане на въпроса да е направено и от други ученици. В такъв случай злото става още по-голямо. Затова, като се има горното пред вид, винаги, когато се наложи на учителя да повтори или разясни някой въпрос, на който е получил погрешен отговор, трябва да направи повторението или пояснението пред цялото отделение, а не да го дава само на сре́шили́я ученик.

Ако учителя не обръща сериозно внимание на погрешните отговори и не взема мерки да ги отстранява по гореказания начин, а се задоволява само да получи верен отговор, макар и от друг ученик, той не учи добре учениците си, не преподава както трябва; той не следи същината на учебния процес и не направлява работата си по него, а си поставя несъзнателно за цел да прекара урока през ученически отговори: очевидно е, че външната страна на лекцията става за него незабелязано цел — същността е забравена.

Между другото в този погрешен похват лежи и корена на печалния факт, дето не всички ученици, макар да са следвали един и същ курс, притежават едни и същи знания и че между знанията на отделните ученици разликата несъответствува на нееднаквите им способности.

4. Кога работи учителя, длъжен е да следи, щото всички ученици от отделението да вземат участие в урока. Щом забележи, че голяма част от тях стоят неми и недоумяват това, що той пита, трябва да разбере, че в работата му има недостатък, който трябва веднага да се отстрани. Не стори ли това, той проиграва предварително успеха на част от своите ученици. В отделението е позволено да останат слаби само слабоумните, недоразвитите и изобщо тези деца, които са със

способности под обикновената норма. Не обръща ли внимание на този факт, значи, че учителят държи на лекцията, нея той гледа да прокара през апарата на преподаването, без да обръща внимание на същността — лекцията е за него цел, а не процес и същността на схващането.

5. При преподаването трябва да се работи бавно, спокойно, но в същото време с въодушевление. Който бърза, който в работата си се припира, скача неспокойно от тема на тема, от въпрос на въпрос, изморява учениците си, насила ги и с това упорочава обучението. Ще рече, в работата си той има пред вид не учениците, а лекцията. Ако той следи процеса на схващането, ако се направлява по него, ще върви с такава бързина, каквато е присъща не на неговия темперамент, а каквито позволяват ученическите схващателни и мисловни способности. В противен случай, той има пред вид само лекцията си, а не същността на преподаването.

Спокойствието и бавността при работата не бива, обаче, да достигат до заспалост. Колкото на глед учителят да остава спокоен, вътрешно той трябва да е въодушевен от работата си. Това спокойно и тихо въодушевление аз противопоставям на онова явно демонстрирано горещо чувство, което изразяват някои учители, когато преподават. Афектациите могат на първо време да направят впечатление на децата, но те не са в състояние да стимулират непрекъснато ученика към работа. Спокойният ентузиазъм на учен и мислител, какъвто трябва да притежава всеки един от нас, е само в състояние да подтиква учителя към дълбоко проникване в същността на преподаването.

6. Най-после, като едно от последните условия, които влияят за постигане вътрешната страна на преподаването, е учителят да се е добре подготвил. Той трябва да владее основно материята, да разполага с богат запас от факти и идеи; трябва предварително да си избере съответният метод, по който смята за най-целесъобразно да преподаде урока; планът и диспозицията на урока трябва да му са съвсем ясни. С една дума, той трябва добре да подготви лекцията си и тогава да влезе на работа. В случая той може дори да вземе и лекции, разработени от другиго, да вземе, както казват, готови шаблони. Това няма значение, защото, когато влезе в клас и почне да преподава, ако насочва своето внимание, както казах върху същността на преподаването, ако пренесе центърът на работата си върху процеса на усвояването, ще предаде една индивидуална лекция, а не една шаблона. Чужда лекция ли ще вземе, или ще преподава от него приготвена, не е важно. Важното е, така той да се е подготвил, та в клас да не се лута и бърка, нито в подбора на материята, нито в неговата диспозиция. Всичко трябва така да му е ясно, та да може съвсем свободно да раздвои съзнанието си, за да следи

и схемата на урока и да насочва внимание върху процеса на схващането.

От тази гледна точка, колкото с повече практически упражнявания разполага учителя, макар и в форма на лекции, толкова по-добре. Праздна работа е твърдението, че шаблоните щели да сковат волния полет на учителя, защото същността на учителювата работа никога не се поддава на шаблонизиране, освен ако изпуснем същността на урока и направим формата на лекцията цел на преподаването.

IV. При кои учебни предмети учителя се увлича във външната страна на лекцията.

Учебните предмети в училището се делят на знания и сръчности или искусства. По рисуване, ръчна работа, пение, ръкоделие, моделиране и гимнастика учителят слага своята сила в упражненията. Ако той се задоволява само да представя или показва на учениците, как трябва да се извърши дадена работа, няма да постигне никакъв успех. Упражнението при тези предмети играе най-важната роля. На него се опира и учителят. Затова и по тези предмети, ако успеят на всички ученици от отделението, е слаб, ако децата не се научат да рисуват, да пеят, да плетат и пр., отговорността се слага върху самият учител. Ако болшинството от учениците пак постигнат задоволителни успехи, неуспеха на няколко слаби по тези предмети деца не се отдава на учителя, а се обяснява с липсата на вродени способности у тези деца. Във всеки случай, никой не вади големи и тежки заключения за неджии на съвременното училище и наложителните реформи, които трябва да се направят в него, като изхожда от тези учебни предмети. По техен адрес не се приказват големи фрази; тях не засегни на времето, ни критиката, ни дидактичното художество, нито пак сега „трудовото училище“ се готви да реформира преподаването им на „трудови начала“. Засегнат е предмета ръчна работа, но не като погрешно поставен, а по-скоро като недостатъчно застъпен. Но това няма значение. Важното е, че незадоволителните успехи по тях не се обобщават като големи неджии на съвременното училище. Проблемата тук се решава много просто: нуждни са подготвени учители, които чрез продължителни и систематически наредени упражнения могат всякога да дадат по-добри успехи. Защото е очевидно за всички, че ако учителят се ограничи само с лекцията си и очаква успех, ще стане смешен и за себе си и за децата. Тук за изместване центъра на работата не може и не става дума, защото лесно се долавя, че силата на работата трябва да лежи в упражненията.

При знанията работата стои наопаки. Тук учителят има за цел да снабди учениците с известни знания в вид на пред-

стави и понятия. Голяма част от тези знания трябва да се предадат на децата чрез разказ, както е при повествователните предмети, и затова знанията носят много или малко словесен характер. Наистина, педагогията препоръчва и тук знанията да се онагледят, колкото се може повече. Но все пак, говора на учителя и на ученикът играят голяма роля. Чрез говорът учителят обяснява и разказва, чрез говора учениците правят изявления, какво са разбрали и какво знаят. А думите твърде често лъжат. От векове насам се водят спорове за думи, без спорящите да съзнават в разгорещението си, че са заблудени, или че мислят еднакво, но не се разбират. Вярата на учителя, че това, що децата мислят и казват, е същото, което той разбира, създава големи заблуждения. Тази вяра е източник на много грешки и недъзи в съвременното училище. На нея се дължи и изплесването на училищната работа до там, че вместо децата да придобият истински и реални знания за нещата и за живота на миналото и настоящето, свършват училището отрупани с повърхностни полужнания, с фрази и книжни формули. На тази вяра се дължи и увлечението на учителя от лекцията, като я прави център на обучението, без да държи сметка за усвояване на знанията; на нея се дължи и пренебрегването на онова твърде ценно педагогическо правило за активното обучение, което единствено може да излекува всички недъзи на днешното училище. Ако тази вяра не съществуваше, учителят не би предпочел да даде знанията наготово, а щеше да подтиква децата да ги открият сами; не би се доверил на словесните представи, добити от книгата или от неговия разказ, и не би им придал истинска стойност.

Недъга на съвременното училище, за който говорях в настоящите бележки, засяга обучението по научните и разказвателните предмети не само, защото в тяхната същност се крие слабостта, която кара учителя да се увлича много лесно в работата си и да я направи център на своите усилия. Вжн от това пакостно увлечение в преподаването, колкото повече учителя настоява учениците да заучават на широко недостатъчно разяснените или недобре схванатите знания от учебниците или от други помагала, т. е. колкото повече се опитва да приложи метода на упражнението, който дава тъй ценни резултати при сръжностите и изкуствата, толкова повече децата стават зубрачи и се отрупват с повърхностни и свършенно непотребни и неприложими за живота знания. При сръжностите многото упражнения водят към все по-голямо свършенство; при учебните предмети многото знания довеждат до дидактически материализъм, който в съвременното училище е известен под формата „паметно зубрачество и книжна фразеология“. А това ще рече, че не само при отделните уроци учителя прави център на своята работа вжнкашната страна на лекцията, но и цялото обучение може да се яви в

такъв изключен вид. Вместо да има пред вид децата, живите хора, училищното обучение се увлича в мъртвите знания, които важат от човека нямат никакво значение и никаква стойност.

V. Заключение.

Аз завършвам бележките си. Искам да подчертая, че обучението в основното училище се счита за мнозина много лека работа, стига учителят да има известни знания. Това убеждение се е създало от факта, дето всички учители са свършили средно или више училище. Там те не само са придобили известни знания, но и са били продължително време под влиянието на метода на преподаване на своите учители или професори. А този метод се състои в обикновено разказване и поясняване на дадена материя. Когато бившите ученици на средно или више училище станат учители в основното училище, те не могат да се освободят от влиянието на онова преподаване, което години по ред са слушали и започват едно самоуверено подражание. И първия грях, който правят, се състои в това, дето считат, децата за длъжни да „слушат“ и „научат“ това, което учителя ще им разкаже или преподаде. Материала на дадена лекция пък, разказан или представен по определен начин, е върховното правило, което служи на учителите за ръководство. Как децата усвояват знанията и дали те ги разбират и преживяват, дали преподавателите знания се асимилират правилно, дали добитите представи отговарят на реалния мир или не, това не интересува много учителя.

Като изтъквам това погрешно схващане, искам да подчертая, че преподаването е един сложен процес и че то е деликатно изкуство, което се равнява с творчеството. Този, който иска да бъде учител, трябва да се проникне от него. И колкото по-дълбоко вникваме в неговата същност, толкова повече се убеждаваме, че истинският учител в основното училище е в пълната смисъл на думата художник. Трябва да считаме, че дадактичното художество, което подчерта тази мисъл, има пълно право. Но когато то се опита да вникне в същността на това изкуство, намери го само в картинното разказване и спре на външната страна на лекцията. Вместо да създаде един практически принцип, то опорочи дидактическо творчество, защото не гледаше същината на въпроса. И като не успе да създаде дидактическото творчество, създаде дидактически ентузиазъм. Примесен с идеите за реформи и новаторство, дидактически ентузиазъм скоро завладя нашето сравнително младо и без традиция учителство, защото то прекъсваше още периода на романтизма. Резултатите, обаче, от училищната работа продължаваха да са все тъй плачевни.

Обучението пак остана мъртво, а ученическите знания сухи, книжни и бледни.

Но обучението може да стане художество. Главните и съществени качества на учителя — художник не трябва да се дирят в способността му да разказва и описва картинно, нито в буйния ентузиазм на ратника, а в тжнката наблюдателност, в осмислюване на самото преподаване, в дълбоко проникване в своята работа, като погледа бжде насочен постоянно към процеса на схващането, без да се увлича във външната страна на лекцията; в тжрпението и постоянството, с които ще импулсира създаването на ученическите душевни процеси. Това не са качества на учителя ентузиаст — художник, а на философа — педагог, който само може да бжде добър учител — художник, защото никога не се увлича във външната страна на урока, а всякога дири вътрешната същност на преподаването, за да я съгласи с онази голяма цел, която преследва с целокупната си работа.

Това е според мене дидактичното художество.

Ат. Чешмеджиев — Пловдив.

За художественото възпитание и подготовката на учителя.

Стремление към художественото възпитание — това е една необходимост, която особено силно се усеща в страни, дето обществения живот е положен на здрава култура. Тази необходимост е от голямо значение и не трябва да се пренебрегва.

Целта на съвременното преподаване на рисуването е да развие в човека вроденото у него художествено чувство и да развие у народа способността да се наслаждава от произведенията на изкуството и от красотата на природата.

Обучението по рисуване във всяко учебно заведение, а още повече в училища, които подготвят учители, трябва да се нагърби с широката задача на художественото възпитание. Който няма развито художествено чувство и разбиране, той не може да има представа за изкуството. Всякой, който разбира от естетика, е работил в областта на изкуството. Тази е причината да се иска рисуването в училищата, каквито и да са те, да се даде в ръцете на учителите по рисуване.

Тук се явява въпроса — какво трябва да се въведе в педагогическите училища и учителските институти, освен рисуването, за да имаме подготвени учители и по рисуване. Безспорно, при съвременното обучение по рисуване опита, наблюдението и умението са поставени на преден план в ущрб

на системата, науката. Да стане някой художник, в истински смисъл на думата, трябва да обладава вроден талант и способности, но да постигне онова, което ни дава науката — е способен всеки нормален ум. Ето защо, на ред с практическата страна, не трябва да се пренебрегва и теоритическата страна на художественото възпитание. Необходимо е да се отиде на помощ на вродените у възпитаника способности и да се даде широка възможност за развиване и проявяване на неговата индивидуалност.

При обучението по рисуване опита и упражнението трябва да вървят ръка за ръка с придобивките на науката. Ако ние изучаваме боите в природата, трябва да имаме представа и за хроматиката — науката за боите, ако не искаме да се приближим до целта по дълъг околел път. Само чувството в дадения случай е недостатъчно; то трябва да бъде подкрепено от знания. Също така и понятието за перспективата не трябва да се основава изключително само на практиката, а е необходима и ясна представа за конструкцията. Изучаването на специалната методика, респективно изчерпателни познания за методиката на рисуването и практикуване и хоспитиране, е повече от належащо. Трябва не рядко да се обръщаме и към историята. Ако искаме да обхвем изкуството, неговите произведения и същност във всичката му пълнота, трябва да извикаме на помощ всичко, което способствува за това разбиране, трябва да потърсим естетиката, историята на изкуствата и пр.

Знайно е, че всички теории на естетиката, които способствуват за разбирането на художественото творение, изхождат из опита, от изучаването на природата и различните произведения на изкуството, обаче всичко това трябва да бъде приведено в стройна система. На възпитаника трябва да се даде нещо положително. Материал за тези наблюдения ние ще черпим от историята на изкуствата, която трябва да заемем в учителските институти такова място, каквото заема изучаването на природата. Разбиране на художественото произведение ще имаме след систематично наблюдение на ред добри образци на изкуството от различни времена и различни художници, а това ще ни посочи историята на изкуствата. Опитайте се да дадете на учениците представа за понятието „стил“ без да се обрънете към историята на изкуството. Заедно с възраста на учениците расте и потребността от подобен род обяснения.

Цел на художественото възпитание се явява, в значителна степен, разбирането на родното изкуство. То е старо, то съществува от столетия, хилядолетия и ние и в този случай ще се обхвем към историята на изкуствата. Колкото е по-малка дадена местност, толкова е по-просто в нея изкуството, толкова е по-далеч тя от съвременното и толкова е по-

необходимо, за да разберем същото да се обжрнем пак към историята на изкуствата,

Но и изучаването на съвременното изкуство не може да е пълно без изучаването историята на изкуствата, защото съвременното изкуство дължи своето съществуване на старото — то се е развило от него. Много кули, замъци, гробници, укрепления и пр. представляват от себе си произведения на изкуството, но без познаване обстоятелствата, при които те са се създали, тези паметници на изкуството остават незабелязани и пропадат безцелно тяхното значение за художественото възпитание на местните жители. Ами какво значение ще има за учениците посещението на музеите и картинните галерии, ако учителя не познава историята на изкуствата? Виждаме на много места, колко небрежно се отнасят някои хора към старите паметници на изкуството. Ако учителя не е подготвен да ги разбира и цени, той не може да възпита в това отношение и своите ученици.

Изучаване историята на изкуството, изучаване пътя, по който е вървяло то от времето на неговото появяване, изучаване на неговото съвременно положение — всичко това е безусловно необходимо за бъдещия учител. За учителя трябва да бъдат ясни най-важните периоди в развоја на изкуството и естетиката, борбата, която се е водила за едно или друго надмощие в изкуството, техниката на различните произведения и неиното произхождение. Историята на изкуството трябва да научи учителя да разбира личността на художника, защото, както говори Ланге, изкуството може да достави естетическо наслаждение само тогава, когато е схванат личният стил на художника.

Съвременната педагогика дава големо значение на това, да се развиват способностите за изпитване наслаждение при разглеждането произведенията на изкуството. В такъв случай е необходимо, да се създадат условия, които ще благоприятствуват за развитието на тия способности в народа. Това не може да се постигне без историята на изкуството.

За да изпитаме действително наслаждение от произведенията на изкуството, необходимо е да разберем тяхното съдържание, а това ще ни научи пак историята на изкуството. Естетическо наслаждение изпитваме от формата и съдържанието, взаимното съотношение на които дава представа за красотата и възможност за разбиране прекрасното и наслаждение от него.

Формата се отнася към областта на рисуването; за нея възпитаникът получава представа по пътя на практиката; но съдържанието не се постига с практика без основно изучаване.

Развиване способността за естетическо наслаждение е възможно и чрез разглеждане избрани произведения от съвременното изкуство, обаче в случая ще се постигне само ед-

ностранично развитие, без да разбираме сжщността на изкуството, Истинско художествено наслаждение, без широко образование, включително и учението за изкуствата, не може да има.

Като преминаваме към практическата страна на въпроса, ние ще споменем най-напред за украсяването училището с картини, тъй като без нагледност не може да бъде изучено изкуството. Украсяването трябва да стане с активното участие на учениците. Ако сме накачили по всичките стени на училището най-хубавите произведения на изкуството и за всекога ги забравим там, целта не се постига, защото учениците ще минават, без да обръщат внимание на картините. Всичко, което се повтаря, води към равнодушие; опитите са доказали, че при продължително възбуждане чувствителността ни се притъпява, затова много уместен се явява разнообразния материал за нагледност при преподаването.

В учителските институти и педагогическите училища трябва да се предвидят по-вече часове по изкуството, а именно: по свободно рисуване 2 часа, за изучаване на боята 1 час, за изучаване изкуството 1 час и за методиката 1 час. Днес на рисуването са дадени 2 часа и то едва ли се води систематична работа. Резултатите са налице — учителите неподготвени за работа по рисуване.

Произведенията на изкуството ще служат за материал и при другите учебни предмети. Пред вид на това, че историята на изкуството е помощник при изучаването и на другите учебни предмети, необходимо е да се остави за нея 1 час седмично през цялата година. Този час трябва да се застъпи за сметка на онези предмети, за които се явява като помощник при изучаването. Следва да се спомене тука и за ръкоделието, което е застъпено с по 2 часа. Практическото значение ръкоделието, при сегашното положение на производството, почти няма. За него може да се остави само 1 час, а другият час да се даде на рисуването.

Вжобще практическите упражнения в нашите училища са твърде разнообразни и несистематизирани. Те възбуждат само апатия у учениците. Ако имаме за цел да подготвим творци—учители, трябва да изоставим всякакви излишни работи на страна. Всякой, основно запознат с теорията, може чрез два—три практически примера да схване и самата техника на работата. Рисуването трябва да бъде застъпено наравно с „сериозните“ предмети и свършилите училището да се подлагат на изпит и по рисуване. В случая не може да става дума за художествено изображение, но верна представа за всеки предмет трябва да имат всички учители.

Учителите по рисуване са длъжни да се погрижат, щото рисуването да се издигне на надлежната висота. Рисуването

още се счита за второстепен предмет; има училища, в които едвам се държи.

Как трябва да се постави обучението по рисуване вобщее и по историята на изкуството в частност е работа на практиката, но план за обучението ще ни даде теорията.

Методиката на обучението не може да представлява трудност за подготвеният учител. Всички дидактични принципи важат и тук.

Изработването въз основа на установени норми учебен план за всички училища за учители е много важен въпрос.

Изпита по историята на изкуството, а именно: разбиране значението на бележити произведения на изкуството, запознаване с най-важните произведения на родното изкуство и бележити наши художници, трябва да бъде задължителен за всеки учител.

За продължение образованието на учителите в това направление, трябва да се откриват курсове, в които да се занимаят главно с произведенията на изкуството, с естетиката, изработване на учебни планове и практика.

Другите преподаватели трябва да се съговарят с учителите по рисуване и съвместно да организират екскурзии с художествено-образователна цел за бъдещите учители.

Тези са исканията, които трябва да бъдат задоволени. Няма съмнение вече, че на изкуството е определено да играе голяма роля в общото образование. Нека се знае, че за бъдещия учител е необходимо да знае разните стилове, значението на разните украшения и техните елементи, да познава боите, да има представа за произхождението на Сикстинската мадона. Учителя трябва да знае, че Леонардо ди Винчи е бил не само художник и скулптор, но и мислител; че в изкуството се крие дълбока поезия. Учителя трябва да знае най-лесния способ за рисуване формите на предметите и то онези форми, които ще му сж необходими в училището.

Б. М. Шейтанов — Троян.

Писмени упражнения за практическия живот.

Писането на заявления, записки, записи и др. т. са важни писменни упражнения в първоначалното училище, защото са една необходимост в практическия живот. Училищната практика много отдавна е обжрнала внимание върху им. Ето защо няма методика или ръководство по езикознание, в което да не се препоръчва, учениците да свикнат към писането им още в училището.

Днес всеки учител знае, че писането на заявления, разписки и пр. е една необходимост, затова стреми се да научи учениците си към писането им. Обаче, постъпките на всичките учители не са еднакви, затова и резултатите са различни.

Болшинството учители постъпват така: написват на черната дъска едно заявление до мировия съдия или до друго някое длъжностно лице — кмета, околийския началник, лесничея, финансовия началник и др. и накарват учениците да го препишат, за да го имат в тетрадките си като образец, и утре в практическия живот, когато ще им стане нужда да пишат подобно заявление или разписка, просто да отворят тетрадките си и да го препишат.

Няма нужда да се доказва, че постъпък, като горния, е цела заблуда. Учениците ще имат, може би, образци в тетрадките си, но не ще могат да ги разбират, не ще могат да си служат с тях и да ги приспособяват към разните случаи в живота. Независимо от горното, упражнения, като казаните, не са свободни съчинения, а просто препис или диктовка. Учениците пишат по поръчка, по заповед, без да чувствуват нужда от това писане и в такъв случай учението става механично, изкуствено и неверно.

Други учители, които за нещастие са много малко, за да накарат учениците да разберат, как трябва да се пишат подобни творби, на какво и какво трябва да се обръща внимание при писането им, винаги за теми вземат конкретни случаи от живота.

За да се разберат по-ясно постъпките на последните, ще цитирам една лекция, която имах случай да слушам.

Методическа единица: Писане заявление до околийския началник.

Материал за темата: Селото Х е разположено край полите на Стара-планина. Околността му е изпъстрена с много добри овощни градини. През една нощ на тая пролет злосторици изсекли всичките сливови дръвчета в една от бащите на чичо Минка. На следния ден всички в селото говориха за станалото. А чичо Минко, опечален, не знаеше, какво да прави. По това време в селото бях и аз. Преди да се почне обучението, дойде в училището потърпевшият, за да се съветва с учителите по станалото. Тука той разказа подробно случилото се и чакаше съвет. В това време учителят Л., който обучаваше IV отделение, му каза: „Не тревожи се, чичо Минко, загубите ще ти бъдат платени, само че ще трябва да се напише заявление до околийския началник да назначи комисия, която на самото място ще прецени точно загубите“. А на мене каза: „Елате, господин инспекторе, този час в отделението ми, за да видите, как ще науча моите ученици да пишат заявления и за случай като този, що чичо Минко разказа“. И макар, че по програмата в IV отделение да имаше смятане, учи-

теля набърже прибра тетрадките на учениците, пригответи перодръжките и мастилниците им и отиде в общинското управление, та взема закона за селската полиция и закона за овощаството, и щом удари звънецът аз, учителят и чичо Минко бяхме в класната стая на IV отделение, където се започна урок по писане.

Цел на урока: Сега ще ви науча да пишете заявление до околийския началник, когато са изсечени сливите на някого. Целта се вътълпи.

Преподаване: По поръчка на учителя чичо Минко разказа подробно пред учениците за случилото се. Тука той указва на местността, където е бахчията му, на големината ѝ в декари, на границите ѝ, на количеството на изсечените дръвчета и на възрастта на последните. Учениците повториха разказаното с най-големи подробности, защото указва се, че те още в класи са се научили за случката и че са знаели самата бахчия.

Учителят прочете респективните членове от закона за овощарството и закона за селската полиция, които подробно обясняват, какво трябва да се прави при случаи, като този на чича Минка и на въпроса, какво трябва да направи сега чичо Минко, за да му се плати причинената щета учениците отговориха, че трябва да подаде заявление до околийския началник да назначи комисия, която ще оцени повредите и за горното ще състави протокол; сумата, определена от комисията, ще бъде събрана от цялото село, защото злосторниците са неизвестни, и ще бъде предадена на потърпевшия.

Учителя продължи: „Е добре, тъй трябва да стане, и понеже чичо Минко не знае да пише такова заявление, аз искам вие да му го напишете.“

Учениците обясниха с познаване на работата: каква трябва да бъде формата на заявлението, къде и как трябва да се напише името на потърпевшия, какво трябва да съдържа заявлението и пр. и написаха в тетрадките си по едно заявление.

Повече от половината ученици прочетоха работите си. Най-добрата се одобри и коригира, а след това биде препирана на лист бяла хартия и предадена на чича Минка да я подпише. След станалото заявлението биде обгербовано и поставено в плик, на който адреса се написа от ученик, а след това плика се облепи с марка и един ученик го отнесе в пощенската станция.

Чичо Минко остана доволен от станалото и с радост си отиде. Доволен останах и аз, защото нагледно видях, как обучението изхожда от живота и се нагажда за живота.

Излизайки из класната стая учителят ми обясни, че учениците написали заявлението лесно и леко, защото имали опитност — по-рано писали по показания начин заявления за

пожар и кражба и имали представи за понятията: „Злосторник“, „потърпевши“ и др. При писането на първото заявление работата била трудна, защото трябвало да се обясняват: формата му, обръщенията, къде и как да се напише датата, подписа и пр. А сега тези работи са усвоени и достатъчно е да се съобщи случката, а след това с респективния закон да се обясни, какво трябва да стане и учениците лесно и не принудено ще го направят. После учителя ми съобщи, че когато назначената комисия преценява щетите, ученияците му ще бждат там; те ще видят, как става това, а така също и как ще се напише протокола. По после учениците ще видят, как секретар-бирника събира сумата и ще присъствуват, когато тя ще се предава на потърпевшия.

По показания начин, въз основа на конкретен пример из живота, учениците трябва да напишат по няколко заявления и до мировия съдия или друго някое длъжностно лице. Направено ли е горното — писани ли са няколко заявления за разни случаи в живота — можем да бждем сигурни, че учениците са достатъчно подготвени сами да си помогнат по-после в живота, а не и за най-прости работи да прибегват до разни спекуланти.

Казаното относно писането на заявления важи и за писане на разписки, записи и т. н. И тука трябва да се взема конкретен случай от живота, въз основа на който да се изработи нужното заявление, удостоверение и пр. Напр., ако искаме да запознаем учениците с писане на разписка за взета в заем сума, постъпка не може да бжде друг, освен следния:

Материал за темата: Селяните Сп. Шип. и Н. Ик. са дошли в училището, да им напише учителя разписка в смисъл на оговореното: Първият дава на втория 500 лв. в заем за срок от 3 месеци. След казания срок, ако сумата не бжде повърната, Ик. се задължава да ѝ плаща лихва по 8⁰/₀ до окончателното ѝ изплащане.

Учителя въвежда казаните селяни в отделението си.

Цел на урока: Сега ще ви науча да пишете разписка за дадена в заем сума.

Преподаване: Селяните разказват пред учениците, върху какво са те уговорили и че искат да се напише една разписка, която да съдържа оговореното и да бжде подписана от длъжника и от един или двама свидетели.

Учениците повтарят разказаното и под ръководството на учителя обясняват: как трябва да се изложи писмено, къде да бждат написани „разписка“, датата и подписите и къде, как и с каква марка да бжде обгербовано.

Тука се обясняват и непознатите термини: „длъжник“, „свидетел“, „заемодател“ и др.

След горното учениците написват в тетрадките си по една разписка. Написаните разписки се прочитат и най-до-

брата се написва на черната джска; та се поправя в стилно и др. отношения.

Един ученик преписва на лист бяла хартия поправената разписка като предварително в присъствието на другите залепя гербовата марка, кждето трябва, и започва да пише през асюрето ѝ, а другите ученици преписват същата разписка в тетрадките си.

Щом като разписката бжде готова, тя се подписва в присъствието на учениците от длжника и от учителя, като свидетел, и се предава на заемотателя.

По показания начин трябва да се постъпва и при писането на записи, пжлнообщия, поржчителства и др. т.

От изложеното до тук ясно се вижда, че работа, като горната, дава на обучението живот и смисъл. А това ще бжде само от полза за него, защото знае се, че обучението е мощна сила, само когато то задоволява някоя нужда в живота или когато се явява като наложено от самата действителност. Такова обучение е и нагледно и напжлно активно. А работата, при която се учи не за друго, а защото се предписва от училищната програма или защото се изисква от учителя, внася на обучението мжртвило и досада. Такова обучение е механично и изкуствено. Ето защо, време е да се изостави казаната в началото на бележките ми практика и се възприеме последната.

Хр. Спасовски — София.

Как трябва да се решават задачи по смятане.

Застъпваната в пжрвоначалното училище учебна материя има образователно и практическо значение — действа за разрастване и укрепване психическите сили на детето и може да бжде използвана за практически цели в живота. Образователното въздействие на учебната материя и практическото и използване са в зависимост едно от друго. Учебен материал, който не е обработен и усвоен до степен такава, че ученика да може при нужда да го използва напжлно самостоятелно в живота — такъв материал не е указал и някакво образователно въздействие. Той е попаднал в душевния мир на детето като нещо чуждо, временно, заджржането на което ще е в зависимост от изкуствените средства — честите повторения, с които си служи училището. Свърши ли се курса му, тоя баласт от мжртви знания почва постепенно да отпада, докато ученика напжлно се освободи от тях.

Такава е стойността на голяма част от знанията, давани в съвременното училище. Даже обучението по смятане, което най-много съдейства за развиване разсъждавателните способности у децата и има най-голямо практическо приложение, — даже то, без да има никакви големи пречки за това, не е твърде резултатно, както би могло да бъде.

Спирам се частично на въпроса за решаването на практически задачи в горните отделения. Обикновения начин на работа при този случай, от който има и много щастливи изключения, е следният:

Изважда се ученик на черната дъска, казва му се условието на една задача. Той го набелязва и го повтаря. Повтарят го и някои от другарите му. Почва се вникване в условието на задачата. Пита се и се изтъква, що е дадено и известно в нея, що се дири и какво ще се намери най-напред, после, по-после и най-после. Обяснява се, как ще се намери първия отговор и се почва работа. Един ученик решава на дъската, а другите — на тетрадките си. Учителя продължава да пита: — А сега, какво ще намерим, как ще го намерим а защо така. Работата продължава и задачата бива решена успешно от извадения ученик. А в същност той не е работил нищо самостоятелно, а само е изяснявал подканванията и подсещанията на учителя си и на другарите си. Този начин на работа убива самостоятелността и култивира умствена леност и безпомощност у децата. А така се решават задачи обикновено и в края на четвъртата учебна година, па даже и в дните, кога се прави изпит за свършване курса на първоначалното училище. А когато ученика свърши училището и излезе в живота, когато последния му поднесе някоя обикновена задача, той няма да има някого да го пита и подсеща: що е дадено, що се дири и как ще се намери. Всички тия въпроси ще трябва да си задава сам ученика, отговорите им ще трябва да дири сам и целата работа около решението на задачата — да извърши сам — без ничия помощ. Ето, към тая пълна самостоятелност, що живота изисква, трябва да се стремим да привикнем всички ученици и нея трябва да постигнем към края на IV отделение при обучението по смятане. Пътят към тая цел е следният:

Решават се практически задачи по смятане: 1) За да се запознаят децата с някое ново действие, или някой нов случай от това действие. Тия са твърде наречените *изходни* задачи при обучението. Те се вземат не толкова да се учат децата, как се решават задачи, колкото чрез решението им да се запознаят с новото действие. 2) Решават се практически задачи, за да се упражняват децата върху известна учебна материя, да се механизират извършването на числовите операции и да се свикне с правилното обмисляне и разсъждение при решението на предложената задача. 3) Решават се — по право трябва да се решават, защото това не се практикува от всички учители —

задачи, за да свикнат децата с напълно самостоятелна работа, да не чувствуват нужда от никаква подкрепа и никакво упътване.

Начина на работата при посочените три случаи не може и не бива да бъде еднакъв. Не може да се започне самостоятелна работа още в първите часове при запознаване с някое ново действие. Не бива да се подпомага и упътва ученика всякога, даже и когато се завършва вече курса на първоначалното училище. Ще трябва всякога да се държи сметка, де трябва да пада тежестта на работата.

При първия случай, при решаването на изходни задачи, чрез които децата ще бъдат запознати с някое ново действие, трябва да се работи класно. Никой ученик не бива да работи тогава на тетрадката си. Учителя ще каже условието на задачата, а един ученик ще го набележи на дъската. Няколко деца ще го повторят, докато се сване, че е разбрано добре от всички.

Ще се пристъпи тогава към вникване в условието на задачата, за да се изтъкне, що е известно в нея, що е не известно и как ще се намери. Ако задачата е сложна и трябва да се отговори последователно на няколко въпроса, един ученик ще намери отговора на първия въпрос, друг на втория, трети на третия и т. н. Всички останали ученици ще следят работата. По право те ще бъдат ангажирани еднакво с мисълта си в нея. Ако естеството на учебната материя налага да се решат още една-две подобни задачи, работата продължава по същия начин, като решенията на всички не се изтихват, а се запазват. След това се прави преглед, как е решена задачата или задачите, прави се обобщение и се дохожда до заключението, що ново е научено от работата през тоя час. Този е, съвсем накратко казано, общия ход за решаване на изходните задачи при обучението по смятане. По някакво недоразумение той се практикува от някои учители през течение на целия курс на първоначалното училище, като класната работа се редува с домашна. В същност подобен начин на решаване задачи е уместен само при даване на нови знания.

Дадат ли се те, запознаят ли се учениците с известно действие или с частични случаи от него, пристъпва се към решение на задачи по втория начин. С него се цели да се упражнят децата върху известна учебна материя, да се механизира извършването на операциите с числата, да се свикне с правилно разсъждение и решение на задачите.

Как трябва да се постъпва в такива случаи и де ще падне тежестта на работата? Учениците са запознати вече с действието. Относно извършването на операциите може и трябва да им се предостави свобода за самостоятелна работа. Но те не са свикнали още да използват и прилагат добитите нови знания и в това отношение ръководството и помощта

на учителя им е още необходимо. Те са запознати и могат да събират, изваждат, умножават и делят, но там е необходимо още да свикнат да схващат, кога трябва да се извърши някое от тях действия и защо именно трябва да се извърши то, а не друго. Учителя трябва да ги упражни да вникват добре в условието на задачите и да разсъждават правилно за решаването им. Тук пада тежестта на обучението. Паралелно с това ще се свиква, разбира се, и с правилното подреждане и бързото и верно извършване на операциите с числата.

Хода на работата ще бъде приблизително следния:

Учителя казва условието на задачата. Един ученик го набелязва на джската, а другите — в тетрадките си. То се повтаря от отделни деца, докато се разбере и схване от всички. През подходящи въпроси учителя навежда децата да обмислят: що е известно в тая задача, що е неизвестно, из еднаж ли ще се реши тя и, ако не, то какво ще се намери най-напред и какво по-нататък. Децата обмислят, как ще се намери отговор на всякои от поставените въпроси и обясняват, защо ще се работи така. С една реч, те правят всичките си разсъждения около решението на задачата и разказват, как ще я решат. Това се върши класно при участието на всички деца. След това се предоставя на учениците да извършат операциите самостоятелно, като всеки работи сам на тетрадката си. Когато всички свършат, един ученик става, съобщава какъв отговор е получил и обяснява, как е работил. Ако има различие в получените резултати, задачата се решава отново класно на джката, като един ученик намира отговора на първия въпрос, друг — на втория и т. н. На пръв поглед в тоя начин на работа се долавя известна мудност, губи се нато че доста време. В същност няма никакво губене на време, защото то никога не е изгубено, щом е употребено за една планомерна и смислена работа. Тия упражнения ще засегнат задачи из всички области на заобикалящия ни живот. Децата ще свикнат да прилагат, ще видят приложението на дадените им знания във различни случаи. Така те ще добият и най-елементарни познания за стопанския живот у нас. При решението на едни задачи ще констатираме, че цената на стоката се повишава от качеството ѝ; при друга — от размера на работническата заплата, при трети — от налаганите върху нея мита, косвени данъци и пр.

Въпроса за областите, из които могат да бъдат земани практически задачи, е разглеждан твърде обстойно от г. Борлаков в „Педагогически преглед“¹⁾. Аз отминавам тоя въпрос, защото имам за цел да се спра изключително върху начина за решаване практически задачи. Ако го засегнах ми-

1) Виж „Педагогически преглед“, год. VI. (1912), кн. II, III, IV и V — Избор, групиране и обработка на задачите по съматие.“

моходом, то е да подчертая, че всяка от тия групи задачи трябва да бъде застъпена още при упражненията върху съответната учебна материя и то застъпена в специален учебен час, за да могат да схванат децата характерното в начина на решаването подобни задачи.

След като се вземат упражнения върху решението на най-разнообразни групи задачи, съобразно естество на преминалата учебна материя и психическия ръст на децата, преминава се към третия — напълно самостоятелния начин за решаване задачи. Той се дръближава до оня начин на работа, с който ще си служат децата, кога излязат в живота. Целта му е да ги свикне още като ученици да не очакват чужда помощ, а да разчитат на собствените си сили.

Ще се постъпва ето как:

Учителя дава задачата. Един ученик набелязва условията ѝ на джската. Други го повтарят. Вжзлага се на всички да си го отбележат в тетрадките. Проверява се да не е схванато нещо погрешно. Предоставя се на всички да работят самостоятелно. Никакви въпроси, никакви подсещания, никакви напомняния, що е дадено и що се дири. Всеки ученик трябва сам да се спре и да си отговори на всички въпроси, свързани с решението на задачата. Ако в живота при подобни случаи той не бъде достатъчно внимателен и разсъдлив, последицата ще бъде някоя материална загуба или недоверие от ония, с които е работил. Осъе от ученическата скамейка той трябва да схване това. Часовете за напълно самостоятелна работа ще служат за всаждане у него на вяра в собствените сили.

След като всички ученици решат задачата, учителя иска да му съобщат, какъв отговор са получили. Ако са получени няколко различни отговора, всичките се отбелязват на джката и се прави проверка — разбира се класна, кое решение е верно. В течение на тая работа всички ученици следят, намират и поправят своите грешки, ако имат такива. При подобна самостоятелна работа може да се намерят две или няколко различни, но при все това верни решенията на задачата. Всички тия решения ще се изнесат и ще се покажат от отделни ученици. Ще се подчертае, че е работата верна; ще се предостави на децата да обмислят с изтъкнат, кой от застъпените начини е най-практичният и за предпочитане.

Очевидно е, че и при тоя начин на решаване задачи, учителя се вмесва в работата на децата, но тая намеса иде, когато задачата е вече решена. На учениците е дадена възможност да опитат силите си напълно самостоятелно, и учителя се вмесва само да провери, доколко успешно сж извършили те възложената им работа, да посочи грешките и да подтикне към поправянето им. И в тоя случай децата не представат да се учат. И именно по това, тоя начин на работа се отличава

чава от практикуването в прогимназията класни упражнения за проверка на знанията и поставяне бележки. При тия класни упражнения няма обучение, или по право има *задочно* обучение. Учителя разтваря тетрадката, взема цветния молив и почва да преглежда и поправя работата на ученик, който в дадения момент може би спи, играе или върши нещо друго — далеч от учителя. Подобни упражнения нямат място в първоначалното училище.

Някои считат, че при домашните упражнения децата имат достатъчно възможност да работят напълно самостоятелно и намират класното самостоятелно решаване на задачи за излишно. В същност, при домашните упражнения не е изключена възможността за подпомагане на учениците от една или друга страна.

Посочените три начина на решаване задачи трябва да се практикуват при всяко действие и група действия. За напълно самостоятелна работа, освен това, трябва да се отделят достатъчно учебни часове в края на третата и четвъртата учебни години. Разбира се, това не изключва самостоятелната работа и върху учебната материя по смятане, преминавана в I и II отделения.

Така бавно и постепенно се добива оная самоувереност и самостоятелност, която води към напълно успешното решаване на практически задачи в кръга на преминатата учебна материя, без да се вмесва и дава някакви упътвания учителя. Той само дава задачата, скръства ръце и чака. Всичко друго извършват учениците — всеки сам за себе си.

П. Михайлов — Разград.

Пението в нашите основни училища.

Всеобщ е повик на хигиенистите, какво на пението трябва да се даде почетно място в училището. Всички те намират физиологичното му влияние за толкова значително, че да го пренебрегва училището не е в правото си.

Влиянието на музиката изобщо върху живия организъм не е новост за науката. Отдавна вече се срещат загатвания за това. Обаче днешното време ни дава цял ред имена, които са посветили трудовете си именно на тази страна на пението и музиката.

Наред с известното си влияние върху нервната система чрез посредството на слуха, музиката съдейства и за подема на енергията в мускулната дейност.

От опитите, които професор Тарханов е правил, се уста-

новява, че звука, както и топлината, действуват по външната повърхнина на нашето тело.

Вън от всичко това, за педагога е от значение „принципът на хармоничното образование“. А този последния изисква пълнен развой на тялото и душата. Пълнен развой на тялото и душата е възможен само тогава, когато науката и изкуствата се ползват с еднакви права в училището и еднакво занимават вниманието на възпитател и възпитаник.

Науката, като предизвиква умствена работа, служи за усъвършенстване дейността на централната нервна система, когато изкуствата чрез посредството на външните сетивни органи развиват периферичната нервна система, която ги управлява и се намира в свързка с централната.

Развой и на двата вида нервни системи е еднакво важен. Занятията, които съдействуват както за умствения развой, така и за развой на външните сетива, трябва да бъдат еднакво затъжлени при възпитанието. А в самото начало на възпитанието вторите трябва да имат предимство пред първите, т. е. трябва да ги предшествуват. Към науката и изкуствата като прибавим още и физическите упражнения, които съдействуват за развой на мускулите, ние ще имаме на лице всичко за едно хармонично образование.

Доколкото разните науки служат за умствения развой, а телесните упражнения—за физичния, дотолкова и изкуствата в училище, особено пението, заемат средината между първите две: те съдействуват за развой на сетивните органи (слух, глас, дишане, зрение), а като изкуства, основани на теоритични знания, предизвикват известна, макар и не толкова усилена, умствена работа.

Що се отнася до въздействието на пението върху душата и връзката му с религиозно-нравственото учение, то това е изключителна черта само за него. Сжзнавайки това, сам Лютер на времето си е казал: „Музиката е наполовина възпитателка и укротителка; тя прави хората меки и кротки, благонравни и весели“. Ето защо той намира, че поддържането на музиката в училищата е наложителна необходимост.

Възпитателната важност на пението е голяма още и за това, че то развива слуха, като заставя учениците да различават тоновете по тяхната дължина, височина и сила.

Заедно с това те се учат да мислят.

При туй острия слух е потребен и за бързото и ясно схващане на това, що ни окръжава.

„Чрез гледането човек влиза в свята, когато чрез слушането свята влиза в човека,“ казва Окен. Освен това чрез пението усилява паметта, защото учениците трябва да помнят както тоновете, така и мелодията. Най-после пеенето развива и фантазията, защото отношенията на тоновете в разните мелодии се изменават по разни начини.

Значи като важен клон от музиката пението има за цел:

- а) всестранно образование на учащия се; б) да даде на детската душа наслаждение, каквато възрастния добива от музикалните емоции; в) да изработи естетичен вкус; г) да даде техниката и възможност на учащия се да разбира теорията на музиката.

Образованието на личността си остава идеал, към който трябва да се стреми всяко едно възпитание.

Да дадеш на развиващия се система да разбира света и да го приучиш да прилага наученото в живота — ето цел, за постигането на която трябва да се стремим с всички възможни средства. Едно от тия средства, както поменавих вече, е и естетичното възпитание.

Главното влияние на пението е, че способствува да се усъвършенствува слуховата функция, като докарва до съвършенство сферата наслаждения от слуховия усет. С това пението подтиква развоя на личността като хармонично цяло.

Втора задача, както видяхме вече, на музиката във възпитателното дело е да даде на детската душа наслада, подобна на тая, що възрастният добива при музикални емоции. А това е лесно обяснимо, като се има предвид, че детето е в състояние да схване всичко, което е ритмовано и в което се чува размер и такт, понеже отправленията на детската нервна система в основата си са същите, каквито ги притежава възрастния човек.

Ето защо руският педагог Ушински е казал, че не сме в правото си да лишаваме малкия човек от влиянието на музикалните емоции.

Като по-нататъшна цел на музикалното възпитание се поставя формирането на естетично чувство у възпитаника, както и добиване на технически знания и разбиране теорията на музиката.

След тия няколко възпитателни думи за значението на музиката изобщо, нека видим, какво може да ни допринесе пението в педагогично отношение.

Загатна се вече, че добре поставено и водено, пението важи за училището в разни отношения: религиозно, естетично, нравствено, физиологично и педагогично.

Едно от важните в педагогично отношение значения на пението е, че то може да дисциплинира учениковата воля в известна посока. Първо, учителя, като има работа с звука, се стреми да поддържа ред, спокойствие и внимание между учениците през време на урока, защото тук е необходимо пълното внимание на слуха. Второ, присъствието на метричен и ритмичен елемент, както и на така наречения — темп (степен на движението) действуват непосредствено върху темперамента, като заставят самите ученици да се сдържат или отпускат в зависимост от общото движение.

По такъв начин тия музикални елементи успокояват или възбуждат присъщата на даден ученик пулсация. За да се убедим във възможността на такова едно влияние от страна на музиката, достатъчно е да наблюдаваме разнотемпераметни ученици, кога заучват нова песен. Тук ние ще видим при разните степени на оживяване, т. е. подвижност, как живите натури с труд се подчиняват на бавния темп как изпреварват другите, когато субектите с тежък темперамент също така мъчно се подчиняват пък на бързия темп. За да заставим тия последните да пеят на равно с другите, трябва да употребим известно усилие.

Подобно дисциплиниране на волята има още и тия тжки отенжди, че при хоровото пение трябва да се следи за общото изпълнение и съобразно указването на регента. Последният посочва, кога ще трябва да се усили или отслаби и др. т. С други думи, хоровото пение изисква внимание, търпение и умение да се владее.

Намирам за неизлишно да кажа няколко думи за постановката на пението в двете велики културни страни на стара Европа—Германия и Франция.

В Германия от учениците, що свършват курса на задължителното учение, изискват всеки да умее да пее не само в хор, но и отделно, правилно и отчетливо, като при свършването на курса усвои достатъчно число черковни и народни песни. В училището курса на пението е не само практически, но и теоритически, т. е. учениците се запознават и с музикалната азбука, която умеят да четат.

Същото може да се каже и за Франция, дето не по-малко внимание се обръща и на тоя доста много занемарен в нашите училища предмет. Там се учи обстоен курс по елементарната теория на предмета, а в числото на практическите занятия сериозно внимание се обръща и на музикалната диктовка.

За сериозното водене на пението и от самите учители се изисква да отбират от тоя предмет.

От всичко това можем да заключим, че в тия културни страни пението се смята за общеобразователен предмет, т. е. предмет, който трябва да се преподава на всички, с изключение на физически слабите.

При подобни условия пението, наистина, става учебен предмет, който изисква от учителя същото сериозно внимание, както всички останали учебни предмети.

За такъв го сметат и програмите в нашите училища, но не навсякъде, не във всички наши училища пението заема подобаващо място. Трябва най-сетне еднжж завинаги да престанем да смятаме пението „като украшение към програмата“. Това се дължи преди всичко на слабата учителюва подготовка в това отношение.

Казват някой, че българите изобщо не сж музикални. Излишно е, мисля, да се доказва нелепостта на това положение. Достатъчно е да се обжрнем кжм своята народна история, кжм нашите обичайни обряди, за да се убедим, че и нашия народ си има своята музика, че и у него има зачатъци от музикално творчество. И наистина, който е чувал бжлгарска народна песен, който се е вслушвал в нейните нежни, тжжни, наместа поривисти и силни звукове, що проникват по цялото ни същество, — той ще се убеди, че тука има музика, ако не от най-добрите, то поне такава, която напълно заслужава името си и вниманието на всеки интелигентен бжлгарин.

Верно е, че всички хора не се раждат музикални. Обаче от нас зависи преди всичко да направим така, че и за нас да казват, както за малорусите, чехите, италианците и немците, че те всички се раждат музикални. Ако и нашите деца още от малки слушаха добра музика, ако в основното училище те се учеха да пеят, както в поменатите народи, — то и ние с гордост щяхме да говорим, че нашите деца, действително, музикални се раждат.

За да се постигне желания резултат, трябва да се обжрне строго внимание на пението в първоначалното и прогимназиалното училища. Хубаво е пението на децата да се придружава с цигулка, която винаги ще е най-добрата помощница на учителя в часа по пение.

При заучване на песничките не трябва да се бжрза: по-добре е да бждат заучвани малко песнички, но добре усвоени и правилно, гладко и чисто изпълнявани.

Когато се пее, тялото трябва да се джржи правилно, устата полуотворени, и ржцете спуснати свободно. Никога да не се позволява на учениците да кряскат.

Учител, който не може да пее добре или да свири чисто тоновете с цигулка, не трябва да се залавя с преподаването на пение. Той трябва да отстъпи това на някой свой другар, защото кривозаучените тонове докарват по-скоро едно музикално затжпяване, отколкото нещо добро и полезно.

При преподаването на пението трябва да се имат предвид следните мъжноти;

1. Развоя на слуха у деца, които никога не сж пели;
2. Образоването на тембър у гласа на децата;
3. Създаването на вкус и умение да се изразява чувство и настроение при пението.

Преди всичко децата трябва да свикнат да вземат „уни-сон на известен тон“ или иначе казано, да повторят гласа, що чуват. Почти никъде не е казано някое практическо средство за „вземане на тон“. Всеки един без органична повреда нормален човек може да успее в това, стига да има тжрпение, за да упражни гласовия си орган.

Това с децата се постига много лесно и най-бързо чрез упражняване.

Единжк постигне ли се това — вземане тон, може смело да се каже, че половината път е изминат, защото тук имаме вече владене на гласа, което именно ни и трябва.

Тия, които се мислят, че нямат „ухо“, сж хора, които не сж изминали тая половина от пътя си.

Допустимо е да се явят отначало такива, които не ще могат да успеят наедно с другите. Обаче това не трябва да ни отчайва—нашето търпение, нашата воля и малко повече внимание ще ни дадат желаното. На края ние ще имаме възможност да тръгнем по другата половина на пътя.

По-нататък следва образуването на тембър у детския глас. Тук вече е потребно искуство. Тук освен търпение трябва и опитност. Най-лесно е да се възползуваме от гласа на деца, у които има вече образуван тембър. В един куп от деца всякога ще се намерят няколко с приятен глас. Пението на такива деца може да послужи за пример на другите. Приятният глас на учителката може сжщо да послужи за пример. Обаче най-практичното и уместно средство е да си служим с цигулката, тоновете на която сж най-близки до детския глас.

Третия мжнотия, както се каза, се сжстои във вкуса, в чувството, в степента на изражението. Тук се натъкваме на едно качество, което сам учителя трябва да притежава. Без това качество не може, защото учениците ще се научат да четат интервали, да произвеждат звукове, но не и да пеят.

За да се научи ученика да чувствава и разбира това, що пее, не стига само вкуса — потребен е и от малко-малко артистичен пламък. Никога не трябва да се занемарява при преподаването на пението, това, което се крие зад нотните редове и което сочи на скритата душевна струница.

Това сж, тъй да се каже, мжнотиите от методичната страна на предмета. Мнозина сж учителите, които отбегват да премахват тия мжнотии. А всичко това води след себе си един крайно лош успех по този учебен предмет. Значи всичко тук се свежда към нашето неразбиране, неподготвеност и немарливост.

Отначало чрез разумен избор на песнички и пиески с сюжети, достъпни за децата—такива, що докосват живота им, радостите им, чувствата им, що народната музика ни дава в изобилие; с думи и мелодии прости, но ясни, хармонични и хубави може много да се постигне

Трябва да започваме отначало с практическо пение, та едва впоследствие да запознаваме децата с елементарната теория на пението.

Прилагането на тоя принцип става така:

а) Децата започват да пеят по слух още от самото си влизане в училището.

Те заучват песнички чрез посредството на слуха. Ние пеем песнички с думите заедно, а децата ги повтарят, докато ги заучат добре. По тоя начин те постепенно добиват вкус към пението, ухото им се развива, гласът им се разработва, звуковата им памет се упражнява, пробужда се у тях чувство към хубавото, към ритмичното и т. н.

б) При подбора и наредбата на песничките трябва да се има пред очи естеството на детския глас, за да му се даде верна интонация и последовна подготовка за по-лесното схващане на самата теория на предмета. Това нареждане трябва да стане въз основа на мярката, мелодията и ритма на самите песнички.

Хубаво и намясто е за градските училища с повече от 10 паралелки да се назначават специални учители по пение, защото само той, който умее истински да пее, само той може да научи другите да пеят.

Пението, като всяко искусство, може да бъде предадено на другите — особно е верно това за децата — само чрез майстора си.

Ив. Кръстев — Цариград.

Не забравяйте здравето на децата!

Mens sana in corpore sano.

Войната премина като грозна стихия, оставяйки ни само сълзи и развалини. Не остана ни страна, ни дом, ни лице, незасегнато от нея. И сега, като след буря, вредом бързат да строят събореното, да дотъкмяват загубеното. Това е картината на живота във всички страни — картина на жива обновителна работа.

Тая обновителна работа кипи и в областта на народната просвета. Промена на законите за народното просвещение, промена на училищните програми и правилници, за да се нагодят към нуждите на момента — всичко туй са прояви на обновителната работа в областта на нашата народна просвета. Учителя, стария труженик, който по неволя бе отделен от класната стая, застава отново на поста си. В събрания и конференции той сътрудничи в обновителната работа, като сочи средства и пътища за по-резултатна училищна дейност.

Всичко туй не може да не радва човека. Който обгръща с целостен поглед разискванията около училищната ни обнова, той неволно съзира една непълнота, едностранчивост в тях.

Като философи на живота, римляните са достойно оце-

нили, какво значение има физическото здраве за човека. От тях е и класическото изречение, поставено на чело на тия ни редове. Тая истина, отколе сжзната и винаги зачитана, е ржководила всички народи в постройката на образователната и възпитателната им система. На средновековното аскетическо възпитание, което е гледало да убие тялото, за да издигне духа, се гледа отколе като на преживелица.

Значението на здравето на младежта се е отколе сжзнавало и у нас. Покойния Живков, патриарха на нашето училищно законодателство, тури хубаво начало, като вмжкна физическото възпитание като неразделна част от общото възпитание на младежта. Той отиде и крачка напред към практическото приложение на възприетото начало, като доведе от чужбина вещи хора за учители по гимнастика в средните ни училища. Под тяхното умело ржководство се роди и разрастна бжлгарската юнашка организация; от последната се роди бжлгарското туристическо дело, та че и бжлгарската балетна школа. Хигиеническите поучения станаха сжставна част на обучението по естествознание в пжрвоначалното училище, по анатомия в прогимназията и по хигиена с популярна медицина в средните ни училища. Учебниците по тия предмети за трите последовни стжпала на нашето училище джржат пжрво място между тия в сжседните нам страни, почетно място и в европейската учебническа литература изобщо. Нещо повече: малка Бжлгария изпревари другите, като сжздаде учителско — лекарския институт и повери обучението по хигиена в средните училища на най-компетентните лица в тая област — на учител-лекарите.

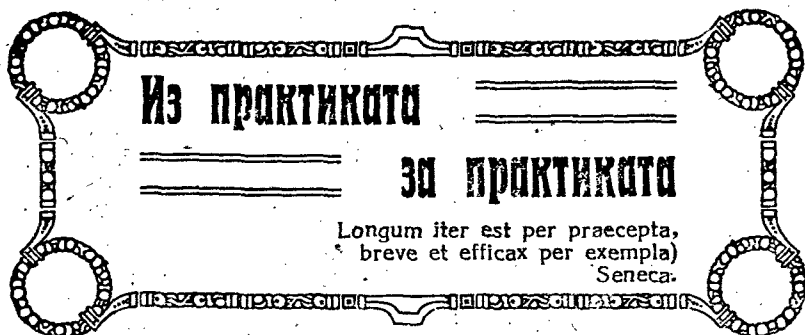
Но... джлжг е пжтя от пожеланията до реалните резултати. Не ще сбжркам, ако река, че истинско физическо възпитание в Бжлгария още няма, нито пжк хигиеническите поучения, които училищата ни така обилно раздават, са дали досега някакви плодове. Погледнете, как живее и се храни масата от нашия народ. Погледнете и общата картина на нашето училище. В село — кал, смрад, прах и нечистотия, липса на въздух и светлина. В това отношение не правят изключение и местата, дето има построени модерни, по план училищни сгради. В града сжщо, еднакво в пжрвоначалното училище, прогимназията или гимназията. Самия учителско—лекарски институт се така изроди. Упражняваният от учител-лекарите надзор престана да бжде профилактично средство. Слушал сжм от лекари да ми признават, че средните ни училища са огнища на най-страшните за младежта ни зарази. В пжрвоначалните ни училища обучението по гимнастика не сжществува; часовете се или използват за друго, или пжк се просто изпускат.

Потребен е и тука поврат към жива, творческа работа. Това ни се налага поради две сжществени причини. Труда се

издига днес като върховен принцип в новото училище. Да не се забравя, обаче, че трудът и физическото здраве са неделими, че без здраве е немислим, какъвто и да е труд. По-нататък, лишенията през войната се отразиха пагубно най-вече върху растящите поколения. Днешното дете ни представя картина съвсем нерадостна. Липса на кръв, вялост в погледа и движението — това е повсеместната картина на детето или младежа-ученик у нас. На училището и учителя предстои сега да заработят преди всичко за физическото засилване на нашата младеж. Часовете по гимнастика не трябва да липсват ни в едно училище. Да не се забравя, че движението един час на открито е толкова полезно зиме, колкото и лете. Потребно е още да се заработи в тая насока и вън от училището. Трябва да се засили и организира туристическото дело. И когато има, българина се зле храни — недостатъчно и не навреме. Нека разбере всеки у нас, че и сухия хляб храни, но трябва да се вземе навреме. Едно време нас наказваха, когато носихме хляб и „правим трохи“ в училището. Аз мисля, че днес трябва да бжде мжмрен, а и наказан всеки ученик, който иде без храна в училището. Бедните ученици трябва да бждат подпомагани преди всичко с храна, па после с дрехи и учебници. Ето област, в която обществената благотворителност трябва да се прояви; не трябва да се остави ни едно училище без трапезария за крайно бедните. Тук ще трябва да се прояви и ученическата само и взаимно помощ. Доста е да се вземе само малко от онова, което всяко дете, а особно пък заможените, тъй лудо пржска за безполезни неща, за да се осигури ежедневно обед или поне закуска за десетки немущи.

Допреди войната физическото възпитание бе останало като привилегия на казармата. Мишците на младежта ни се калеха да държат пушка и вжртят сабя. Млада България се готвеше да реши с оръжие вековните свои задачи. Тя сложи всичко на една карта и .. изгуби — както изгубиха и всички ония, които бяха надценили своите сили и средства. Сега тя се поврща към старото изпитано средство: с труд и просвета да цери рани, да дотжмвява загубеното, да строи ново. С рискованата наша игра ние оставяме тежки задължения за идните поколения. Наш дълг е да подготвим тия поколения за непосилната борба.

Преди сто години Германия бе повалена от Наполеона. Тогаз се понесе бодрия вик на фатер Яна: „Дайте да засилим телата, за да излекуваме душите!“ Точно тъй е днес: Труд и здрави мишци! — ето лозунга, който новото българско училище трябва да издигне. Труд и здрави мишци, като средство за борба и напредък в бъдещето!

Violino Primo.

Чичо Минчо — цигуларя.

(Из „Весели часове“).

Топъл и светъл есенен ден. Вишнало се синиято небе над сдиплените балкани, оцккило се и се изопнало, като че ли сега ще се препукне през средата, за да ни открие неземния, непостижим чар на безначалието и безкрая, дивните гатанки на вселената.

Слжко нехайно гжделичка сжс жадните си златни пржсти гжрдите на майката; — земя, отдала се сжс заходяща страст на последните милувки, пред далечния мразовит образ на бялата Фортуна.

Следобедните часове наближават. Подранил, седнал на катедрата си пред широко отворения прозорец, нося се вихрено вжрху крилете на „школската самодива“, макар оцапана с тибешир и прах. Че тя е нашата „муза“, нашата вджхновителка. Кждето и да ме носи тя, сѐ чинове, табли и чорлави главички виждам; кждето и да летим, сѐ немирен тропот от боси крачета и школски звжн чувам.

Па и приказките на „школската самодива“ не прескачат границите на издрасканите и изцапани училищни стени.

Ту за „Дядо и баба“, ту за „Козлю брататия“, ту за „Петлю и Пжструшка“ приказваме... И мисля си, какво ли би било, ако нямаше и тия простички, отжркани и „изпждени“ приказчици? Какво ли би изглеждало нашето школо, нашите школничета? Мен ми е страшно да си помисля... О, аз зная, че тия „приказчици“ и „игрички“ предизвикват иронична усмивка у мнозина сериозни и учени педагози. Аз виждам, как те сладко са заспали на „правоверната“ си мисл, че приказките, легендите и басните отдавна са изгонени и от последните си скривалища от немилостивия бич, що плете коравата суха действителност на учения двадесети век... Зная това... и думам си; тежко на нас, невежите, останали далеч от века си! Проклетата да е тази пуста „школска самодива“, тая „даскалска муза“, която неспирно ми шепне тия де-тинщини!...

И днес, в тоя божествено хубав и весел час, нашата прашна муза нашепва ми упорито—представете си—за разни „Петлювци“ и „Пжструшки“, „Козлювци“, „Кумички“ и други училищни пжршивци!?

Но що чувам?...

— С кого приказваш там... г-н учителю?

Веднага се сепвам и се обржцам. По всяка вероятност, аз доста сжм се вджлбочил в своите мечти и самодиви, та сжм разговарял гласно с себе си, или, ако щете, с „музата“ си, защото едно пжргаво пжрваче чевржсто се искачи вжрху чина си, погледна кжм прозореца и повтори вжпроса си.

— С врабченцата... си приказваме, отвжрнах аз с присторена сериозност.

Пжрвачето за миг остана заковано на чина, после се хилна и поклати главичка:

— Аха!.. Де са те... врабчета?!.. И, като намисли строго да провери моите думи, спусна се кжм мене, залови се с две ржце за края на палтото ми и, като изпжшка старешки с изплезено езиче и с комична сериозност на лицето си, изкачи се на високата катедра, па бжрже се надвеси навжн из отворения прозорец...

— Еей,... няма никой!.. зачуди се детето. — Ами... че с кого приказваше ей сега?!..

— Нали ти казах? Ето, виждаш ли ония врабчета? С тях приказвах...

Пжрвачето се разсмя неуджржимо и ме покани шеговито да му разкажа, що са говорили врабците...

Вниманието на останалите пжрвачи се прикова вжрху нас. Тогава аз при весело настроение на отделението разказах приказчицата за врабците, които пожелали да си избират цар...

Едва довжрших малката весела приказчица и цялата стая екна от цжртеж:

— Цжр-цар! Цжр-цар!

— Чиф-чий-чи! Чиф-чий-че!

— Джив-жив, аз сжм жив-джив!

Всички се обжрнаха на врабчета.

Зажнчето изпищя за „в час“! След малко аз се завжрнах с цигулка в ржце. Пжрвачите цжфнаха от радост... Посрещнаха ме с ржкоплескане... Изсвирих една детска училищна песничка, която се поде от всички... След малко проточих тжжна старонародна песен... Децата се закротиха, като „запладнени“ от овчаря овчици. Веднага обжрнах на любимите народни „ржченици“ и „чипници“. Малките палавници заподскачаха, засмени до уши.

Вжзбуждането и оживлението растат всяка минута...

Но свирнята се свжрши и по даден знак живото море се укроти и утихна.

— Къде сте чували, деца, такива песни? запитах аз.

— На свадбите. По хорото. И по седянките! долетяха стрелнати отговори от много деца.

— А кой свири там?

Свирачите, г-н учителю! Музиката...

— Най-хубаво свири дядо Димо с гайдата, Ех, като почне „дирлу-вирлу! дирлу-вирлу, вжж“ — с вжсторг издума шеговития Пенчо.

Ето че отделиението писна от смях и нови гайди!..

Друго дете похвали пжк някакъв известен цигулар—циганин... Замахаха ржце и заскжрцах на цигулки... Иди сега ги укротявай!

О, бждете спокойни и не се стряскайте от това „безредие и тая „недисциплинираност“...!

Ей сега всички ще наострят ушички и ще насядат, ще залепнат по местата си...

— „В едно село... имало... почнах да разказвам...

Половината от децата спряха и ме загледаха.

— „В едно село имало един..., един... човек..., повторих аз, но по-ниско...

Шумът се разпиля, и почна да затихва...

— Шит! Шит! Млжкнете бре! зашишка Веска и спря с ржка момченцата като някоя джрта свекжрва.

— Учителя... ще ни каже приказна! Шит! обади се още един глас.

— Едно време..., в едно селце, имало... един човек... потретих още по ниско...

— Какво? Какво? долетяха тихи и плахи вжпроси, след които всичко утихна...

Моята маневра успе. Проджлжих:

— „Този човек знаел много, много хубаво да свири на цигулка...

Такъв майстор бил тоя цигулар, че, щом засвири на цигулката си нещо весело, всички заигравали и скачвали...

Когато пжк проточи някоя жална песен, разплаквал хората...!

— Ехей!

— Учителю..., баба казваше..., че едно.. време, когато дядо свирел с кавала, че... таково... баба дума, че кавала хортувал и... плачел като човек... важно и замислено рече едно момченце...

— Да... и тоя цигулар бил такъв чуден майстор. Всички му думали Чичо Минчо-Цигуларя.

И близките и далечните села познавали добрия и весел цигулар. Децата го обичали и тичали на тжлпи подире му. Щом го виждали негде по улиците, я на свадба, я на хорището, всички деца лудо тичали и радостно викали: „Скоро, скоро сбирайте се бе! Чичо Минчо-Цигуларя ще свири“...

Нарисувах на таблата с цветни тибишири едно човече. Турих му и цигулка. — Я гледайте! Учителя нарисува Чичо Минчо-Цигуларя! Първаците се ухилиха и зашаваха.

— Що е това?

— Чичо Минчо-Цигуларя...

— И така, деца слушайте, как питам аз, та хубаво да ми отговорите: *Що е това, това?*

— Това е Чичо-Минчо-цигуларя, ясно и отчетливо отвърна едно момиченце и всички повториха отговора.

Ето първата кратка фраза, която ще се разрастне и разточи в дълги, мъжни граматични форми. Тя трябва добре и ясно да се втълпи... Вжн от другото, тая фразичка ще свикне децата да си служат с пжлен и хубав израз при отговорите.

Приказчицата казва, че тоя Чичо-Минчо имал един син. Ето ти на таблата едно по-малко човече. Всички сочим второто човече и високо произнасяме:

— Това е сина на Чичо Минчо-цигуларя...

Един пжт, два пжти, три и четири пжти изговаряхме хорово, додето се усвои ясно и правилно принасяне.

Разбира се, сина на Чичо-Минчо-цигуларя има бебе. И то се яви на таблата и предизвика много милувки, радости и смях. Нашата първоначална приказница, основната форма, *нарасте* в следната по-сложна форма.

— Това е детето на сина на чичо М. Ц.!

Хорова работата върви доста добре, ала единично стават много грешки, които се последват от громки избухвания на смях и закачки. Морето пак заигра лудо... Но кораба трябва да плува!...

Сега иде ред да се внесе повече движение и разнообразие. — *Ще обжрнем приказчицата в „играчка“.*

Изкарах отпред десетина деца и ги завъртях на колелце.

— Хопа-хопа! Чичо Минчо цигуларя ще ни свири, зави-
каха някои и захопкаха.

Извадих приготвената мукавяна фигурка, която представлява чутовния цигулар и се обжрнах към първачето, което бе до мене.

— Това е „Чичо Минчо-Цигуларя“! извиках високо, отчетливо и подадох фигурката на първачето.

То радостно я взе и ме загледа въпросително...

— И ти направй като мене и дай човечето на Руска!

Марийка се обжрна към другарчето си, издигна мукавяното човече с дясна ръка и издекламира ясно:

— Това е Ч. М. Ц.!

Сега Руска пое човечето и ме загледа, цяла хилната...

— Ти Руске ще подадеш човечето на Колю и ще му кажеш сжщото.

Колю го предаде на Венка, Венка — на Цонка, Цонка —

на Стефка; докато човечето обиколи цялото хорце и се върна пак при мене.

Когато Стефка рече „цигуват“ вместо „цигуларя“ аз използвах момента да им обясня, че при тази „игричка“, *който сбърка една дума, той „изгаря“ и се махва от хорцето...* Интересата нарастна!

Почнахме втория номер. Показах друго мукавяно човече, което изобразява или, по-добре, символизира „сина“ и казах:

— Това е сина на Ч. М. Ц.

Първачето го прие от мене, предаде го на другарчето си, а то от своя страна го изпрати да обикаля поред цялото хорце.

И „сина“ на Ч. М. Ц. обиколи и си изигра хорцето. Тука имаше повече бърканици, защото освен думите „цигулар“ и „цигувай“ имаше и разместване на предлога „на“. Някои казваха: „Това е... на сина... на Ч. М. Ц.“...

Когато почна и „бебето“ да минава от ржка на ржка, шума и закачките се усилиха...

Колю се засили, издигна „детето“ подаде го на Зарча и викна:

— Това е... сина на детето...

— Кис-кис-кис! Уха! Че детето има ли син, бре Колю?! писнаха първачетата...

Колю „изгоре“, ала не го отстранихме, защото още работата не е „наистина“, както се изрази Веска.

Втора група излезе и образува колелце. Сега поставих мой заместник. Едно ококорено първаче зае моето място и започна да поднася по ред мукавяните фигурки, Колю викаше с всички сили...

И трета група излезе... Игричката се разбра добре. Едно първаче ме запита ненадейно:

— Г-н учителю, ами какво ще правим с... „изгорелите“?

Тука аз не бях предвидил нищо, ала се сетих че за децата тази част от игричката е много важна. Зная, че децата не оставят без наказание никого в играчките си, щом е сгрешил или е победен.

Ето защо аз набързо скроих разрешението на игричката така:

— Ако играят двадесет деца, игричката се продължава, додето изгорят десетях, т. е. половината. Тогава останалите деца се качват на „изгорелите“ и ги яхат като кончета...

Това ужасно се хареса на момченцата, ала момиченцата изказаха срамливо неодобрението си. И тогава с общи усилия наредихме други наказания за тях: — да скачат на един крак, да седат прави срещу слънцето и др.

Щом всички си насядаха на чиновете, пожелаха да си нарисуват на плочките Ч. М. Ц., сина на Ч. М. Ц. и детето на сина на Ч. М. Ц. На отиване у дома, първачетата се

заканиха да си направят такива „куклички“ от мукава, или от парцали или от джсцици. Те ми заявиха, че след обед ще дойдат рано и ще играят всички в двора новата игричка...

Така завършихме *първата част* на „игричката-приказка“, която дава материал за ясно говорене, изказване „изречения“ и отваря широко поле за окръшване и изглаждане детския спнат говор. Вжн от това, при тая нова „приказка-игричка“ детето свиква на висок, и ясен свободен говор. Както *приказчицата-игричка* за „Петлю и Пжструшка“, така и тая показва на децата, как езиковия материал расте и се трупа около една основна мисъл, една кжса фразичка. *Еднаж почнали от тая малка и лека фраза, децата се чувствуват заставени сами да я увеличават и развиват.*

Те и не подозират даже, че с тая „приказчица-игричка“ *се обучават на нещо*. И тук децата „повтарят“, но колко това повтаряне се отличава от „повтарянето на изречения“ и „повтарянето на поучения!“

Слушал съм мнозина учители да почват обучението на първаците още от първия ден със скърпени „вжспитателни“ и „назидателни“ приказки, като: „Редя в училищната стая“, „Ученици и учители“, „Чиновете и местата ни“, „Четири стени и вятжра“, „Послушното момченце“ и пр. и пр.

Вярвайте ми, и аз съм го правел някога..., преди 20 години, когато „чекмеджето“ се сравняваше в III степен с „кучето“, а сега да се изнасят подобни творения — виж, това не мога да разбера. Ами не е ли ясно до прозрачност, че първите училищни приказки на първачето трябва не да набиват в детската глава дотегливата и болезнена мисъл — „Аз съм ученик! Аз съм ученик! Учителя е тук!“ — а напротив, те трябва да избавят, да освободят децата именно от тия стеснителни, *нерадостни и непонятни новости?*

За мене поне е безспорно, че първите приказчици, трябва да са чисто детски, далеч от всякаква принуденост, скърпеност и школски тенденции.

Приказките на първаците, особено в началото, трябва да бждат колкото се може повече свжрзани с движение и веселие... Иначе ние, като убиваме движението, убиваме и душата. Нека първите 20—30 дни, ако не повече, бждат посветени изключително на такива приказчици и игрички, на взаимна дружба, взаимно упознаване, за извикване обич и доверие... Постигнете ли веднаж това, вие сте завладели най-силната и непристъпна крепост в бойното поле на... вжспитанието...

Йордан Савов — Разград.

Реката през пролетта.

1. Общ поглед.

Пролет е вече отдавна. Времето е топло. По небето плават леки — сиви облачета, които скоро се загубват. Вжв вжз-духът още се долавя мириз на младост. Не ни свърта в училище.

Бродим сега край брега на нашата река. Зелена трезвица е обрасла бреговете и полянката край нея; тя е под-джл-гостжбелна, отколкото другаде, па и по-сочна. Тук — там се виждат стъркове коприва, с лжскава слуз от охлюви. Зелени стебла папрат се подават от вадата, а до самия брег се преплитат други — изгнили и пожелтели ланшни листа. Сплашваме жаби, които стремглаво се хвърлят вжв водата и я браздят на широки-широки кржгчета. Лястовици прелитат ниско над водата и едва-едва засягат с корем повжрхността ѝ. Кжпят се. Щжркове се вият там долу... Накацаха и загазиха из папратата. На отвждната страна копачи работят. Там сж зеленчуковите градини. Един градинар, с запретнати крака и мотика в ржце, оправя вада от реката за лехите. Полива си разсада.

Наближаваме кжм воденицата. Отдалеч се желтее вжр-балака. Мирише на цжвнала вжрба. Под сянката на вжрбите почиват крави. Пладнуват и овце. Някои от тях пият вода от реката. Срещу нас, долу по течението, плуват малки патичета, покрити с желтжчжк мжж още. Воденичарски сж. Течението на реката е силно в средата и те бягат край брега. Как си завират човките и мляскат водата! Тжрсят червейчета. Ето едно извади глестя... и зацапаха с крилца... отне му я друго! Подплашиха се от нас... и зацапаха с крилца по водата. Бягат кжм отсрещния брег. Но где е майка им? — А ето? — кокошка! Как се страхува за тях и силно клока! Горката не може да плува като тях. Щом тя ги е измжтила и ги повела за храна. Водата ги подмами и те заплуваха, а тя остана сама на брега.

Спираме се на мосчето и гледаме в реката. Водата е бистра. Пясжкжт по джното и камжните се виждат добре. Реката е доста пжлноводна. Потапяме една пржчка — джлбоко е! Но защо джното изглежда плитко? — Това е от слжнчевата светлина, която се пречупва в водата. Така изглежда плитко и джното на котел, или кладенец, осветен от слжнцето.

Стоиме мирно и чакаме. Ето че се зададоха малки рибки. Те плуват срещу течението. Игрят си, спират, щурат се по пясжка и под камжните; а как вжртят тесните си гржбчета наляво и надясно! Блескавите им люспици от страни на тялото лжщят като сребро. Защо ли се движат рибките тжй?

Гледайте: завират се в мъжа до камъните, между зелените водорасли. Отварят си устата... Ядат нещо. С движението си рибките откъсват от водораслите и се хранят. Хвърлихме камъче. Всички рибки мигом се пръснаха; нищо не остана от тях... Ей там рибар хвърля „сертме“. Приближаваме го. Тук реката се е разляла и направила малко блато, обрасло с треволак. Хвърля едвам „сертмето“ и измъкна две дребни мренки и няколко жаби, които отчаено скачаха в мрежата. Рибаря ги изтръси, и те бързишком, с големи скокове се втурнаха отново във водата. Отново рибаря хвърли мрежата. Тоя път на по-дълбоко и в гъстата тръстика. Ловът бе сполучлив: няколко дребни рибки и един доста голям шаран. Разгледахме последния...

Повърнахме се отново на моста; ще минем на отвъдната страна. Ала спряхме се за малко. Вземахме няколко пръчки и ги хвърлихме във водата. Едни от тях паднаха в средата на реката, други — към края. Първите се понесоха с по-голяма бързина и отминаха напред. Поискахме да измерим бързината на течението. Един ученик тръгна край брега редом с плаващата в средата пръчка, а ние гледахме на часовника. След 10 секунди спрехме ученика и измерихме разстоянието. Определихме, че пръчката е изминала $\frac{1}{2}$ м. за секунда, защото за 10 секунди тя бе изминала пет метра.

Преди да напуснем мостчето, хвърлихме поглед към изток; от тук се вижда най-добре изцяло речната долина. От лявата ни страна се разтила селската гора. Пътя, който води за нея, се извира и губи между клонести големи джбове. Пред самата гора е горският участък. Двегодишни младочки са отхвърждали високо. След 30 години ще сечем отново дърва от това място.

Тръгнахме отново край брега — се против течението. Стигнахме до един завой на реката. Тук левия бряг е висок, но дълбоко изровен. Личат пластове. Спираме се и разглеждаме наслояването им: пясък, пръст, пясък с каменни валки, пръст... Трябва на това място по-рано да е било река, речно дъно, или разлив на реката, дето са се отайвали напластените сега предмети. Всичко това трябва да е свличано от горите, и, наверно, тия валки дълго време са били влачени, за да се огладят така. Каква сила на реката! Какъв дълъг път, докато се огладят така!...

На отсрещната страна брегът е низък, плосък и водата силно разлята. Струпано и извлечено е доста пясък. Тук-там се вижда гола, желта и червеникова почва. Белеят се и големи каманаци, наверно, смъкнати от планината и изхвърлени тук от течението. Виждат се и части от растения, покрити с тиня, или изхвърлени от страни. Това са останки от недавнното наводнение, причинено от поройния — като из ведро — джд. Тогава реката излезе от коритото си, завлече околните

градини, смжкна от планината клоне, джрвета, камжне — всичко, що срещнала на пътя си. Мжтните ѝ води много бу-чаха, пеняха се и сж шум се блжскаха ѓ всичко срещнато...

Всяка пролет, кога се топят планинските снегове, отдето тя води началото си, реката прави сжщото разливане. И сѐмо оня, който не я е виждал в такова време, не може да си представи, каква разрушителна сила има тая мирна сега река. Но следите, които тя е оставила, говорят за това.

Сега реката тече спокойно. От могилката, на която сме вжзлязали, се вижда, как лжкатуши и се извива като змия. При всяки завой водата блещи като огледало. Надалеч се виждат кичури зеленина. Това сж вжрбалаците край водениците и тепавиците, които сж по нейното течение. А там се белее и зданието на фабриката за.... Машините на тая фабрика се движат сжс силата на водата. По вдясно сж пжк ливадите. По тях се щурат стада: овце, крави и коне. Тревата, в сравнение с другата трева на полето, е по-зелена. Тя е и по-сочна, защото се напоява от разлива на реката.

А там вече — зад пресечения хжлм — се губи нашата река. Тя минава и през други села, градове, докато стигне до морето. Вжжде тя кжрши сжщата работа: пои градини и животни, кара фабрики, воденици и тепавици. И колкото отива по-нататжк — кжм устието, толкова по-широка и многоводна става. Защо ли?...

Въ училище. 1. Рекапитулация на наблюдаваното. 2. За писване в дневника за наблюдение.

3. Рисуване: 1. Речен бряг с вжрби. 2. Моста над реката. 3. Рибар лови риба. 4. Нашата река. 5. Малки патици.

4. Свободно сжчинение: 1. Как рибаря хвана шаран. 2. Рибите в „сертмето“ на рибаря. 3. Кокошката има патици.

Четива и песни за реката.

2. Вжрба.

(Материял за разработка).

1. Под вжрбалака... Кречеталката на воденицата редовно трака и дава знак, че воденичния камжк се вжрти, а брашно-то се меле... Ние почиваме под сянка на меката морава. Над нас сж увиснали клоне от вжрбалак. Горещо е! Но какжв хлад има тук! Стадо овце бжрза да стигне сянката, за да пладнува. Появява кротжк ветжр. При всяко лжхване до нас се дига мириз от цжвналите вжрби. Вжз вжздуха се сеща още отдалеч тая приятна миризма.

Рой пчелици сж нападнали пожелтелите вжрби. Щурат се от реса на реса и сжбират мед. Едни от вжрбите имат кжси жълти реси, а други — по-дълги и покрити с сребжрни космици, които лжщят на слжнцето. Как сж красиви тия вжрби! Ето там млада вжрба, листата на която подвижно трепкат вжрху тжнките, жилавни клонки. При всеко по-силно по-

духване, те си извиват опакото и пред нас се показва сивата им космата част. Листата сж гаче ли посребрени...

Надвисваме се над реката — до корените на вжрбите. Как сж се преплели коренищата! Червени конци като сито се премрежили. Опжваме да откжснем някои — не се кжсат; яки сж. Джрпаме да ги измжкнем — не може. Коренжт е заврян джлбоко в земята. Течението на реката е подмило доста брега, ала нема опасност да се срути пржста. Преплетените вжрбови корени не оставят да стане това.

Малко по-надолу, дето няма вжрби, реката се е разляла и брега се руши. Водата се отбива от течението и залива насрещните градини. Виждат се набити вжрбови колове. Кой ли ги е набил? — Наверно воденичаря. Защо ли? — Да укрепи брега и не се разлива водата. Те скоро ще се хванат и ще пуснат корени. Така и там ще се издигне брега.

Пжрвом се отбиваме при една стара, хралупа вжрба. От нея плашливо изхвжкна пжстжр кжлвач. Наверно, я лекува. Нашето идване попречи на санитаря да довжрши прегледа си.

Как ли се джржи тая вжрба? — Тя е останала само с една кора! А как ли живее и се храни?

Откжснахме, клонка с листни и цветни пжпки; тичинкови и плодни реси; листа с опашки; кора. Това ще ни трябва за училище.

Нашата задача се завжрши при тоя вжрбалак. Ние навлюдавахме: 1. Где расте вжрбата и на каква почва. 2. Стжблото и корените, общ изглед на вжрбовото джрво. 3. Цветове и пжрви листа; мириз и насекоми по цветовете. 4. Кора и хралупа вжрба. 5. Укрепяване на бреговете с вжрбови засади. Остава да се обработи набрания материал в училище.

2. В училище.

Пособия: Това, що е донесено от екскурзията; плод на вжрба; семена; изработени от вжрба предмети: кошница, корито, гаванка, лжжица, солница и т. н.

1. Где расте вжрбата?

— Край реките, блатата и мочурливите места.

Защо?

— Обича влажните места. Там може да пуска джлги и разклонени корени, които се преплитат гжсто.

Да разгледаме *пжпките*.

В начало на пролетта — кжм м. март — те започват да набжбнуват и разпукват люспиците. Последните падат.

Ето тук има два вида пжпки: едните сж малки и заострени те сж от млада вжрба. Тия пжк пжпки сж от стара вжрба; те сж по-дебели, кржгли. От тях се развиват цветовете.

Но от кога сж тия пжпки?

— Те сж образувани в края на ланшното лято, в пзвите на листата. Те сж завити в кафяви люспести калпачета.

— Потребни ли сж тия люспести калпачета?

— Да, за да пазят пжпките от вятжра. Без тях росата, снега, водните капки ще влязат вжтре и ще повредят младите листенца. Но има сжщо опасност и от изпаряване на водата и от ранните есени замржзвания.

— Така — с тия люспести калпачета — вжрбата запазва своите пжпки от повреда.

Сжващане — надпис: 1. Пжпките на вжрбата.

2. Вжрбата цжвти рано, когато още другите джрвета сж безлистни. Цветните ъ реси се забелязват от далеч. Тя пжрва бжрза да гости ранобудните пчелици с сладжк мед. Спомнете си, че вжрбите, под които почивахме, бяха посетени от рой пчелици. Защо вжрбата цжвти тжй рано?

— Пжпките ѝ сж готови от лятото.

— Бжрза да няма конкуренти от другите джрвета.

Нека разгледаме цветовете. Тия сж тичинкови реси, а тия — плодникави. От едно джрво ли ги откжснахме?

— Не, от различни!

— Вжрбата, значи, е двудомно растение, т. е. мжжките цветове сж на' едно джрво, а женските на — друго.

Какви сж тичинкавите реси?

— Кжси, имат желта боя и яйцовидна форма.

Откжснете вжншната люспица. Що остана?

— Две тичинки.

— Откжснете ги и близнете джнцето.

— Сладни; има медец!

— С тоя медец вжрбата примамва пчелите.

А това сж плодникови реси. Ето и тук има люспица. Откжснете я! Остава плодник.

— Муцунката е зелена.

Как става оплодяването?

— Когато пчелиците кацнат на тичинковите реси, цветният пращец, който е лепнав (да се покаже!), се полепя по космиците на гостенките. От тук те го пренасят на муцунките — в плодниковите реси.

Така вжрбата примамва насекомите с сладжк медец, за да стане оплодяването.

Сжващане — надпис. 1. Тичинкови и плодникови реси.

3. Сега да разгледаме листата.

— Младите листа сж покрити с бели, като пух космици. Защо?

— Запазват се от изпарение.

— Това е стар лист. Да разгледаме него.

— Космици има по долната страна — опакато. Отгоре е гладжк и зелен, а отдолу — светло сив.

Да потопим тоя лист в водата! — Долната му страна се покри с лжскави дребни мехурчета! Защо ли? — Там има

въздух, който се намира между космиците.

— А защо ли сж тия космици?

— С тях вжрбата се пази от ношната роса, джджа. Водата без тях ще изкваси повжрхността на листа, ще запуши устицата. (порите) на листа, а така вжрбата не ще може да диша. (Значение на порите у човека; дишане чрез пори). Устица има само по опакото на листа и затова само там има космици.

Така вжрбата, като расте на влажни места, гдето всяка вечер пада роса, се предпазва от изобилно изквасване и запушване на устицата.

В тихо време листата на вжрбата сж обжрнати с зелената страна кжм слжнцето. Щом подухне слаб ветрец, жилите клонко се извиват, косматата долня част на листа се обржца нагоре. Така вятжржт се плжзга по листа и не може да ги изсуши.

Листата на вжрбата сж пригодени, [за да се пази от изсушаване, а сжщо и от много вода — дждж, роса.

Схващане — надпис. 1. Листата на вжрбата.

3. „Вжрба плод не дава“, казват. Но дали е верно това?

— Вжрбата дава плод. Ето такжв: да го разгледаме.

— Той прилича на кутийка.

— Да я стиснем.

— Тука падат семенца.

— През лятото — кжм края на м. май — кутийката изсхва и се пука чрез два отвора. Така вжрбата изтжрся семенцата си.

— Но какво имат семенцата?

Омотани сж от всички страни с космици.

— Подухнете ги!

— Хвжрчат!

— Сещате се, защо сж тия космици. Така семенцата се издигат нагоре, подемаат се от вятжра и се разнасят навсжде. Но освен това те помагат и за друго: помагат семенцето да се заджржи за влажната почва. Космиците залепват и джржат семенцето. Како ще стане с тия семенца, които не ще могат да се заджржат така?

— Ще умрат.

— Ето защо вжрбата се грижи по тоя начин да разсее семенцата си и да ги заджржи кжм влажната почва.

— Как покарва семенцето?

— Поема влага, заравя се в земята, пуска коренче и т. н.

Схващане — надпис. 1. Плоджт на вжрбата.

4. При нашата обиколка край реката, забелязахме — до „брода“ — набити вжрбови колове. Спомняте си, защо бяха набити в земята.

— За да се хванат.

— Значи, вжрбата се хваща от клоне.

— Какво станаха натопените клонки на вжрбата, които държахме в чаша с вода на прозореца?

— Почнаха да пушат тжнички коренчета.

— Сжщото става и с набитите в земята вжрбови клонове: те пускат корени и се засаждат.

— А защо садят вжрбите край бреговете на реките? — Спомнете си разлятата рѝка при „брода“.

— Да отбиват водата.

— Така, хората укрепяват бряговете да не се сриват и подмиват от водата. Ние видяхме, какви бяха корените на вжрбите.

— Много разклонени, преплетени и дълбоко навряни в земята.

— По тоя начин те задържат земята.

При вжрбалака ние забелязахме хралупи, стари и изкуфяли вжрбови стжблѝ. Защо, в сравнение с другите джрвета, вжрбите най-вече стават хралупи?

— Бжрзо остаряват,

— Не. Лесно се нараняват и загниват от водата. На загнилата вжрба стжблото става трошливо — като прахжн.

Хралупите вжрби живеят още дълги години и устояват срещу напора на силния вятжр, благодарение на жилавата кора.

Кората на старата вжрба се напуква твжрде много. (Защо? — Расте усилено) и под нея намират защита разни пѝячета и др. насякоми. Затова и най-често я посещават кжлвачите.

Схващане — надпис: 1. Разсаждане чрез кло̀ни; 2. Каква е кората.

5. Яко ли е джрвото на вжрбата?

— Не.

— При все това то се употребява за разни работи, защото се работи лесно, па е и много леко.

— Какво правят от него?

— Корита, лжжици, гаванки, вжртена и др. т.

— Правят и кошници.

— Да, клонките поради жилавостта си сж добжр материал за обржчи, за кошници, столове. За каква работа взимат гладките клонки? Затова на много места хората отглеждат вжрбата като храст, който надрезват всяка година до самата земя, или секат клоните на по-вжзрастните. Стжблата на такива вжрби пускат глави.

На някои мяста — край дунава и другаде — дето няма букови и джбови гори, вжрбата е единственото джрво, което служи за отопление, макар че дава само пламжн без да отпѝява силно.

Мнозина я саят за сянка. Де?

— Край кладенците, реките, езерата и блатата.

Схващане — надпис; 1. Употреба на вжрбавото дърво.

Общо схващане.

А. Рекапитулация. 1. Де расте вжрбата. 2. Какви сж пжпките. 3. Цветове. 4. Листата на вжрбата. 5. Плода. 6. Разсаждане чрез клони. 7. Кората на вжрбата. 8. Употреба на вжрбавото дърво.

Б. Схващане в нов ред. 1. Защо срещаме вжрбата край водата. 2. Защо цветовете ѝ имат медец. 3. Как става опрашването. 4. Как се разсява чрез семенца. 5. Как се пази вжрбата от излишна влага, а как — от изсжхване. 6. Защо вжрбата става най-често хралупа. 7. Защо я посещават кжлвачите.

В. Схващане в нова форма. 1. Как укрепихме яза на воденицата. 2. Защо цжвти най-рано вжрбата. 3. Диша ли вжрбата? 4. „Вжрба не ражда плод“. 5. Вжрбовите каделки (семенца). 6. Как хвжрчат вжрбавите деца. 7. Как един клон става цяла вжрба. 8. Историята на една кошница (гаванка, корито, вретено, лжжици).

Изводи: 1. Вжрбата цжвти рано през пролетта, преди да сж покарали листата, за да се опраши по-лесно.

2. Тя има два вида цветове — тичинкови и плодникови; те издават силна миризма и отделят сладжк сок, за да примамват насяковите.

3. Вжрбата расте край реките, езерата и блатата; помладите ѝ листа и опакото на пжлно развилите се сж покрити с космици, за да се запази от изпарение.

4. Семенцата на вжрбата сж покрити с бели космици, за да се разсейва от вятжра. Те стоят в кутийки.

5. Вжрбата се разсажда и от клоне. (Как?)

Рисуване и моделиране: 1. Вжрба край река. 2. Вжрбова клонка с листа. 3. Цвятове. 4. Кошница, гаванка, лжжица и т. н. 5. Дядо прави корито. 6. Хралупа вжрба.

3. Дива патица¹⁾.

(Материал за разработка).

1. На изток небето почна да бледнее и се червенеет. Ей че и слжнцето изкочи. Всичко се сжбуди и оживя. Сжбудиха се и дивите патици, които се криеха из тржстиката на брега край езерото. Те отжрсиха росните капки от перошината си, поплискаха се с вода и, весело крякайки, изкочиха от тржстиката.

1) По Горбунов — Песадов.

Колко сж красиви! Как бляскат перата им на слънце!

Най-напред вжрви мъжкия. Главата и част от шията му сж като че ли от зелено кадифе с златен бляск. Около шията има бяла ивица. Той плува спокойно, гаче ли се плъзга, леко и свободно цепейки водата с тъмночервените си гърди. Водните струи се отделят от него, като дълги ивици от едната и другата страни, и далеч се протакат по езерото. Кръглата му глава, с широка плоска човка, е наклонена на страни. Очите му гледат важно и смело. След него плава женската. Тя не е тъй красива, ни горда, ала очите ѝ гледат по-мило.

Схващане — надпис: 1. Дивите патици сж красиви. 2. Де живеят.

2. Преплаваха пжтиците езерото и се приближиха към брега. Потопиха си главите в водата и почнаха да тжрсят храна. Лакомо почнаха да гжлат те жабчета, червейчета, охлювчета и малки рибки; пощипаха млада тревца, глжтнаха няколко водни мушици, разни водни растения, па глжтнаха си и малко тиня и рядка кал. Човките им сж добре пригодени за това. Хване, напр., патицата червейче и здраво го джржи с човката си. Водата изтича между жбчетата, а плячката остава.

Щом се нахраниха, патиците почнаха да си играят, да се кжпят, да се преобржцат през глава, да се потопяват и плискат с вода. Някои от тях пак излязоха на бряга. Те си дигнаха едина крак, и почнаха да се греят на слънце; други пжж дремат; трети се отжрсят или оглаждат с човка прегжнатите пера.

Схващане — надпис: 1. Храната на патиците.

3. Патиците прекараха няколко дена край езерото. Женската намисли да си направи гнездо и излюпи яйца. Близко до бряга под една кичеста вжрба, тя си направи гнездо. То бе зашумено с гжсто обрасла тржстика. Посла го сжс суха трева. Отвжтре му наслага перошина и пух. Всичко това тя направи скрито от мъжкия. Казват, че ако той научи, де е гнездото, преди да сж се измжтили малките, развалял го.

Патицата снесе няколко сивозелени яйца и почна да ги мжти. Четири седмици тжрпеливо седя тя в гнездото. Само единажж в денонощие — и то за твжрде малко време — отиваше за храна. През това време тя измжршавя...

Най-после от яйцата излязоха малки. Те бяха покрити с жълтичек пух. Колко се зарадваха бащата и майката! С каква любов, нежност и грижа ги обкржжваха те!

Скоро родителите поведоха децата си към водата, за да ги научат да плуват и си тжрсят храна. Клатушкайки се насам-натам вжрху слабите си и малки крачета, проточиха се малките едно зад друго след майка си. Най-подир вжрвеше бащата. Той внимателно се оглеждаше. Всеки ден сега са

мейството отиваше на езерото. Тук майката и бащата учеха децата, как да си намират храна.

Много грижи и безпокойства прекараха старите патици, докато отгледат децата си. Те дълго и търпеливо ги учеха, как да намират и хващат малките жабчета и насекоми, как да търсят по джното на езерото — в тинята — червейчета и охлювчета. А с какво самопожертвуване ги защитаваха те във време на опасност! Ако родителите видяха хищен звер или човек, веднага с особен глас ги предизвестяваха за опасността. Малките скоро се научиха да разбират всяко таково съобщение и послушно се скриваха под растенията или в трапчето. Там стояха, без да се мръднат до тогава, до когато ги повика майка им; те завчас се събираха около нея.

За малките не бе опасно да се разхождат в гъстата тръстика. Високите и корави стъбла ги запазваха и скриваха от много врагове. Но беда сполетяваше всяко глупаво патице, което се отделяше от стадото и майка си. Него или щука дръпваше във водата, или хишна птица откъсаше в ноктите си.

Схващане — надпис: 1. Как патиците отглеждат малки.

3. Настъпни месец юний. Малките се покриха с перошина. Сега те добре плаваха, скриваха се във водата и сами си намираха храна, ала да хвърчат не можеха.

Беше ясна утрин. Слаб ветрец подуваше и браздеше повърхността на езерото. Патиците закусиха добре.

Околовръст бе тишина... Майката, а след нея и децата, излезоха на бряга и се препекоха на топлото слънце, приклякайки на тревата. Едно само патице плуваше край бряга — в тръстиката — търсейки храна.

От селото идеха две деца. Пред тях тичаше едно голямо сиво куче на име Шарко.

Изеднжж Шарко се спре, подуши и се вгледа в езерото. Той видя патиците. Дълго и вторачено Шарко гледа патиците, след това легна и почна предпазливо да се промъква между тръстиката.

Патиците не забелязваха опасността; те спокойно седяха на бряга: едни си оправяха перата, а други — приклеknали на тревата, мигаха срещу силното слънце... А Шарко, скрит между тръстиката и тревата, незабелязано ги доближаваше... Изеднжж той подскочи и с яките си лапи притисна към земята две малки; всички други се пръснаха в разни страни — кое де свари... Майката уплашено подхвъркна, ала веднага се спусна във водата и почна да вика децата си. Но в отговор на вика ѝ се дочуха жалните писъци на двете ѝ деца под лапите на Шарко...

Децата се завтекоха [към Шарка] и с мъка измъкнаха плячката му.

— Ах вие, милички, милички! — галяха и милваха децата

малките патичета.

Нещастните пленници трепереха в ръцете им и се мъчеха да се отжрват...

Като се нарадваха на патичета, децата ги туриха в една кошница; за да не изкочат, покриха ги и свързаха с кърпа.

Шарко дебнеше още едно патиче, което се бе скрило в тръстиката...

Доволни от своята плячка, децата повикаха Шарка и се опитиха към дома.

Малките лежаха в кошницата, без да се мъждат, и при всяко блъскане, страхливо се притискаха едно о друго...

А на езерото, дето децата намериха малките, дълго и жално майката вика своите пиленца, които бяха сплашени от неочакваното появяване на кучето. Но не всички се явиха на повикването ѝ...

Съващане — надпис: 1. Каква беда сполетя патиците.

4. Дълго тъгува горката майка за изгубилите се пиленца; дълго тъгува и бащата. От това време патиците станаха по-предпазливи и рядко отиваха на бряга. Скоро те съвсем напустнаха това езеро и се прибраха на друго място — по уединено и запазено.

Мина хубавото лято; приближи есен. Небото се покри с черни облаци. Нявга цели дни от сутрин до вечер валеше дъжд — биваше лошо време. Но патиците не се страхуваха от дъжда. Те си мажеха перата с маз, която бе под опашката им, и водата се плъзгаше по тях, без да ги изкваси. Студените ветрове бяха за тях също безвредни: мекият и топъл пух под перата ги топлеше, както дългата козина топли зверовете зиме... Ала скоро настанаха и за тях лоши дни.

Настъпи зима. Студовите замръзяха с лед реките и потоците. Всички насекоми и водни животни се изпокриха в дупки и ями, заровиха се дълбоко в земята, в тинята — и там се вкочениха, а рибите се скриха дълбоко в водата. Тревата пожелтя и полиня. С труд сега патиците си намираха храна...

Всъде из въздуха се дочуваха гласовете на кресливи и диви гъски; на дълги вериги се влачеха те едни след други към юг.

Събраха се и нашите патици, за да напустнат трудените места; сдумаха се с други другарки от съседните реки и езера, и една вечер се дигнаха на голям орляк. Шумно махайки с яките си крила, летяха те като тригълник. Най-напред хвърчеше стара и опитна патица; с сила цепеше тя въздуха; когато тя се умореше — струваше мястото и отминаваше назад, дето летението е по-лесно; нейното място заемаше друга опитна патица, която летувала далеч.

Патиците хвръчат бързо. За един час могат да изминат 30—35 км.

Изморени, нашите пътници, се спуснаха край един образл с тръст бряг, за да си отдъхнат. Това бе около полунощ. Те потърсиха малко храна и отново призори се спуснаха в път.

Сващане — надпис: 1. Живота на патиците есен. 2. Отлетяване в топли страни.

Общо сващане:

А. Рекапитулация. 1. Дивите патици са красиви. 2. Местонахождение. 3. С какво се хранят. 4. Живота им лете; отглеждане малки. 5. Врагове на патиците. 6. Отлетяване и прилетяване на патиците.

Б. Сващане в нов ред: 1. Живота на патиците пролет. 2. Живота им лете. 3. Как прекарват есента. 4. Как прекарват зимата.

В. Сващане в нова форма: 1. Патицата разправя, как отглежда малките си. 2. Как една щука отвлече едно патице. 3. Как патиците спасиха децата си от соколи. 4. Един мъжкар разправя, как ловци избиха децата му. 5. Разкази на една патица за пътуването ѝ към юг. 6. Разказ на едно диво патице, което отраснало в двора на един селянин.

Изводи: 1. Защо патицата живее край езера, обрасли с тръстика? 2. Тялото и прилича на лодка, затуй може лесно да пори водата. 3. Защо не истива, нито потква тялото и в водата? 4. Шията и е дълга, за да достига тинята. 5. Човката сплескана, назъбена и отгоре покрита с чувствителна кожа, за да напипва животинките.

Рисуване; 1. Патица в разни положения: плува, оправя се перата, търси храна, гурка се в водата, семейство патици край езеро; ловци бягат патици, куче души патици. Патица в гнездо.

Моделиране: Да се моделира патицата е много лесно: валка глинена се търкаля между дланите, за да приеме формата на яйце. Това е тялото на патицата. Към него остава да се прибави шия, глава и човка, и да се наподобни опашката.

Патицата може да се моделира в разни положения: застанала на един крак с превита шия: лежи в гнездо; малки патичета се подават из под майката; патица, приготвена да хвържне.

4. Жаба.

Наблюдения: 1. Де намираме жаби; 2. Как стои (предни и задни крака); как плава; 3. Жабурняк; развитие; 4. През кое годишно време най-вече крякат жабите.

Пособия. Жаба (попова лъжичка, опашато жабче, яйца), картина.

Разработка: Вчера отидох към реката. Когато стигнах до моста, гдето сж траповете, изеднжж чувам: цоп!—вжв водата. Обжрнах се... — и от другата страна: цоп! цоп!... Погледнах през папрата — жаба:... Ха, сетих се...

— Там има много жаби, господин учителю! Еднаж отивахме и ние с дяда на воденицата да мелим брашно. Край брега на реката бяха се припекли жаби. Щом ги доближихме, те се подплашиха и захванаха да се хвърлят в реката, с главата напред. Отсам изкача една — и хайде в водата: цоп! от там друга... Много бяха! Аз се запрях. Подир малко от водата се показа една жаба и като ме видя, пак се скри в водата...

— И в блатото до дядова „Генчова каладенец“ има много жаби. Те се крият в треволяка. Щом се приближиш, скачат в блатото. Жабите много чуват.

— В нашата зеленчукова градина, привечер, изкачат много жаби. Те подскачат из фитарите на зелето, краставиците, салатата. Ядат паперудките казва татко.

— Една вечер, у дома в тревата подскачаше жаба. Тя поскочи до крака на сестричето ми. То се уплаши много и захвана да вика. Завтече се мама и като виде жабата, почна да му се смее: от жаба бива ли да се плаши човек. И ние се смяхме...

— Аз пжк намерих две жаби под един камжк. Те бяха се скрили от горещината. Под камжка бе мокро.

— И в „яза“ на „долната“ воденица има много жаби, г-н учителю. Някой пжт, кога пладнуват овцете до вжрбалака, те започват силно да крякат. Наизкачват много жаби край яза. От силно викане, на главата им — отстрани — се подават мехурчета. Щом хвърлим един камжк, жабите се умлчават. Подир малко се обаждат някоя жаба. Щом я чуят другите жаби, почват да крякат отново. Баба казва, че жабите викат, кога ще вали джжд.

— Аз еднаж пжк гледах дядо Коля като ловеше риба в реката. Щом измжкнеше от водата „сертмето“, някогаш наместо рибки, скачаха жаби. Дядо Колю ги улавяше с ржце и хвърляше настрани. Жабите захващаха да подскачат силно и хоп! хоп! хоп!... — хайде пак в водата. Те бягаха сж към реката. Щом стигнаха до треволака скриваха се и не се забелязваха вече.

— А, знаете ли, защо не се забелязват жабите, кога се скрият в тревата!

Защото гжрбжт им е зелен — приличен на цвета на тревата.

— Ето, вижте гжрба на тая жаба: той е зелен. Освен това, по него има черни петна, с желти, продълговати линии. Благодарение на тая пжстрота, жабата остава незабелязана между треволака.

— И във водата жабата не се вижда лесно. Тогава тя съвсем малко се отличава от светлия цвят на небето.

Вие сте виждали жаби, кога се препичат на слънце. Разправете ми: как стоят жабите?

— Те се подпират на предните си крака, които са по-къси; задните ѝ крака, които са по-дълги от предните, стоят прегнати. Щом жабата се подплаши, почва да поскача. Тогава тя се подпира на предните си крака, протяга задните си и се подхвърля напред.

— Във водата жабата гребе с тях като с весла.

— А що ѝ помага да плува бърже?

— Ципата, която е между пръстите на задните крака. Когато плава, жабата си разперя пръстите и лесно гребе водата.

— А виждате ли и големите изпъкнали очи на жабата?

С тях вижда добре, и отдалеч забелязва неприятелите си.

Схващане: — надпис: 1. Де живее жабата, 2. Тялото ѝ.

— Христо ни каза преди малко, че в тяхната зеленчукова градина — в лехите на зелето, салатата — имало много жаби. Защо ли са отишли тия жаби там?

— Да си търсят храна.

— Аз видях, г-е учителю, една жаба край реката като си ловеше мухи. Щом прехвъркнеше някоя муха, от устата на жабата изкачаше нещо червено и хващаше мухата.

— И аз гледах една жаба в нашата ливада. Жабата подскочаше ту-тук, ту-там и щом подхвъркнеше комарче или мухичка, жабата си извиваше главата и докопваше комарчето.

— А знаете ли, що е онова „червеното нещо“, което видял Петко да изкача от жабешката уста? — То е езика на жабата. С него тя си лови най-лесно храна. Да разгледаме, как е направен той. (Рисунка или върху жив екземпляр).

Ето: Той е дълъг и лепкав, а на върха — твърд; но най-важното е, че задната част на езика е свободна и може да се изхвърля навън (Да се покаже как,) а предната — заловена за долния челюст. Когато край жабата похвъркне муха, тя подскача към мухата, изхвърля целия си червен език и я докопва. Така тя лови червейчета, охлювчета, паячета.

— Но жабата живее и във водата. Дали и там не намира храна?

— Намира малки животинки, хайвер на риби, малки рибки.

Хората, които са изучавали живота на жабата, забелязали, че тя хваща само такава храна, която мърда. Те са правили такъв опит: пред устата на жаби слагали умрела муха, но жабата не я поглъщала. Щом, обаче, те туряли мухата върху трохичка, която се бута, заведнаж жабата хващала мухата. От този опит трябва да се сужи, че за храна на

жабата служат живи предмети, и че само такива животни могат да се забелязват най-лесно от изпъкналите ѝ големи очи.

— Нека сега разгледаме устата на жабата.

— Тя е широка!

— Вжтре — по челюстите — има дребни жбчета. Но с тия жбци, тя не може да джвче, а само стиска и кжса.

Схващане — надпис: 1, С какво се храни жабата.

Забелязвали ли сте пролет в блатото, дето живеят жаби лига с черни точици?

— Жабуняк! Той плува над водата,

— Това са яйца на жаби.

— Траповете, дето киснем конопите, са пжлни с жабуняк. Аз издигнах с една пржчка от жабуняка, но той се свлича и точи като лига.

— А виждали ли сте — пак в блатата и траповете сжс застояла вода — едни дребнички, опашати животинки, прилични на рибки?

— И такива има много, г-н учителю! Те излизат край брега, и щом се доближиш, бягат вжв водата.

— Аз бях наловил цяла шепа от тях. Ние им [казваме „цигански рибки.“ Те излизат да се гроят на слжнце.

— Да, тия опашати животинки се наричат още и *попови лжжички*.

Всички тия *лжжички* сж били по-рано черни точици в лигата.

Но когато слжнцето почне силно да грее, когато водата в траповете се стопли и земята се покрие с зеленина, точиците се преобржщат на животинки; тогава и лигата силно набжбва. Отначало малките животинки се хранят с обвивката на яйчицата, а после — с плаващите малки растенинца.

Ако се вгледате добре в тия лжжички, на предната част на тялото им ще забележите две тжнки, като жабчета, лис-тенца. Жабата нема такива. Това сж *жабри* и с тех малките лжжички дишат, както рибите и раците, оня вжздух, които е вжв водата.

Колкото повече порасва лжжичката, толкова по-кжси стават жабрите. Наместо тях, в гжрдите ѝ почват да се развиват дробове. И отвреме навреме лжжичката изплува на повжрх-носта на водата, за да си поема от оня вжздух, който дишаме и ние.

Ден след ден почват да се редят, джното на блатото се покрива с тиня, на повжрхоста на водата почват да плават разни водни растения, а под палящите слжнчеви лжчи водата почва да пресжхва. Малките барички сжвсем пресжхват. Лоши дни настават тогава за лжжичките: едни умират от суша, други изядат птиците, а само малко се завират в тинята

и уцеляват. Лъжичките порастват и все по-вече почват да се показват на повърхността на водата, за да дишат.

И чудни работи стават тогава с лъжичките: почват да им израстват две малки тънички крачета. Изпърво те не трябва на лъжичката, тя продължава да си плава с опашката. Но още след няколко дни ѝ израстват още две отделни крачета, а самата лъжичка почва да става по-голяма и дебеля, цвета ѝ почва да става по-светъл: неусетно тя заприличва на жабче. Очите, също стават по-големи, устата — по-широки, а опашката — къса. Сега вече лъжичката си помага на движението с крачетата.

И ако към средата на летото посетим отново блатото, ще видим че лъжичките съ станали същи жаби, макар още да имат къса опашчица. Сега по-право е да наричаме лъжичките вече жабки.

Още няколко време и жабите стават големи, силни и почват да излизат край брега. Но те не смеят да идат далеч: при първа опасност бързо се хвърлят в водата. Те знаят вече и да подскачат.

Още една две недели — и жабите стават същи жаби: опашките се загубват. Те почват да се припичат край брега на блатото, да кречат и ходят по лов из ливадите. И доближиш ли се некога поляка до блатото, щом те забележат, една през друга почват да се хвърлят в водата страхливите жаби.

Схващане — надпис: 1. Развитие на жабешките яйца.

Да видим сега кои съ неприятелите на жабата.

Най-голем неприятел е...

— Щъркъл! Като носехме летос свините до „дедова Генчова“ кладенец, г-ну учителю, из треволака на блатото се разхождаха два щърка. Щом забележеше некоя жаба кой да е от тех, спираше се, издръпваше си главата и заеднжж клъваше жабата. После я подхвърляше нагоре и наляпваше цела. Те нагазваха в блатото чак до перошината си.

— На нашия сух орях има щърково гнездо. Много пъти големият щърк е донасял жаби на малките щъркчета. Някогаж малките изтърват живите жаби, но като падат от високо, те се убиват и не могат да оживеят.

— Да, освен щъркъл неприятел на жабите съ и врагните.

— С баля лятост намерихме една водна змия. Тя лежеше на една пътека до „язя“. На змията беше силно подут корема. Батю притисна с една пръчка главата и започна да бутя с пръсти надутото на змията към главата. Бута... бута... и изеднаж от устата на змията се показа една жаба. Жабата беше цяла, но умряла; цялата беше покрита с лига.

— В водата жабата също има неприятели: водни плъхове, змии, видри; ала има и хора, които ядат жаби.

— Чичо Стоян яде жаби, г-н учителю. Той ходи в Америка. Еднаж той налови една торба жаби от реката. С едно ножче изрязва задните крака — от кржста, обели им кожата и ги свари. Били много сладки, казва той.

— Италианците, г-н учителю, ядели жабите. Татко работи с тях на железния път, та виждал много пъти като си варят гозба от жабешки бедра.

— Жабите се изстребват извжиредно много, както виждате — и от хора, и от животни, но вжпреки това пак има в реките и блатата много жаби. Защо ли това?

— Защото много се развждат!

— Една жаба снася 3000—4000 дребни яйца! Ако биха се запазвали всички жаби, от жаби не щеше да има нищо по-много на тоя свят.

— А как се бранят от неприятелите си жабите?

— Подскачат и бягат!...

— Крият се вжв водата...

— Затулят се из тревата. Цвета на кожата е зелен и там не се забелязват.

— А хващал ли е някой от вас жаба?

— Аз хванах, г-н учителю, една жаба. Кожата и беше гола и лигава. За пжрво време, когато хванах жабата, не усетих, по-отпосле ржцете почнаха да ме сжрбят, сякаш че коприва ме ожюли. — Тогава мама ми каза да си измия бжрзо ржцете.

— Жабите много миришат на лошо...

— Да, с тая лоша миризма и парлива течност, жабата се пзи от неприятели. Тя често излиза от едни брадавички, които се намират по тялото ѝ. Малките животни се отравят от тоя течност, дори и кучетата бягат от нея. А и човек може да си изпати лошо, ако пипа очите си с ржце, напржскани от течността на брадавиците.

Схващане — надпис: 1. Неприятели на жабата. 2. Средства за предпазване.

Жабата е пролетен певец на блатото. През това време цяла нощ се чува крякането ѝ.

— Кога викат, отстрани на главата им се показват мехурчета.

— С тия мехурчета мжжките жаби правят гласа си посилен.

— Но где остават зиме жабите? Защо тогава не се чува тяхното квакане?

— Тя прекарва в зимен сжн. Щом започнат студовете, тогава се навира в тинята и там прекарва цела зима без да яде и диша. Дойде ли м. март или април, без да грее слжнцето жабата се сжбужда от зимния си сжн и се появява на бял свят.

Но дали не може жабата да не спи зимен сжн? Защо да не е будна вжв водата?

— Нема храна за нея. Зиме измират мухите, комарите, скриват се охлювчетата и паячетата. Тя би умрела от глад, ако не заспи.

Схващане — надпис: 1. Зимен сжн на жабата.

Общо схващане.

А. Рекапитулация. 1. Местонахождение на жабата. 2. Телото. 3. Храната на жабата. 4. Развитие на яйцата. 5. Неприятелите на жабата. 6. Средства за предпазване. 7. Зимен сжн.

Б. Повторение в нов ред: 1. Как прекарва жабата пролет. 2. Летото; 3. Есента и зимата. 4. Жабешкото царство.

В. Схващане в нова форма. 1 Историята на една жаба. 2. Как една жаба пътува вжв вжздуха. 3. Патилата на една жаба, кога пресжхна блатото.

Изводи: 1. Жабата живее вжв водата и на сухо, там де-то има храна за нея. 2. Краката, устата, очите, езика сж пригодени за хващане на храна и избегване от неприятелите. 3. Размножават се много, защото и неприятелите ѝ сж много. 4. Яйцата се излюпват от слжнчевата топлина, защото тялото на жабата е студено.

Рисуване. 1. Жаба в разни положения, попови лжжички малки жабки с опашки. 2. Блатото с жаби в него. 3. Попови лжжички в барица. 4. Щжрк лови жаби.

Моделиране: Тялото на жабата се наподобява изпжрво твжрде грубо, а отпосле заглажда и закржгля, а именно: кжс глина, колкото круша, се наподобява на острожгжлен трижгжлнтк с тжпи вжрхове! Вжрхжт на трижгжлника е главата на жабата, а основата — заднята част. Главата и заднята част се довжршват с пржсти и моделирната пржчица: поставят се очите, отбелязват се устата, запжлня се заднята част. Предните крака се правят по-кжси от задните. Последните се сжстоят от две части и незабелязано изхождат от заднята част на телото. Пржстите могат да се отбележат с моделирната пржчица.

Жабата се прави вжрху подложка. Може да и се даде разположение: да подскача, да се грее на слжнце, с прибори крака. Наоколо се поставя суха трева.

Ст. Кйосев — Панагюрище.

Измерване многожгжлни плоскости.

Няколко дни по-рано учениците се предупреждават, че ще излязат в околностите на селото да измерят някое място. Предварително сам учителя с няколко ученика излизат една вечер в околностите на селото и избират подходяща за измерване площ.

Приготовление.

В последните часове се повтаря, като подготовка, чертането на трижгжлниците по дадени страни, измерване право-жгжлници и трижгжлници. Поржчва се на децата да пригответ 7—8 колчета и толкова тояжки, джлги по 1.5 м., вместо жалони, взема се рулетката от общинското управление, или ако няма такава, вжжа с измерена джлжина, онзначена с вжзли по него, и една тесла за набиване.

Всички ученици си вземат общите тетрадки и моливи. В определения ден отива се сжс цялото отделение на избраното място и под напжтването на учителя, учениците сами си ограничават многожгжлник, какжвто пожелаят. Ограничаването става, като [се забият колчетата на вжрховете на многожгжлника.

Това извжршват няколко деца по посочване на другарите им и под надзора на учителя.

Преди да почне измерването, определят се 3—4 по-сржчни и подвижни деца, които ще работят, а останалите на групички от страни с тетрадките в ржка ще следят измерването и ще написват нуждните бележки и чертежи.

Измерване.

Цел: Сега ще измерим тоя голям многожгжлник. Такива ниви, градини, ливади и лозя се срещат често нали?

Ако това място се разработи и засее с тютюн, предварително трябва да се заяви в общината, колко декара е. Как мислите — ще можем ли да го измерим?

До сега сме измервали четирожгжлни и трижгжлни места, ами тук?

— Учителю, сетихме се, бжрзат да отговарят няколко по-сжобразителни деца: ще разделим и тоя многожгжлник на на трижгжлници.

— Учителю, обаждат се други, да го разделим на чети-режгжлници, че по-лесно се измерват.

Не бжрзайте, деца. Я се вгледайте добре в очертания

многожгълник и вижте — на какво може да се раздели — на четирежгълници ли, на трижгълници ли?

Всички схващат, че на трижгълници трябва да се раздели.

Добре, но как мислите, да ли можем, на колкото си щем трижгълника да го разделим?

Някои прибързани в отговорите си, но затова пжк недомислено заявяват, че можем на колкото си щем. Други наброяват 2, 3, 4 и пр. трижгълника.

Не бързайте: работата ей сега ще ни покаже, колко трижгълника можем да получим.

Но преди да почнем измерването, я ми кажете, какъв е многожгълника който ще измерваме.

— Шестожгълник, учителю. Добре, запомнете това, че после ще видите, как много лесно можем да определяме, на колко трижгълника може да се раздели всеки многожгълник. Сега на работа. Вземете рулетката, да почнем. Определените деца се колебаят, отде и как да почнат. Това извиква смях и раздвижване у всичките. По-смелите се спущат, вземат рулетката, и почват безразборно да мерят страните.

— Чакайте деца, с бързане не става! Работа без ред не води на добър край. Ще измерим страните една по една и по ред, а другарите ви ще отбележат дължината на всяка страна. Но преди туй, нека всеки си начертае в тетрадката един шестожгълник приблизително като тоя. Начертават го и учителя преглежда чертежите им. За по-добре, нека си отбележим страните по ред — I-a, II-a, III-a, IV-a, V-a, и VI. Теглете сега рулетката по първата страна от едното колче до друго и вижте колко метра е. (Ако страната се укаже по-дълга от рулетката, измерването става с помощта на тояжките (жалони), които децата поставят под ръководството на учителя, за да стане измерването точно по права линия).

— Колко излезе първата страна?

— 32 метра.

— Отбележете си това на самата страна в чертежа!

— Измерете и втората!

— Отбележете и нейната дължина!

Тжй се измерват всичките страни, и децата си отбелезват дължините им. — По-нататжк какво ни остава да работим?

— Да разделим многожгълника на трижгълници. Как ще извършим това?

— Ще теглим диагонали (прави) от един връх към другите.

— Покажете от кой връх!

— Така, деца, но вижте, няма защо да чертаем на самата земя. Това вие ще сторите в чертежите си на тетрадките, а тука само ще измерим дължината на диагоналите.

Хайде сега почнете от това колче и премерете с рулетката разстоянието до това (посочва им се срещуположно колче).

— Колко метра излезе?

— 38.5 м.

Теглете и вие в тетрадките тоя диагонал и поставете дължината му! Хайде сега от същото колче, премежете диагонала и към това.

— Колко излезе?

— 40 м.

Означете в чертежа и тоя диагонал и отбележете дължината му!

Още колко диагонала остават да се премежат?

— Още един.

Измерете и него, и си го начертайте!

— Вижте в чертежа колко трижгълника се получиха! Какво сме измерили до сега?

— Дължините на страните на четирите трижгълника. Какво ни трябва, за да измерим лицата им? — Трябва да знаем основата и височината във всеки трижгълник.

— Я вижте, деца, добре в чертежите си, дали нямаме основите на всеки трижгълник! Кой се досеща?

— Имаме, учителю, основите, защото всяка страна може да се вземе за основа, отговарят няколцина, твържествуващи.

— Ами височините отде ще узнаем?

— Учителю, да измерим и тях.

— Добре, я да видим, как можем да сторим това.

Някои самонадеянни искат да мерят, но точно как не се решават. Настъпва колебание и нерешителност у всички.

— Слушайте, деца, каквото ни трябваше, имаме го вече. Работата си ще довършим в училището. Хайде, съберете се и приговете да си отиваме! Всичко да се прибере!

Тръгват и в свободни беседи се връщат по домовете си.

Разработка в клас.

Извадете си сега тетрадките със вчерашните бележки от измерването! Сега ще си начертаем точно многожгълника.

Един ще работи на черната дъска, а вие на тетрадките.

От коя страна да почнем?

— От оная откъм кладенеца. На коя страна се намира тя? — На изток.

— Добре, ще почнем от източната страна.

Вижте по вашите бележки, колко метра беше тя!

— Можем ли да си начертаем страна, 38 метра?

— Тогава?

— Ще си вземем по-малка мярка, която ще ни напомня точната дължина.

— Така, ще си отмерим 38 м. м. и ще знаем, че един милиметър заместя цял метър.

— Добре, начертайте сега източната страна!

Гледайте да ѝ дадете същото положение — на изток и наклонена на ляво.

— Сега помислете как, можем да начертаем целия шестоъгълник.

— Можем, учителю, можем.

— Добре, опитайте се да начертаете следущата страна. Колебание.

— Слушайте, деца, не бързайте! Току тѣй не можем да чертаем страните, защото не знаем още нищо. Сещате ли се, какво ни е нужно?

— Жглите, учителю.

— За туй как по-лесно ще начертаем целия шестоъгълник?

Спомнете си, какви малки фигури чертахме по дадени страни.

— Триъгълници. И тук имаме 4 триъгълника и ще ги начертаем един до друг.

— Добре, спомнете си колко страни ни са потребни, за да си начертаем един разностранен триъгълник, каквито сж и тези.

— И трите им страни.

— Вижте в чертежите, имаме ли дължините им.

— Тогава, колко е втората страна на първия триъгълник.

— Колко е третата?

— И тях как ще ги отмерим?

— В милиметри.

— Тук какво ще ни е потребно? — Кръжилцата.

Извадете ги, отмерете всяка страна и от крайщата на начертаната страна опишете дъги. Където се прасекат, ще бъде третия жгъл на триъгълника, нали?

Тѣй си начертайте и другите триъгълници!

— Каква фигура се получи?

Колко пѣти тоя шестоъгълник е по-малък от самото место?

— 1000. Защо 1000 пѣти?

— Защото 1 м. м. замества 1 метър.

Сега имаме шестоъгълника точно начертан в умален вид и разделен на 4 триъгълника. За да го измерим, трябва да измерим всичките триъгълници. Поставете дължините на страните!

— Какво ни трябва при измерването на триъгълниците?

— Основите и височините.

— В тия триъгълници, какво нмаме готово?

— Основите, защото имаме дължините на страните, и всяка страна може да се вземе и за основа.

Остават ни височините.

— Слушайте, деца, тях по-лесно ще намерим, без да ходим на самото место.

Щом сме си начертали в умален вид и точно многожгълника, височините на трижгълниците ще си ги начертаят и измерим на самата фигура. И те ще са умалени 1000 пжти.

— Как се чертаят височините?

— Спуснете си перпендикулярни от върха на всеки трижгълник, измерете ги, и поставете дължината!

— Нека един каже, колко му е височината в първия трижгълник! Друг във втория! Третия! Четвъртия!

— Сега по-нататък работата е ясна вече, нали?

— Защо? — Защото имаме на всяки трижгълник основата и височината и ще им сметнем лицата.

— А как се намира лицето на трижгълника?

— Добре, изчислете на първия трижгълник и си отбележете на страни!

На втория, третия и четвъртия! Сега съберете лицата, за да се получи лицето на шестожгълника!

Колко получихте?

Това какво ни показва?

— Лицето на многожгълника в кв. м.

— А колко декара са? Защо?

И така, колко декара ще бъде мястото, което си определихме, ако се разработи?

Починете си малко!

Спомнете си цялата ни работа от начало до сега!

Излага се от няколко деца как е постъпено.

Тия дни всеки от вас у дома си ще си определи и измери по същия начин и начертае по един многожгълник, какъвто си обича.

След няколко пжти нагледни и напжлно самостоятелни опита, децата ще добият верни и сигурни познания върху практическото и масщабно измерване.

Хр. Петев—Плевен.

Навжн—живот, вжтре—мжртвило.

На ревизия съм в П. Пролетно утро. Децата боджрствуват под влиянието на сутринните слжичеви лжчи. Всички, събрани на групи из училищния двор, весело играят. Гледка мила и пленителна. Навред живот...

Удря звжнеца. Хигиеничната, удобна и приветлива училищна сграда, се запжлни с веселите, бодри и пжлни с енергия деца. И учители и материални условия — дом, покжщнина, пособия, и обекта на обучението — децата, — всичко благоприятствуваше за ползотворна училищна работа. С особена приятност пристжпих към ревизията си.

Влизам в III отделение. Час по смятане. Предмет на у-

рока — решаване практически задачи с цел, да схванат по-добре децата, кои числови отношения налагат действието деление и как се делят числа, които имат нули на края. Делението на такива числа е предадено преди два учебни часа. Учителят изправи един ученик до черната джска и от учебника му зададе следната задача: „Един работник получил за 30 дена 960 лв. По колко лева е получавал на ден?“ Ученикът записа условието на задачата и застана в очаквателно положение. Учител: — Колко дни е работил? — Колко лв. е взел всичко? — Какво се пита? — Какво не знаем? — Какво ще търсим? — Повече или по-малко е получавал на ден работникът? ... и др. т. въпроси. След тая обилна евристика, определи се действието, което налагат числовите отношения в задачата.

У-л: — И тъй, какво ще направим, за да намерим, по колко лв. е получавал работника на ден? — Кое число на кое ще делим? — Напиши това! След туй ученикът застана отново в очаквателно положение. У-л: — Кажми ми, как се казва числото, което делим? — Кое е то? Покажи го! Как се казва числото, с което се дели? — Кое е то? — Как се казва числото, което ще получим? — Почни да делиш! — В момента, когато детската десничка колебливо се подигна, учителят я спре с въпроса: Какво число е делимото? — А делителя? — Какво имат в края и двете числа? — Какво ще направим с нулите? —

На черната джска най-сетне се получи изражението:

$$960 : 30 =$$

$$96 : 3 =$$

Изправеният ученик, макар че бе от силните, смаян от многобройните и съвжршено излишни въпроси, се обжрка и не можѣ да извжрши действието. Още три ученика последователно се изправиха ... Най-после, след много нервирания на учителя и горчевини на изправените ученици, действието се извжрши. Но как и защо — никои не разбра.

Учителят изправи друг ученик до джската. Тѣжко отвори учебника да му даде някоя задача, звжнецът удари за излизане. Моментално скуката и монотониято, що заливаха през часа тѣй живите и бодри вжн от класната стая деца, изчезнаха и настроението се промени.

Целият час бе ужасен товар и за ученици и за учител: за учениците се стори много трудна работа да се делят числа с нули в края, а за учителя — невжзприемчиви, тѣпи и разсеяни ученици ... Изправените ученици се смуцаваха и затѣпяваха, останалите с блуждаещ поглед и тежѣк дѣх даваха вид, че внимават ... Пѣлно мжртвило ... За цял час само една толкова проста задача! ... И това при упражняване ...

При все туй, кой има смелостта да каже, че работата на учителя не е методически разположена добре? ... Напро-

тив, от методичност тя бе за учениците затжпителна, а за него — сжкрушителна.

... Обучението трябва да бжде разнообразно ...

В училище „В“ заварих учителя „Х“ в час по геометрия в IV отделение. Обясняваше на децата, как може се измери дебелината на едно джрво, когато стжблото му не е отрязано. Помжчи се да стори това с вжпроси, които бяха тжврде много, и като видя, че удари о камжк, той обясни изцяло, как става това. В резултат се получи изражението — $4:3 \cdot 14 = ?$ Наложи се на учителя да запознае децата, как се дели цяло на десетично число и каза: „Ние не сме учили, как се делят такива числа, но понеже сега трябва да извжршим това действие, аз ще ви покажа, как става това.“ Набжрзо учителя извжрши делението на черната джска и веднага заличй всичко. Че децата не видяха, а още по-вече не разбраха нищо — туй не е важно. Трите четвжрти от часа бяха минали, когато учителя сжбощи на учениците следнята цел: „Тоя час ще научим да намираме лицето(?) на окржжността“ ... Почна новата работа. Прави, струва, пита, подсеща ... Положението бе спасено: звжнеца удари. И децата вжзджхнаха облекчително и с весел глжч се втурнаха навжн ....

Ст. Славов — Ново-село (Русенско).

С крeда, молив и глина.

(Малко практика по рисуване и моделиране в III-то отделение).

1. Козел.

Две думи преди всичко ...

Вжпросжт е за теорията и педагогичните щения по стари и нови теркове, по минали и сегашни рецепти — добри и, може би, полезни за работата и условията, при които са сжздадени и приложени. Да — и всички те, сжс всички свои чарове, би биле добре дошли при нас, ако и нашето бедно училище беше сложено тжй, както са шведските народни школи или американските такива. Уви!

Безспорно, днес рисуването в основното училище се явява като предмет сжс значение ни йота по-доле от това на смятането, четенето и писането. И какво може то да даде, какво да допринесе човеку мнозина вече знаят по-добре от мене. А и последнята дума на педагогиката — опитна и практична — достатжчно ясно, достатжчно конкретно посочва това. Prang, Тадд, Аугсбург и др. са тжврде категорични и, струва ми се, не тжрпят критика. А и ония между нас най-малките, които дълго са боравили с рисуване при децата, отлично знаят,

какво може да се постигне с него. Нещо повече, аз не мога да си представя, как при днешната система на обучение, един учител, чиито ръце са изгорели, както казват, в котленския пожар, за да не може да драсне две поряджчни чжрти, ще сжумее сполучливо да разкаже, да обясни и втжлпи в тия малки главички толкова много представи — още повече, когато тия деца през цялата учебна година не излизат вжн от училищната ограда или, изведени от там, отиват на полето само за да играят на „сляпа баба не вижда“ ... — както се практикува обикновено, без да им се привлече вниманието кжм нещо друго, без да се подтикнат да полюбопитствуват, да узнаят, да научат, да разберат нещо. Па и как да се направи, как да се постигне това, когато любопитството, наблюдателността и интереса спят, не се дразнят и не се подтикват с нищо? ...

А колко широта, колко многообразие, колко хубости и доброта има вред около нас. И колко, колко празнота в рошавата главича, колко жажда за градеж, за творчество! И какжв стремеж да се попжлни всяка празнота, да се доизгради всяка основа, да се доразвие и оформи всяка наченка — стремеж, наистина, несжзнателен, тжмен, инстинктивен, но тжй присжщ на всяко живо сжщество, на всяка младост! ... Само размахай ръка и гради ... гради ...

Но как ... как се гради при тая мизерна обстановка? бихте попитали вие. Как, когато нашето училище е още тжй бедно — сжс своите допотопни чинове, сжс своята черна джска, бивша училищна врата, с мизерното кжсче тебешир, който трябва да се пести за утре, сжс своята „превжзходнейша“ сбирка, сжстояща се само от един гравизандов пржстен, топломер, компас, една препарирана катеричка, една невестулка, пжлна серия на Шайбертовите изживели времето си табла и няколко такива от Гйоринг-Шмита. За какво да се заловиш и от де да почнеш?

Но и при всичко туй, при всички несгоди, набелязаните нови пжтища си остават все добри, все примамливи. И леко се ходи по тях, особено когато учителят е сржчен и находчив. Ала колцина между нас са такива?

Наистина, при малко повече заинтересованост, би могло да се направи тжврде много ... но да спи зло под камжк!

Казах, че вжпреки всичко, може да се постигне много нещо; добавям, обаче: без ръководството на учителя — нищо!

Може наистина да тжврди, който си ще, че при днешните условия на живота не може да се работи активно. — воля му! Да, могат да се желаят много хубави неща, но да не се посегне да се вземе поне това, което би могло да се вземе — е повече от грях ...

Ето, не струва. Бог знае какво, например, да се прочете само Тадд, или пжк само нашите Д-р Гинев и Г. Палашев

(без да се споменува останалото). Още по-малко струва да се запомни, че ще се почне: (а) с рисуване по памет и, може би, каквото дойде; (б) после подражателното рисуване и изучаване контурите; (в) ще се изучават контурите и ще се рисува непосредствено от натура, (г) рисуване животни, модели и движения от натура, по памет и фантазия, и най-после от само себе си ще дойде и последното — композиции, мисли и др.

А как ще се постъпва? По кои методи? Самата работа, самото детско развитие ще посочи най-добрия път. Трябва само да се вижда и да се знае, какво ще се рисува — нищо повече. Давай леки, ясни и опростени образци и винаги избягвай лошата практика, заведена у нас, да се рисува по терковете на Jaquot със всевъзможните му окръжности, елипси, четиригълници и пр. Само в редки случаи тия последните могат да послужат за обяснения, но винаги чертани с тънка пунктована черта и то непременно с цветна креда — и всичко това само, за да се схване общата приблизителна форма на модела. Инак, бждете повече от сигурни, че вашите деца никога няма се научат да рисуват или, най-много, ще свикнат да ви рисуват глупости. Тъй те не ще могат да развият ни ръката, ни око, ни представите си за формите.

Да се не разберам криво! Като казвам горното, аз съвсем не мисля, че трябва да се изхвърлят предварителните упражнения в чертане на всякакъв вид линии, тяхното сравняване, определяне съотношението им в най-простите форми, като яйце, ябълка, череша, риба и др. Обаче, да рисуваме „кръга“ на зайчето, „сумуна“ на котката и всевъзможните „типичните форми“ на птиците, едва ли ще ни помогнат нещо. Тогава всяка гарга ще бжде чучулига, всеки гълъб — врабче, всеки кон — магаре, или обратното. След предварителната подготовка, иде вече подражателното рисуване: рисуване на образци крайно опростени, но близки до действителността, винаги пълни със живот и движения. Без последното, те не привличат и не мамат детето. Неподвижно застаналият кон, кравата, която не пасе и чието звънче не виси, кокошката, която не кълве зрънца, и кжщичката, чийто кумин не пуши, нарисувани макар и образцово, не интересуват детето.

Мигар, за да се направи и приложи всичко това, са нуждни Бог знае какви условия и чудеса?

Да се не лъжем. Въпреки всички желания, въпреки всичкото си старание, ние трябва да знаем, че никога през целия курс на основното училище няма да имаме от своите ученици поне една, наистина художествена картина, ала това не трябва да ни отчайва, защото крайната цел на рисуването в основното училище не е да изкарваме художници. Предостатъчно е, ако ние добием рисунки такъвиз, каквито са образците, що даваме — дори на една глава по-долу е предо-

статжно! Нали целта на рисуването е съвсем друга и нея трябва да гони учителя. Постигната тя, останалото ще дойде от само себе.

Толкова!...

Ето, ние днес ще рисуваме с III-то отделение. До сега, въпреки всички несгоди, ние сме рисували твърде много и от памет, и по подражание, и от натура; ние вече леко схващаме пропорциите на линиите по телата на птици и бозайници... Днес ще рисуваме козела (не козата, а козела). Ние учихме по природознание за козата и по четене (Читанка Г. Балтаджиев, III-то отдел.) четохме за „Две козлета“. И кой ли не каза по нещо за козите и козлите. Защо да ги не рисуваме?

Но какво, какво именно да рисуваме? Да рисуваме двете козлета по планинския склон — не е за нас работа, защото тук, всред това равнище, ние нямаме ясна представа ни за планинския склон над пропаста, ни за това, как две козлета могат се срещна над пропастта. Друго!

Друго — но за това „друго“ ние нямаме никакъв модел, даже картина. А и снегът е затрупал вече всичко. Да идем нягде да търсим модел — едва ли би могло да се помисли, още по-малко да се донесе в стаята.

Какво да се прави? Ща-неща, спирам се най-после на козела от картинката в учебника по природознание.

Блокчетата и боите са раздадени вече в междучасието, взети са също в заем и две черни джски от другите отделения. И тук при тая бъркотия съвсем случайно и без *омисля* е дадена и целта — и всички вече, даже и глупавичкия Колю, знаят, че ще се рисува козела. Зер — малко ли приказвахме за него!

Ето и звънецът бие. Всички са чакали и чакат — и в това чакане неколцина вече са нарисували „козела“ върху малки непотребни листчета, а на черната джка стърчат не-сръчно и небрежно надраскани козлови рога.

— Седнете деца! Облегнете се назад! Така!...

.... е, ами как ще рисуваме козела?

— „Вие ще го нарисувате, учители, пжк ние ще гледаме от „таблата“.

— Ех... ще нарисувам аз, пжк вий от мене...! Тжи и дядо и баба знаят да рисуват!

— Нарисувай, нарисуй ни го ти!

— Аз ли? ..... аз не ща! Аз искам, вие сами да го нарисувате.

— Ами, че от де ще гледаме?

— От де? .... я си извадете природознанието и обжрнете при картинката на козела.

Едно облекчително а-акане прибягва по всяка устица. Всред общ смях и шум листовите вече на природознанието зашумяват в изпревара.

— Внимавайте сега, деца! ... да разгледаме и видим, как вървят „чжртите“ по картинката на козела. Да почнем от рогагата. Да стане Тодорчо и да каже:

— Рогата сж извити, като сжрп.

— А доле? Като на вола ли?

— Не, у вола сж далеч, а тук близко един до други, колкото отиват нагоре, по се раздаличават.

— Тжй! Пена да продължи по нататжк — по, шията и гжрбжт.

— Чертата по шията е наведена и близо до рогата ухото се издава нагоре.

— После?

— После наведената черта се извива в хоризонтална и тжкмо над предните крака се издува малко на горе и пак тржгва хоризонтално. До задницата малко на доле и пак нагоре по опашката.

— А колко пжти гжрбжт е по-джлжг от шията?

— Два, два и половина.

— Три! Отсича някой.

— Да три!

Сега, малкият Петжр по нататжк — по задния крак.

— От опашката — ех, от опашката на задния крак ли-нията върви отвесно, после малко наведена навжн до върха на коляното и пак отвесно до малкото копито, навжтре отново малко хоризонтално и пак отвесно.

— По нататжк — нагоре?

— Нагоре чертите вървят успоредно на другите (на пжрвите), само че кжм трупа се разширяват и от коляното нагоре не сж вече успоредни.

Друг ученик разказва за останалите крака и добавя, кои от тяхните кунтури сж успоредни с описаните по-рано.

— А главата?

— Главата е като клин сжс завити върхове.

— Още нещо?

— Челото, челото! вири нос рошоглавия Пено и шуми.

— Ха .... челото е издуто напред, добавя приятно и малко остричко вдигнатият ученик, раздражен навярно от забележката на рошоглавеца.

— Седни! Прегледайте сега всички още веднаж чертите и ги запомнете хубаво, че ще скрием природознанията.

Шум и неразбрани протести — миг, два ... и вниманието се изостря до скжсване. А малките пжрстенца, малко нечистички, наистина, вече осторожно вървят по кунтурите на козела зер, трябва да се запомни ... ,

— Стига вече ... скриј и прибири в чантите природознанията ... Кой ще излезе на черната джска да нарисува козела? На втората? На третата? Само че искам бжрже да се рисува.

Минута, две, три или четири и ето вече три карикатурни козела вирят рога по черните джски — един от други по-груби, един през други по-смешни и недоद्याлани. Но от чиновите никой не се смее. Сериозно зазгледаните очи вече дирят грешките, мислят, критикуват, а към последните чинове се шепне: „Хм... че на какво ли пжк прилича Маринина козел?“ — „На чука!“ додава някой и общ смях.

— Кой ще излезе да поправи сжс зелена боя грешките?

Излизат още трима ученици. Изправени пред черните джски върху пжрвите коунтури, надраскани с тебешир, те поправят сжс зелена креда грешките. И наистина, сега имаме по сполучливи рисунки, но малките недоволници искат нещо повече.

Няма що: взимам аз червената креда.

— Ще поправам и аз — с червена боя. Ето, Маринка забравила, а и Петжрчо не е забелязал, защото не е внимавал....

... Ето, нали ухото беше нагоре и малко наведено? ... а те го оставили хоризонтално и навжтре.

— И в гжрба има грешка, учителю!

— И в гжрба! Ето тжй! И тук в кракжт и — той, ей така! — най-напред отвесно от опашката, после наведено, за коляното и пак отвесно; ето хоризонтално за малкото копито, после голямото и успоредно нагоре.

Сжщите поправки — за корема, гжрдите, главата и пр. Сжщите поправки и за останалите рисунки на учениците.

Тжй, много бжрзо, може би, в кариер се поправят всички грешки.

— Аз щях да го нарисувам тжй!

— Кой? Ти ли Пенчо? Кой знае!

— Гледайте хубаво — сега пжк аз ще ви нарисувам сжщото, ей тук на това праздно място. А за да си нарисувате на блокчетата, вие ще гледате по-вече от тук. Но аз няма да ви нарисувам всичко. Пжк и сами ще боядисате ... С каква боя?

— Бяла?

— Черна и бяла!

— Кафява!

— Желто!

— Ами зелено?

— Зелени кози няма!

— Ами синьо?

— Ех, сини, сини кози пжк сжвсем няма!

— Ами рогата?

— Рогата черни!

— Като катран ли?

— Не, по-сиви!

— Ами носжт?

— ?!?!

— Е, помислете си после сами. Аз няма да ви кажа. Внимавайте! Почвам.

Скоро тжнки разкжсани шрихи обрисуват козела, но тжй разпиляно, че щеш-не щеш, трябва добре да си отваряш очите, ако искаш да не сбжркаш. Не стига това, ами изтривам единият рог, сжщо и ухото, част от опашката, цялата коремна линия и брадата. А вжв замена на това и за насжрдчение добавям с червена креда на единият крак копитото.

Всичко се сжживява отново. Има недоволство, ахкания, цжкания, дори и вжпроса „защо тжй“?

— Е, какво? ... тжй на готово и аз, и дядо, и баба знаем. Да ви видя аз вас самички ... почвайте да видим!

При тоя свжршен факт, моливи, блокчета и бои оживяват. Очите искрят. Всичко се унася в жива и интересна работа. До края на часа имаме още цели тридесет и една минути, но и те хвржкват незабелязано в поправки и кротжк мжмреж.

Ето и звжнецжт чука вжн. С едно твжрде малко изжключение всички вече сж привжршили. Преглежда се всичко, и в резултат от 32 рисунки 13 действително сполучливи. Тия последните се откжсват и прибират „за насжрдчение на местната индустрия.“

Трябва да си ходим. Но как, когато има „ищахлии“ да се продължи часа.

— Не ... трябва да си ходим деца, а комуто се рисува, нека това да направи дома си.

Недоволство. Неудовлетворени желания — желания, които непременно ще поискат своето.

И така е всеки пжт!...

Разбира се, малко — по инак стои работата. когато рисуваме от натура, или пжж живи модели. Но това ще видим друг пжт.

РЕЦЕНЗИИ И ОТЗИВИ.

Пението в първоначалните училища и народни прогимназии.
Методични бележки от Д. Бойчев — София.

Известния на учителството със своите два тома сборници за детски забавления столичен учител Д. Бойчев е издал напоследък и своите методични бележки върху обучението по пение.

Автора на тая книжка е родоначалник на детските музикални китки у нас. Основал такава китка още през 1902 г. в Пловдив; той не престава да работи в това направление и до-днес. Тоя двадесет годишен труд му е дал широк опит и голяма вещина. Работата му, като учител по пение, го е карала да се замисля върху всички ония въпроси, що всеки ден се из-пречват пред всеки учител във връзка с обучението по пение.

Използвайки своята неспирно попълвана теоритична подготовка и многогодишната си смислена практика, той се е опитал да си отговори на всички тия въпроси. И неговия отговор заслужава да бъде узнат от всеки учител. Г-н Бойчев е засегнал следните въпроси:

А. За първоначалните училища.

1. Пението като основа на музикалното образование.
2. Какви песни трябва да се пеят в училище.
3. Хорово пение.
4. Какъв минимум знания трябва да има учителя, за да се надава на успех.
5. Преподаване песен по слух.
6. С какъв инструмент да си служи учителя.
7. Пение по ноти в първоначалното училище.
8. Летни учителски музикални курсове.
9. Преглед на детската музикална литература.

Б. За прогимназиите.

10. Учебниците по пение.
11. Каква трябва да бъде програмата по пение.
12. Как постъпваме при преподаване на материала в I, II и III класове.
13. Прогимназиални хорове и оркестри.

14. Детски музикални китки.

Нито похвалните отзиви, нито злоезичната критика биха могли да изменят с нещо стойността на предлаганата от г. Бойнева книга. Нейното съдържание не може да бжде изчерпано и предадено с една рецензия. И ония, които се интересуват и биха желали да го узнаят, ще сторят добре да прочетат самата книга.

Хр. Спасовски.

Техниката на рисуването на черната джска. (Die Technik des Tafelzeichnes. Von Dr. E. Weber, München).

Dr. E. Weber е издал под горното заглавие едно съчинение, което представлява особен интерес и заслужава да го разгледаме.

Всекиму е известно, че учителя трябва да умее да покаже с тебешир на таблата това, що иска да напишат и нарисуват децата. Учителя трябва с тебешира да представя образно и при други учебни предмети и материи. Това, обаче, се удава твърде малко на учителя, защото в училищата, гдето той получава образование и подготовка не се обръща внимание на рисуването на таблата. W. обръща особено внимание на този недостатък в подготовката, на учителя. Той иска, щото учителя да владее това рисуване в доста изтънчена степен, защото: „Само оня учител, който може да твори художествено, ще представи на учениците си живота на човешкото и свърхчовешкото“. По нататък W. посочва два пътя, за да се постигне това съвършенство. „Или прибягва учителя до готови художествени творби, стихове, картини, песни, скулпторни произведения и др., които той представя на учениците си. В този случай педагога е посреднически художник. Когато пък липсват подходящите художествени продукции и учителя сам ги създава, тогава той е творец-художник“. Самостоятелните художествени творби на учителя са за предпочитане пред готовите художествени произведения. Разбира се, че тук не може да става дума за съвършени и възвишени художествени творби на учителя. Тези продукции трябва да бждат само задоволителни. Как може да достигне учителя тая степен на задоволително съвършенство се посочва в книгата на W-a. В тая книга W. ни запознава с разните начини за изобразяване, с това как трябва да работим с кредата (тебешира), с психологията на рисуването на таблата и с техническите проблеми. В тези свои упътвания W. има предвид само учителя, ногумението на учителя е достатъчно, за да подтикне децата към самостоятелно творене. „Младия човек“, казва W., е гладен за материал; той има нужда от материал за своята самодейност. Не е достатъчно само да възбудим в него охотата към творение“.

Автора различава два вида рисуване на черната джска: научната схема и художествената скица. Първото рисуване се употребява когато трябва да се поясни нещо, второто —

когато трябва да се представи нещо от външния свят. Научната схема е средство за дадена цел, когато художествения образ е в известна смисъл само по себе цел. Научната схема трябва да бъде преди всичко ясна, прегледна и точна. И двата вида рисунки трябва да се дават бързо на черната джска. С научната схема може да си служим всеки час и при всеки учебен предмет. Всеки учител може да си служи с научни схеми: тяхното изпълнение не изисква никакво особено съвършенство в рисуването. Художествената скица предполага известна дарба, която не е дадена всекому.

Кредата, според W, е най-добрия материал за представяне. Той отхвърля водните бои, понеже приготвянето им изисква време и защото те се сливат, кога се рисува с тях на изправена или полегата повърхнина. W препоръчва да се рисува с бели и цветни кредити и дава 5 начина за представяне с креда.

- 1) Чистата кредитова техника.
- 2) Сухата техника с изтриване.
- 3) Влажната техника с изтриване.
- 4) Техниката с полепване на хартии.
- 5) Техниката с пришита хартия.

Техниката на чистата креда се разбира без много разяснения. Сухата техника с изтриване се състои в това, че първен се нанася кредитата на черната джска, а после тя се изтрива с чисталка. По този начин цветната креда добива по-матов цвят и дава възможност да се работи върху тая повърхнина с по-силни тонове. По този начин могат да се постигнат и мрачни настроения в рисунката. Влажната техника с изтриване е подобна на сухата, само че тук учителя ще си служи с мокра гъба, а не със суха изтривалка. Научните схеми имат голямо значение за училищното обучение. Тези рисунки могат да се приготвят бързо. Те са прегледни, прости и ясни; за тях не се иска никаква особено голяма подготовка. Техниката с полепване на хартия спомага за бързото изработване на рисунки. За да се представи с изрезки растение, изрязват се от хартия цветовете. Поставят се един върх друг няколко листа хартия и така се изрязват няколко цвята изеднжж. Тези изрезки се полепят на черната джска; с тебешира се рисуват дръжките.

Много повече време и труд е потребно за рисуване на дървета с тебешир чрез изтриване. При тия рисунки децата ще си задават често въпроса: защо дърветата събляти? Ако учителя не иска да отхвърля при тия рисунки цветните тебешери, той може да си служи с такива. При това трябва да се избират прости бои.

Относително техниката с прикрепване на книги трябва да се забележи, че трябва да се работи с подвижна хартия в една рисунка. Например, ако се рисува помпа за вода или

пожарна машина, то с подвижни листа от книга се изобразяват клапите и држките, като чрез хартията се посочват разните им положения при работата.

Учениците могат да се упражняват в тия видове рисувания на черната джска, а може да работят и върху черни ученишки плочи. Подобни рисунки могат да се изпълняват от учениците и върху тъмно-сива хартия. В такъв случай учениците ще си запазват рисунките, което ще ги радва.

Най-добре може да се упражнят децата в посочените видове рисуване при домашните занимания, когато децата могат да разполагат с черната джска специално за тая цел. Това рисуване буди в децата силна охота към създаване и изобретателност.

В училището за учебни цели, за нагледно представяне предметните начини за рисуване са добро средство за онзи учител, който с постоянно упражнение може да постигне добри резултати и да улесни чрез рисуването целокупното обучение.

Д. Г.

К. П. Домусчиев. Писмените упражнения в основното училище. Издателство Ив. Лисичков — София. Цена 5 лв.

Книгата е разпределена на две части. В първата автор ни запознава с недостатъците на обучението по писане в първоначалното училище, с недостатъците на излезли по-рано методики и ръководства по езика; с изследванията и добитите от тях практически изводи по предмета от Д-р В. Лай; със значението и начина, по който трябва да се води всеки един от трите вида писмени упражнения — преписване, диктовка, съчинение, и как трябва да се извършва поправката на съчиненията. Най-сетне той посочва връзката между писмените упражнения и обучението по граматика, четене и предметно обучение.

Като съществени и важни работи при писмените упражнения, автора намира само преписването и съчинението. По-неже, казва той, една от задачите на писането е — учениците да се научат правопис, то най-подходно средство е преписа. Още повече, че преписа дава възможност на детето да усвои образа на дадена дума, т. е. да добие „обща представа за думата“ посредством зрението, слуха, езика и осезанието. Значи, когато се преписва, напълно се запазва принципа на нагледността във всяко едно отношение.

Отхвърля диктовката като безполезна и вредна за самото писане, защото не съдържа ни един от елементите, необходими за постигане целта на писането. И тук авторът е прав, защото цели десетици-години на ред поколения вечно се е диктувало, без да се научат питомците на нашите училища на правопис. Това мислим е достатъчно за да се убеди все-

ки, че диктовката е безполезна и вредна като писмено упражнение и че тя трябва да се употребява много рядко и с предпазливост. Това е установено от ред знаменити методици и педагози, като Д-р В. Лай, Ж. Пейо и други.

Обаче, най-важно от писмените упражнения е сжчинението. То е, което най-сигурно ни довежда до постигане главната цел на писането — да се приучат учениците да изказват писмено мислите си.

Автора, като разглежда казаното и писаното у нас за писмените упражнения, главно сжчинението, казва: „Да се дойде, обаче, до сжщински свободни сжчинения, трябва да се минат редица упражнения, които да дадат на детето една подготовка към оформяване на мислите, които да създадат един *вътрешен, психически езиковен усет* (к. на ав.), т. е. да свикне да чувства, да свършва една мисъл, да почва нова.“ За тази цел той препоръчва *подготвителни свободни сжчинения*.

В първите три години на първоначалното училище преподават и подготвителните свободни сжчинения, според автора, трябва да вървят успоредно. Чак в IV отделение трябва да се пристъпи към сжщински свободни сжчинения.

Тази своя мисъл авторът илюстрира с ред примери. За поправката на свободните сжчинения авторът казва: кога се поправят сжчиненията, констатира се правописни и стилни грешки. Поправката на правописните грешки става лесно. По важни намира той стилните грешки изобщо. За поправяне стилните грешки автора препоръчва учителят да си избере „едно образцово изпълнено упражнение“ и „едно — слабо“ и да ги вземе у дома си. Тия избрани от учителя детски работи „по възможност да обхващат всички типични стилни грешки,“ които учителя разглежда и определя у дома си.

По тия избрани работи става истинска поправка в класа. За тази цел учителя предварително напомня на учениците плана на самата работа. Няколко ученици преповтарят реда на изложението. Учителя записва на джската, кое след кое трябва да се пише. Прочита тетрадката, в която лошо, без последователност, е развито сжчинението. Прочита и образцовото и кара учениците да изтъкнат разликата.

Без да отричаме добрите страни на изложението по-горе начин за поправка, мислим, че още по-добри би били последните за самата работа, ако колективното разглеждане и поправяне на сжчиненията се простреше върху работата на всички деца. Тогава всяко дете щеше да види, де и защо реда на мислите в сжчинението му не е добре подкрепен, кой от неговите мисли не е изказан ясно, плавно и точно и т. н.

Разбира се, че в случая ще трябва повече време и че количеството на работата ще намалее, обаче в качествено отношение тя ще ни задоволи стократно. Вярвам, всеки ще

се съгласи, че по-добре е за самата работа, ако имаме през годината 10 добре разработени, разгледани основно и поправени детски съчинения, отколкото повече, но повърхностно разгледани и поправени, или пък никак не разгледани.

Във втората част на своята книга автора ни дава „разпределение и наредба на материала по писмени упражнения за всички отделения“; план за I отделение заедно с материала по писане в това отделение, разпределен по часове. Същото нещо е направено и за останалите три отделения.

П. Михайлов.

Д-р В. А. Манов и Ив. Кржстев, *Практиката ни през втората училищна година*. Второто преработено издание. *Част първа: Предметно учение и смятане*. Ц. 54 лв. *Част втора: закон Божи и Нравоучение, езикознание и художествено възпитание*. Ц. 40 лв. Книгоиздателство „Ал. Паскалев, отдел на „Графика“ — А. Д. София, 1921 год.

Сред големия куп от потребни и непотребни „практически образцови“ лекции и „методически“ ръководства, с които през последните двадесет години бе наводнен нашия педагогически пазар, „практиките“ на г. г. д-р Манов и Кржстев заемат едно особено място. Те не са сборници от готови методически теркове и шаблони, които могат механически да се копират; те не са методически „готварски книги“ с рецепти, по които може слепещката да се дроби, готви и поднася на учениците учебното градиво, без да се мисли и без да се държи сметка за особените условия на всяко училище, за развитието, подготовката и душевния склад на децата във всяко място.

„Практиката ни през втората училищна година“ — както казват авторите в предговора на първото ѝ издание, излязло през 1909 г. и станало отдавна настолна книга на мнозина учители — в повечето свои части е израснала от самата практика — от практиката в образцовото училище при някогашното ни Силистренско педагогическо училище. Това особено добре личи в практическите материали: повечето от тях са черпени от живота и природата в Силистра и нейната близка околност. И в материалите по предметно учение, и в ония по смятане, по рисуване, моделиране, писане и дори по нравоучение — навсякъде авторите си използвали широко и с рядка вещина наблюденията, правени от учениците в родното място, като са внесли при това в своята работа и голям дял от особеностите на своя преподавателски похват. Поради туй техните материали, скици и разработки не са сухи, мъртви, досадни — не са сколастични; почерпени от самия живот, в тях лъха живот, който винаги може да привлича и задържа спонтанното детско внимание. Покрай това, авторите не са пропус-

нали да подберат грижливо из нашата и чуждата детска литература редица от най-хубавите ѝ творби и да ги преплетат умело със знанията, почерпани от наблюденията в родното място. Песни, стихове, разкази, приказки и игри с действителна художествена стойност се редят след всеки урок по предметно учение, нравоучение, четене и допълват, подслаждат и разнообразяват обучението по тия предмети.

Интимната мисъл на авторите — както казват те в предговора на първата част от ръководството си — е била не да дадат на учителя една книга, от която [ще копира и изучава] механически разработени проби или материали, а да му посочат, как на родна почва може да се нареди систематичен план за школската работа през втората училищна година, да посочат, как живота, що ни заобикаля, може да се използва за самия живот, и да укажат, как някои нови ценни придобивки могат да се приспособят в практиката и да осмислят всекидневната училищна работа. И трябва да признае, че са успели да сторят това твърде сполучливо. Всеки учител, дори и най-посредствения и най-неподготвения за своето поприще, ако внимателно проучи материалите, дадени в „Практиката ни през втората училищна година,“ начина, по който те са подбрани, наредени и разработени, лесно ще опознае пътя, по който трябва да върви методично воденото обучение през втората учебна година, лесно ще разбере, как трябва да нагоди своята училищна работа съобразно условията, при които е поставен да работи. Той ще види, че успешното обучение не може да се крои по жертви теркови, каквито в изобилие ни дават много от досегашните ръководства с „образцови практически лекции,“ че в него учителя може и трябва да внесе голям дял от своята индивидуалност, от живота, които кипи наоколо му, много от своята съобразителност, изобретателност и творчество, от своя ум и своето сърце, за да извика на живот детската самодейност, наблюдателност и творчество във и вън от училищната стая.

Освен практическите материали, в своите ръководства г. г. Манов и Кржтев дават и теоретически упътвания. И струва ми се, това е най-ценното в тях. В къси, но достатъчно пълни и ясни прегледи авторите излагат съвременните методически искания относно избора, наредбата и обработката на учебното градиво по всеки учебен предмет, застъпjen в програмата за II отделение; разглеждат критично по-важните от тях и посочват, кои от тях, как и доколко могат да бъдат използвани и приложени в нашето училище. Новите стремежи, новите педагогически течения, които целят обновата на училището, в тия прегледи са намерили достатъчно широко място и осветление. Поради своя теоретически дел ръководствата на г. г. М. и К. с пълно право заслужават името: „Методика на целокупното обучение през втората учебна година.“

Проучени внимателно, използвани умело, тия ръководства могат да станат най-добрия съветник, упътвач и помощник на учителя в катадневната му училищна работа и да съдействуват за възбуждането и обновяването на практиката в нашето бедно първоначално училище. Те не трябва да липсват от никоя училищна и учителска библиотека.

Ант. Борлаков.

В отговор на една „рецензия“. През м. октомврий 1921 г. излезе от печат моята книга „Из теорията и практиката на съвременната педагогическа мисъл“, съдържаща упътвания върху обучението по четене, писане, геометрия и нравовъднение в четиритя отделения. Тая книга е в ръцете вече на около две хиляди учители и учителки. Тях аз моля да прочетат и поместената в кн. 4. и 5. от III годишния на „Учителска мисъл“ „Рецензия“ за моето ръководство.

Така поне една част от учителството ще може да оцени, доколко добросъвестно е бил анонимния „рецензент“ и с каква цел се поместват в „Учителска мисъл“ подобни „рецензии.“

На „рецензента“ няма да отговарям, защото това е без значение. Нека всеки учител, който прочете и ръководството и „рецензията“, си направи самостоятелно заключението. От непреднамерената критика аз се не боя, а на другата не обръщам внимание.

Хр. Спасовски.

УЧИЛИЩЕТО И ЖИВОТА.

(ПРЕГЛЕД)

У НАС.

Издржката на основните и реалните училища. От 1 април, т. г., съгласно чл. чл. 91 и 148 от Закона за Народното Просвещение и бюджетопроекта на Министерството на Просвещението за идната 1922/1923 финансова година, който сега се разглежда в каматата, цялата издржка на основните училища — детски, първоначални и прогимназии — се вжлага на общините, а оная на реалните училища — на общините и окръжията. През миналата година общините внасяха от своите приходи на държавата по 2500 лв. за всеки първоначален и по 3000 лв. за всеки прогимназиален учител и плащаха пълните заплати на учителите в общинските гимназии. Окръжията бяха задължани да внасят за всеки прогимназиален учител по 1000 лв. Според бюджетопроекта за 1922/1923 г., общините се задължават да изплащат чрез държавата целите заплати на всички учители в основните училища; за всеки учител в реалните училища, включително и за учителите, които преподават в първите три класа на досегашните държавни гимназии, окръжията ще дават по 5000 лв., а общините, които влизат в района на реалното училище, ще плащат остатъка от заплатите. През идната финансова година държавата ще вземе от общините и окръжията за заплати 154,870,000 лв. срещу 56,500,000 лв., предвидени в бюджета за миналата финансова година, т. е. 98,370,000 лв. повече, отколкото през последната година.

Какво говорят тия цифри, знае всеки, които отблизу познава нашите училища и сегашното финансово положение на административните и училищните ни общини. Ако до сега общините — дори и най-богатите — едва смогваха да посрещат само незначителна част от разходите за най-належащите училищни нужди, занапред, при тежките задълждия, които им се вжлагат с последните промени в закона и с бюджета на Министерството на Просвещението, те не ще могат и това да правят. Не ще могат, защото всичките им почти приходи ще отиват за изплащане на учителските заплати. За доставка на покривни, за учебни помагала, за поправка и разширение на училищните сгради, за постройка на нови такива, за училищна прислуга, за редовното подържане на хи-

гиената в училищните помещения — за създаване на сносни трудови условия в училището, без които е немислима резултатна работа там — оскудените общински средства не ще стигат. Домакинските неуредици, станали вече отдавна, постоянна болест в нашите основни училища, ще се увеличат; трудовите условия там ще се влошат и ще убият и последното желание и воля за плодотворна работа и у най-преданите на своето поприще учители, ще прогонят най-будните и най-дейните от тях, и от големите реформи в нашето учебно дело, тжкмени с последните промени в училищните закони, правилници и програми, от хубавите желания и проекти за обновяване на училището ще останат само думи, думи и думи. Отговорните ръководители на просветното дело в страната не трябва да си правят никакви илюзии: лишено от необходимата финансова издръжка, въпреки новите закони, правилници и програми, нашето народно училище ще тръгне, както е тръгнало вече, от няколко години насам, с бързи крачки назад; неговото пълно разстройство и заедно с това неговия пълнен упадък неизбежно ще дойдат.

Новите приходи, които се дават на административните общини в замена на приходите от досегашните общински вржнини, далеч не ще достигнат, за да се посрещат грамадните нови разходи за издръжка на училищата. Не ще достигнат, защото в повечето общини, особено в планинските такива, те не ще надминат досегашните приходи от отменените вржнини върху преките данъци. Приходите от училищните фондове, на които се вжлагаха такива, големи, надежди, в 9/10 от общините ни отдавна са станали недостатъчни поради нарастналите и непрестанно растящите училищни нужди. Наистина, на много места, особено в полските села с общирни имери, можеха да се създадат още училищни имоти, но от 1 януарий т. г. и това вече е невъзможно, поради пречките, създадени с Закона за трудовата поземлена собственост, с които фактически се анулираха най-важните постановления на чл. 106 от Закона за Народното Просвещение.

Изхожда от положението, което се създава за училищните общини с бюджетопрокта на Министерството на Просвещението, е само един: да се създаде и даде напълно в ръцете на училищните настоятелства специален пряк, *прогресивен училищен данък*. Един такъв данък ще освободи училищните общини от досегашната им зависимост в финансово отношение от административните общини, ще им даде потребните средства за пълната издръжка на училищата и ще им осигури повече свобода и повече инициатива в уредбата им.

Нещо повече дори: ние смятаме, че тжкмо в ръцете на добре финансираното училищно настоятелство, в заседанията на което участвуват право на глас учителя, по-скоро и по-лесно може да бъде осигурен напредък и процътяването на

училището, отколкото под грижите на държавата, която за дълги години още, поради грамадните дългове от войната и поради чуждия контрол над нейните финанси, не ще може да дава нещо повече за просветното дело от това, което даваше до сега. Ние смятаме сжщо, че при тия условия училищната община само ще може да разреши и твърде бодния вече въпрос за справедливото и достатъчно възнаграждение на учителския труд, както и въпроса за подобряването на трудовите условия в училището.

Да се създадат и дадат достатъчно финансови средства на училищната общината по законодателен ред, да се освободи напълно тя от финансовата си зависимост от административната община, да се осигури правото за широка инициатива на училищното настоятелство, като се подобри неговия състав—ето изхода от сегашното нерадостно положение на нашето народно училище, ето предварителните условия за неговия напредък. Готова ли е държавата да ги създаде?

Правописната реформа пред Народното Собрание. На 16-й март т. г. е било докладвано в Народното Собрание за озаконяване постановлението на министерския съвет, с което м. г. се въведе и направи задължителен новия правопис. Министра на Народното Просвещение е предложил вместо постановлението следния „Законопроект за общ български правопис“:

Чл. единствен. В правописа на съвременния български книжовен език се правят следните промени: а) буквите „ъ“ и „ь“ се изхвърлят от българската азбука и език; б) в помощния глагол „сж“ буквата „ж“ се заменя с „а“; буквата „ѣ“ се заменя на всякъде с буквата „е“.

Ежедневници и периодически издания, напечатани с стар правопис, се спират от 1—3 месеца.

Държавни служители, които си служат сжс стар правопис или дадат ход на заявления и др., написани на стар правопис, се уволняват от служба административно.

Частни лица, управители на печатници или издателства, които биха напечатали книги, брошури и др. печатни произведения на стар правопис, се наказват сжс затвор от 1—3 месеца и с глоба от 5—20,000 лв.; печатаните произведения се конфискуват, а печатниците се затварят от 1—2 месеца.

Новият правопис се въвежда от 1 юлий 1921 год., а наказателните разпоредби — от обнародването на настоящия закон.

Възлага се на м-ра на просветата да издаде подробно упътване за общ правопис“.

По тоя повод в камарата са станали бурни дебати. Цялата опозиция чрез своите представители се изказала против озаконяването на правописната реформа, както и против на-

чина, по който тя бе въведена и наложена. Интересни са становищата, които отделните парламентарни групи са заели, и доводите, с които са ги защитили. Пръв е говорил *Рашко Маджаров* (демократ):

— „Постановлението на министерския съвет, казал той, което ни се предлага да гласуваме, не е разумно, нито задължително за народа. То не отговаря нито на условията, в които е поставен българският език, нито на неговото историческо развитие, нито на богатството на звуковете, с които той се гордее.“

Българският език — един от най-богатите славянски езици по думи и по звукове — в течението на целия последен век свободно чрез писателите, които народът е родил, установи един точен правопис. Днешният правопис (старият) е резултат на свободното развитие на езика. Наистина има нещо за промена в него, но той ще се да бъде променен, както в миналото. Но тъй ли става днес, с административните актове на правителството и с внесеното предложение? С тия актове и с това предложение се напуска свободата, за да се замени, както и в другите актове на нашия политически живот, с насилието. Понеже постановлението носи насилнически характер, то не може и не трябва да бъде гласувано от народното представителство.

Когато помислим за промена в нашия правопис, ние трябва да отидем по пътя, по който вървят и ся вървели културните народи. Стига сме били просташки оригинални. В другите страни, като Франция и другите западноевропейски държави, правописа се установява от писателите и от научните институти, каквито са академиите. Тоя тъй установен у тях правопис носи задължителен характер само за държавните учреждения и училищата, вън от които всеки е свободен да пише както иска, защото това е залог за бъдещи реформи в езика. Това трябва да направим и ние, но виждаме една полицейска мерка, която за очудване днес, въпреки конституцията и другите законни норми, от „предложение за одобрение постановление“ се превръща чрез *устно* заявление на министъра в законопроект със *наказателни санкции*.

Тоя законопроект трябва категорически да бъде отхвърлен, като унижителен за Нар. събрание, което е най-некомпетентния институт за създаване на правопис. Защото нито по форма тъй се гласуват законопроекти, които трябва да бъдат раздадени, нито по съдържание те се оправдават. Наказателните клаузи са посегателство върху свободата на мисълта, на словото и на съвестта на българския гражданин; те оковават във вериги и пречат на българския език и правопис.

Проф. д-р Иос. Фаденхехт (радикал): »М-ското постановление по правописа е един административен акт. Сега ние се намираме пред един съвършено нов законопроект. Още повече,

че сега за пръв път се предвиждат наказателни санкции за грамотност и неграмотност. Никъде, на земното, кълбо не съществува подобно законодателство.

За внасянето на законопроекта нито е държано м-ско постановление, нито има царски указ. Това е нарушение на чл. 109 от конституцията. Министерското постановление може да има значение само за училищата и диновниците, но по никой начин не може да се наложи на частни лица.

Сега нашата камара, единствена в света, ще има честта да се занимава по същество с един правописен въпрос. Тази материя, по своята същина не може да бъде предмет за разискване от едно политическо събрание. Това е въпрос извън сферата на правните норми. Налагането правопис на обществото е нечувана, тирания! Смешно е дори да се зацмиваме с всичко това. Със същата логика, вие бихте могли да изхвърлите известни думи от езика, или да забраните ходенето с колосани яки!

Вие не чувствате ли всичката абсурдност на тоя законопроект? Къде в света хората се наказват за неграмотност? Тоя законопроект ще остане един смещен и печален паметник на българско скудоумие.

Проф. С. С. Бобчев (народник): „Опростотворяването, може би, е нужно; но да се иска задължителност за всички, е неразумно. Дванадесет века съществува българска писменост, родец правопис, и никой до сега не се е сещал да прави с закон правописа задължителен.

Българският език не спре своето развитие, въпреки обстоятелството, че имаше времена, когато съществуваха 5—6 правописа изведнаж. В по-ново време, макар че се изработи нов правопис — Вазов — Иванчев, никой не посмее да отрече правото на българските граждани по свой вкус и разбиране да установят начина, по който ще отбелязват своите мисли и чувства.

Днешният м-р на просветата смята това право на граждани и писателя за ерес и предвижда дори наказания. Правописа наистина е нещо условно, но той се урежда не със закон и наказание, а от хората на науката и перото, които само могат да бъдат компетентни в тая област.

Ама академиците ни не били такива, каквито трябвало да бъдат според г. министра на просветата, — ще се задоволим с това, което имаме.

Българският правопис наистина се нуждаеше от някои поправки, но ако около неговата промена се вдигна толкова шум, то е заради нежеланието на министра да разбере, че правописния проблем не е политически.

Как стана промената в правописа? Назначи се комисия от 5 члена, която трябваше да изработи новият правопис. Независимо от обстоятелството, че тая комисия при налич-

ността на Академията на науките, не е единствено компетентна, тя даде един проект.

Министърът съобщава, че е напълно съгласен с този проект. Какво става, обаче, в последствие?

Комисията изхвърля белега „ж“ и то замяства с „ъ“, министърът ни предлага днес, да озаконяваме тажко обратното, за третото лице на сп. глагол „съмъ“, министърът, въпреки съществуването на „ж“ в неговия проектоправопис, ни кара да пишем „са“, вместо „сж“.

Той не иска да признае, че не може да казва: конят, вместо конът, или благодата вместо „благодатъта“ и ни кара да изхвърляме ъ, украшението, сладостта на българския език. Е? Това не е ли оскатяване на езика ни?

Веднага след декрета за новия правопис, Академията на науките изпрати едно изложение по правописа. Министърът на просветата, обаче, не обърна внимание на това. Но академията на науките в продължение на 4 месеца изучава този въпрос и взе становище по него. Тя реши да се изхвърлят еровете в края на думите, като остане ъ само в средата на думите, а ж се изхвърля.

Не ще ли бъде срам за цялата ни страна, ако този проект стане закон с вота на едно мнозинство, което е, може би, най-малко компетентно да разрешава такъв деликатен въпрос?

Методи Хранов (национал-либерал) се противопоставя както срещу начина, по който се вънася този законопроект, така и срещу самата реформа, която иде да изхвърли ъ и ъ — букви дълбоко врязани в нашето национално съзнание.

Не нуждата е предизвикала новия правопис, а високата политика на правителството за угаждане на сърбите.

В. Мулетиров (комунист): Правописа не трябва да бъде цел, а средство на образованието. Ако реформата е за опростяване на правописа — ние сме за нея. Но когато става състъпчене на законите, ние не можем да не протестираме. Днес широките маси са така потиснати икономически, че нямат време даже за наука. Тази реформа води началото си от отиването на Ал. Димитров в Белград.

Като възприемаме реформата по правописа, не одобряваме начина, по който се иска да бъде наложена.

Гр. Тешмеджиев (социал-демократ): Въпроса за правописа не е от компетенцията на Народното Собрание. Няма да бъде чудно, ако утре министърът на просветата ни занимае със един закон, който да урежда, как да декламират актьорите от Народния театър. Реформата е назряла, обаче за нея трябва да се вземат компетентни мнения. Един научен авторитет е посилен в това отношение от наказателния закон.

По предложение на министъра на Народното Просвещение законопроектът и постановлението на министерския съвет са били гласувани на първо четене при условие, че в съответ-

ната парламентарна комисия ще се направят, ако се намери за нужно, някои промени в него. В комисията законопроекта, действително, е претърпяла някои промени. Там са били поканени да дадат своето мнение професорите: г. г. Цонев и Младенов, и от страна на Академията на науките г. Ив. Пеев — Плачков. Комисията се е съгласила да се направят следните промени в законопроекта:

1. Буквите, *ъ, ж и ъ* да се изхвърлят от българската азбука.

2. Буквата *ъ* се пише в средата на думите, а на края се изхвърля.

3. Нарушителите на закона ще се наказват с глоба от 5—20,000 лв., а ако сж чиновници, ще се уволняват административно.

На 20 март т. г. законопроекта е бил докладван на второ четене в народното събрание с поправките, внесени от парламентарната комисия. Изказали се представители от всички парламентарни групи. Едни са повторили доводите, казани при първото му четене, други са навели нови доводи за и против него.

Проф. д-р Фаденхехт (радикал): Закон за правописа няма и не може да има там, дето хората разсъждават. Конституцията гарантира правото на гражданина да изказва мислите си, с каквито иска знаци. Ако може да има закон за правопис, тогава би могло да има и закон за живопис или закон за скулптура. Законопроекта дава на министъра на просветата съдебна власт и то безапелационна. Това сжщо противоречи на всички правни принципи. Чудовищно е да се издава закон за правописа. Сжс закони ли беше въведено „ѣ“, та сега го отменяват сжс закон? Стоян Михайловски си пише на своя правопис; никому не е идвало на ум да го наказва. Вие искате сега да го направите безправен роб. Сжщото се отнася и за Пенчо Славейков. Правописа се въвежда от книжовниците, от поетите, а не чрез наказателни санкции. Тая материя не се подава на законодателната власт. Такъв един закон не може и не бива да намери санкция на държавния глава, толкова повече, че този проект не е предварително удобрен от царя и той не е длъжен да приподпише такъв законопроект, внесен без спазване постановлението на чл. 109 от конституцията.

А. Лячев (демократ): Само 75 процента от българите са обединени в българската държава. Как тогава ще създаваме закон „за общобългарски правопис“? Тая материя е вън от нашата власт. Какво значение би имал един закон, според който от сега нататък трябва да се раждат само момчета? Има неща, които не се уреждат сжс закон. Така е и с езика и с писмото. Човека е човек дотолкова, доколкото е свързан с традициите. Още повече един малък народ трябва да живее

с миналото си, да не скъсва с него. Министра ще нагази в сферата на безразсъдното, ако иска всички да пишат, както той заповядва, защото то е равносилно да иска хората да произнасят, както той заповядва. Ако се гласува този закон, ще се отбележи в историята, че XIX Народ. Собрание се занимава с правене на чудеса.

Гр. Василев (демократ) цитира мнението на Марин Дринова за буквите, които искат да изхвърлят от азбуката. Според него и ж, и ъ, и я и ѣ имат своето значение в азбуката. Ако по тоя въпрос не се вземат предвид мненията на езиковедци и писатели, кой тогава ще се произнесе? Мнението на проф. Цонев по правописа не се споделя от никого. Пиши, както чуваш — казва Пеев — Плячков. Това се опровергава от всички езици и е само една балканска измислица. Усилията ви да осакатите хубавия и богат български език ще останат напразни.

Янко Сакъзов (социал-демократ): Нам, като нар. представители, е съвестно да гледаме прибрзано да се разрешава един въпрос на науката, литературата и писмеността. Нашето гледище е за създаването на един простотворен правопис. Въпрос е, как вие го създавате. Правите това, че хората, които ни слушат, да се смеят.

Правописа трябва да отговаря на живота. Официалния правопис може да се наложи само на училищата и учрежденията. Въпроса е не наместо поставен. Народното събрание недейте прави филолог.

М-р Стамболийски: По този въпрос аз виждам тук разюздания интелегентски индивидуализъм. Ако произведем референдум по правописния въпрос, вие няма да имате болшинство. И малките 8-годишни деца ще се бият с вас за новия правопис. Аз даже съм против научните дисциплини, които се втълпяват в главите на децата и им развинтват нервите. Сега виждате, как се цени физическия труе и как умствения. Сега в тетрадките на децата не играе толкова червеното мастило; децата не плачат, ами тичат, играят и се развиват физически.

Додето чакаме да се произнесе академията, децата ще се измъчат.

Верно е, че ж-то е мъчно за писане, разкращено, широко, аристократично. В министерския съвет аз бях на мнение да се изхвърли ъ, да остане ж, можеше да остане само горната качулка, защото ж-то е много чорбаджийско. Но, един път вече свикнали със ж-то, нека си остане; ъ, бързо като се пише, прилича на ч; ъ и ъ, един път изхвърлени, да вървят в джн-земя. Против нарушенията глоба може да има.

След дълги и бурни дебати, мнозинството в народното събрание отхвърлило поправките на парламентарната комисия.

При третото четене, по предложение на министър-председателя законопроекта е обхватуван и приет в следната окончателна редакция:

„Член единствен. В правописа на сжверения български книжовен език се правят следните промени:

а) Буквите ъ, ъ и ъ се изхвърлят из българската азбука;
б) в помощния глагол сж буквата ж може да се заменя и с а;
Вжлага се на министъра на народното просвещение да издаде подробно упътване за общ правопис“.

Наказателните санкции на първоначалния проект сж отхвърлени.

КНИГОПИС.

(Книги и списания, получени в редакцията).

1. Д-р В. Манов и Ив. Кржтев. Практиката ни чрез втората учебна година. В две части. Второ преработено издание. Част първа: Предметно учение и смятане. 318 страници. Цена 54 лв.

Част втора: Закон Божи и нравоучение, езикознание и художествено възпитание. 280 стр. Цена 40 лв. Книгоиздателство Ал. Паскалев, отдел на „Графика“ — А. Д. — София. 1921 г.

2. И. М. Ван Стиприан Лулициус. Характержт. Превел от второто преработено издание на есперанто Хр. Хр. Даскалов. Плевен: Печатница „Гутенберг“. 1921 г. 40 стр. Цена 50 лв.

3. Библиотека за самообразование. Год. XI, кн. I. — Лев Ерато Слущки. Култа на живота. Изкуство да не стареем. 114 стр. Цена 15 лв. Издава Ст. Атанасов — София.

4. А. Страшиширов. — Публични беседи. Стр. 42. Ц. ? София. Кооперативна печатница „Гутенберг“, 1921 г.

5. Известия на Варненското Археологическо дружество. По случай двадесетгодишнината от основаването на дружеството (1901—1921 г.). С две таблици и 32 фигури в текста. Стр. 164. Цена 15 лв. Варна, печатница „Просвещение“, 1921 г.

6. Илюстрирана малка библиотека за ученици и ученички от прогимназиите. Издава „Хемус“, А. Д. — София.

№ 67. — В. Галузеев. Три години между патагонците и други разкази. Стр. 64. Цена 5 лева.

№ 68. — Ран-Босилек. Великия дяло (живота на Толстой). Стр. 48. Цена 4 лева.

№ 68. — М. Конопица. Нашето конче, разказ. Преведе от руски М. Катранова. Стр. 47. Цена 4 лева.

№ 76. — Г. Дочев, Раковски. Живота и дейността на великия български революционер. Стр. 56. Цена 5 лева.

7. Ив. Орачев. Рисунки за I, II, III и IV отд. Помагало за учители и ученици. Ц.: I—4 лв., II—4 лв., III—5 лв., IV—6 лв. Издателство Ив. Стамболиев — Пловдив.